

**Y N Z RB YC NP RT Y SI
G NC H RT K L TI**

YUS F V MÜB R Z MR N LU

Z RB YC NÇILIQ

Kit b y ni z rbyc n P rtiy sı G nc
h r T kil tının d r H y tinin 29
iyun 2007-ci il t ri li icl sının
(pr t k l 6) q r r il ç p t qdim
lunmu dur.

**« İm v t hsil»
B k ı – 2010**

R d kt r: sr fil sm yıl v
Y ni z rb yc n P rtiy sı
G nc h r T kil tnun s dri

R yçı: Niz mi C f r v
M -nün mü bir üzvü, pr f ss r

Yusif v Müb riz mr n lu. z rb yc nçılıq.

B kı, « İm v t hsil», 2010. – 132 s h.

Kit bd z rb yc nçılıq id y l rının ümumi prinsipl ri b r d b hs lunur. z rb yc nçılıq id y l rı ictim i üür f r- m sı İm q tıb rı il t ri i bir k t q riy dir. z rb yc nçılıq id y l rı özünd t ri iliyi v mü sirliyi, n n v v risliyi, ictim i psi l giy nı v tnik t f kkürü birl dirir. z rb yc nçılıq t ri n ictim i üür f rm sı kimi mövcud İmu dur. Müs- t qıl dövl tçilik r itind is z rb yc nçılıq milli üür f rm - sın ç vrilir. Kit bd z rb yc nçılıq id y l rı m hz t ri l mü sirliyin q v ind iz h dilir. Kit b H yd r liy v irsinin g nc n sl öyr dilm si v m nims dilm si m qş di il h - zırl nmı dir. Kit bd n l c d p lit l ql r, mü lliml r v ictim i – siy si h dis l rl b lı t dqıq t p r nl r f yd l n bil rl r. R y v t klifl r üçün mü llif vv lc d n ucul r öz t kkürünü bildirir.

ISBN 978-9952-809-84-8

© « İm v T hsil», 2010

Giri

Z RB YC NÇILIQ D Y L RI H QQIND

*Biz t ri i kökl rimizi h mi ifti r hissi il
qiym tl ndirm liyik v t ri i kökl rimizin m n sını
düny y b y n tm liyik, y ym lıyq, t bli tm liyik,
nunl f r tm liyik. yni z m nd , öz milli-m n vi
d y rl rimizi ümumsb ri d y rl rl birl dirib,
z nginl dirib z rb yc n lqın ümumi d y rl rini,
m n vi d y rl rini y r tm lıyq.*

H y d r lıy v

z rb yc nçılıq id y l rı özünün t ri i tib rı il q dim dövrl rl s sl ir. z rb yc nçılıq id y l rı z rb yc n lqın m sus tnik v psi l ji mill rl , ictim i t f kkürün q yn ql rı il , lqın m i t h y tı il d rind n b lı l n dü ünc v t s vvürl r b z sind y r nır. z rb yc nçılıq id y l rının f rm l m sind ins n v c miyy t mili üsusi y r tutur. H r bir ins n c miyy tin bir üzvüdür. C miyy td özün m sus mövq tut n h r bir s bu v y dig r id y nın y r dıcısı l bil r. L kin h r bir f rdi id y c miyy tin ümumi psi l giy sını, t s vvür v t f kkürünü t yin d bilmir. C miyy t h y tı üçün ümumi r kt r d ıy n ictim i fikir v dü ünc l r z m n – z m n y tkinl r k bütöv bir sist m ç vrilir. C miyy t h y tınd bütövl n ictim i id y l r c miyy t üzvl rinin ictim i

r kt rini t yin dir. Bütün ictim i id y l rın m hiyy ti milli siyy t br zının y r nm sı il n tic l nir. B l ki, m s l n z rb yc nçılıq id y lrı mühitind f rm l n z rb yc nlı br zı b yn l lq ictim iyy t özün m sus r kt r m lik l n milli bir siyy t nümun si kimi t qdim dilir. z rb yc nçılıq id y lrı ümumilikd z rb yc nçılıq nl yı nın özünü f rm l dırır. z rb yc nçılıq id y lrı z rb yc nçılıq nl yı ı il üzvi kild b lıdır. Y ni bu id y l r mövcud l m s , y r nm s , f rm l m s , y tknl m s z rb yc nçılıq n l yı ind n d nı m q mümkün d yildir. B q sözl , z rb yc nçılıq id y lrı bütövl ir, ümumil ir v z rb yc nçılıq nl yı nı y r dır. z rb yc nçılıq nl yı nın y r nm sind ümumil n z rb yc nçılıq id y l rının b z sını ictim i t f kkürün mövcudlu u, milli – m n vi d y rl r v müst qıl dövl tçilik n n l ri t kil dir. z rb yc nçılıq nl yı nın özü is c miyy t h y tınd ç mühüm ictim i, siy si, id l ji v h r k tv rici h miyy t d ıy n milli üür m n sind b dü ülür. B l likl , z rb yc nçılıq nl yı nın d ili m zmununu qıs l r q b l r kt riz tm k mümükündür: *z rb yc nçılıq ictim i t f kkürün c nl nm sı il y r n n, milli m n vi d y rl r b z sind y tknl n v müst qıl dövl tçilik n n l ri s sind f rm l n milli üurdur.* Bu d m kdir ki, ictim i t f kkürd milli

id y l r y r nm s milli – m n vi d y rl r d
m yd n g l bilm z. ctim i t f kkür b z sınd
y r n n milli – m n vi d y rl r is dövl tçilik
q runur, z ngnl ir v inki f dir. Dövl tçilik
lm d n milli id y l r nc q l k l s viyy d
q lm ql m hdudl ır. ctim i t f kkür c miyy tl
birlikd y dı ı üçün h m t ri idir, h m d mü sir.

z rb yc n lqının Ümummilli lid ri H yd r
liy v öz çı ı l rı z m nı milli id y l rın f rm l -
m sınd t ri liyin v mü sirliyin di l ktik v hd t t -
kil tdiyini dön -dön b y n tmi dir.¹

z rb yc n R spublik sının Pr zid nti lh m
liy v milli n n l rin q runub s l nm sınd t ri i-
liyin, milli id y l rın b ri id y l rl q vu durulm -
sınd is mü sirliyin h miyy tli r l yn dı ını gös-
t irir.²

Bu m n d milli id y l r t kc t ri i k t q riy
d yil, h m d mü sirdir, d imidir v g l c k
n sill rin s rv tidir. Milli üür nl y ın g ldikd is

¹ B : H yd r liy v. Y ni z rb yc n P rtiy sının yaradılmasının
İtuncü ildönümün h sr lunmu t nt n li icl sd kı nitqi « lq
q z ti», 24 n y br, 1998: H yd r liy v. Müst qillik y lu B kı,
1997, 67-75.

² B : lh m liy v G nc h r ictim iyy ti q r ısında nitqi.
« z rb yc n» q z ti, 19 iyun, 2004; lh m liy v G nc h r
ictim iyy ti q r ısında kı nitqi. « lq q z ti», 12 f vr l, 2010; lh m
liy v d v Göyç y r y nl rınd ictim iyy t q r ısında kı nitqi.
« lq q z ti», 13 f vr l 2010; l v l r q b : «R spublik » q z ti,
26 kty br 2004.

nun b l ic l m t l rini id k1 kimi
s ciyy l ndirm k l r:

1. Milli m d niyy t
2. Milli tik – l qi n rm l r
3. ctim i birlik v h mr ylik
4. Dövl tçilik v nun tributl rın htir m
5. V t np rv rlik
6. Milli – m n vi d y rl rin b ri d y rl rl

q vu durulm sı

Milli üurun f rm l m sı üçün müst qil dövl t-
çilik mili mühüm v v cib rtdir. Milli üur kimi
f rm l n z rb yc nçılıq nl yı ı b r d ki b l ic
fikir v mül hiz l r d m hz r spublik mızd
müst qil dövl tçiliyin b r q r r lundu u dövrd n
s nr m yd n g lmi dir. nc q z rb yc nçılıq
nl yı ı b r d v v ll r d mü yy n fikir v
mül hiz l r ir li sürülmü dür. z rb yc nçılıq id -
y ları is bil v sit z rb yc n c miyy tinin y r n-
dı ı dövrl rl s sl ir. Bu d m kdir ki, milli dü ün-
c f rm sınd k1 z rb yc nçılıq id y l rı z m n – z -
m n y r nmı dır. Müst qil dövl tçilik m rh l sind
is bu id y l r y tkin s viyy y ç t r q milli üur
ç vrilir.

Milli z rb yc nçılıq üurunun y tkinl m si
m rh l l rinin r dırılm sı, t hlil lunm sı, nun
d ili m zmununun öyr nilm si, ydınl dırılm sı
milli id l giy nın m nims nilm si b ımınd n mü-

hüm h miyy t k sb dir. Ümummilli lid rimiz H yd r liy v z rb yc nçılıq nl yı ını m zmun b - imınd n ç yüks k qiym tl ndirir. H yd r liy v göst rir ki, « z rb yc n dövl tinin milli id l giy sının öz yini, s sını t kil d n z rb yc nçılıqdır. Dövl tçilik, milli – m n vi d y rl r, ümumb ri d y rl r – bunl r h mısı z rb yc nçılıq nl yı ının t rkib hiss l ridir»¹.

Göründüyü kimi, bur d z rb yc nçılıq milli dövl tçilik id l giy sının öz yi, t m li, s sı kimi qiym tl ndirilir. yni z m nd , dövl tçilik, milli d y rl r, ümumb ri d y rl r kimi ql b l m s l l r z rb yc nçılı ın t rkib hiss l ri kimi v rilir. Bu m n d , z rb yc nçılı ın g ni t dqiqin v üsus n, mü sir dövrd nun m nims nilm sin , t bli in v t tbiqin böyük htiy c ldu u özünü göst rir. z rb yc nçılıq nl yı ı ql b l m s l l ri h t tdiyi üçün lb tt ki, s si l ql r, p lit l ql r, t dqiq tçil r, üsus n d id y c mü t lif b l l r m lik l n sl r nu yrı – yrı prizm l rd n rh d bil rl r. L kin n z r ldıqd ki, z rb yc nçılıq ictim i t f kkür l , ictim i üurl , milli – m n vi d y rl rl v n s sı müst qil dövl tçilikl b lı bir nl yı dır, nd bu nl yı ın hr lunm sind n

¹ B : H yd r liy v. Y ni z rb yc n P rtiy sının y r dılm sının altıncı ildönümün h sr lunmu t nt n li yı inc qd kı nitqi. « lq q z ti», 24 n y br 1998.

düzgün istiq m t kimi H yd r liy v k ns psiy s n s sl nilm lıdır.

z rb yc nçılıq nl yı ı milli id y nl yı ı il v dövl tçilikl b lı ldu u üçündür ki, n mü t lif siy si b ı l r m lik l nl r mü t lif istiq m tl rd n y n m m yl göst rirl r. B z n is m s l d r c d d l dırılır ki, slind , « z rb yc nçılıq» nl yı ının n lm sı b r d k nkr t fikir y r tm q mümkün lmur. H tt , « z rb yc nçılıq n dir?» su lın h r bir cür, h r k s özü b dü düyü kimi c v b v rir. R miz M hdiy vin bu m n d M.K rp viçd n g tirdiyi sit t t m mil y rin dü ür. P lit l q M.K rp viç gör , «Rusiy id y sı» nl yı ının n d m k ldu u mü llifin özün q r nlıqdır. nc q mü llifin göst rdiyin gör rus id y l rının mövcudlu u ink r dilmir. Bunl rın m cmusu v q r ılıqlı t siri rus id y l rı t ri inin m zini t kil dir.»¹ N z r ldıqd ki, M.K rp viçin bu fikirl ri s v t dövrün iddir, nd n h qq q z ndırm q l r ki, h min dövrd «milli id y » nl yı ı b r d çıq bir fikir söyl m k imk nl rı y idi. Mü sir dövrd «milli id y » v « z rb yc nçılıq» nl yı l rının bir – birind n f rqlı t qdim lunm sı mü t lif siy si b ı l rın

¹ B : R miz M hdiy v. «Türkçülük t ri in gözü il , y ud milli id y srl rin q vu u und » - z rb yc n: t ri i irs v müst qillik f ls f si. B k r-2001, s.188. (H mçinin, b : M.K rp viç. Bir d h rus missiy çılı b r d . «N vi jurn l». 1968 54, s.277.)

mövcudlu u il b lıdır. ne q bu b r d n q d r ç y zıls , n q d r d h rtıq t dıq t p rıls m s l y bir q d r d ydınlıq g tirm k mümükün l c qdır.

Mü sir dövrđ z rb yc nçılıq nl yı mın d ru v düzgün b dü ülm sind mövcud l n s s ç tinlikl rd n biri nun türkçülük nl yı ı il q rı dırılm sind n ib r tdir.

Niz m ddin msiz d y gör « z rb yc n id l giy sı üç t m l üz rind b r q r r lur: türkçülük, isl mçılıq v z rb yc nçılıq. Bu üç t m l t ri i v hd td lub, lq bu v hd ti h y t t rzind , dü ünc sind , rzusund , n m sind , b y tısnd – bir sözl , ictim i v b dii t f kküründ q ruyub s l yıb, qırılm , yrılm q ym yıb. Türkçülük z rb yc n lqının milli id lı – m fkur sidir. nun s sind , öz s y kökün , slin v bütün düny türkl rin m h bb t d y nır.»¹ N. msiz d , h mçinin, z rb yc nçılı ı özünd türkçülük, isl mçılıq v Q rb d y rl rini birl dir n bir id l giy dl ndırır.²

z rb yc nçılıq nl yı mını v ümumilikd milli z rb yc nçılıq id l giy sı N. msiz d kimi rh d n b q mü llifl r d v rdır. nl rın milli

¹ B : Niz m ddin msiz d . z rb yc n id l giy sı. B k1-1996, s.66.

² B : Niz m ddin msiz d . Y n r d , s.39.

id l giy y d ir b ı l rını R miz M hdiy v ydın
kild t hlil d r k z rb yc nçılı m t ri i v milli
kökl rini d rinl dirir, ydınl dırır v r qum ntl -
dirir. H r yd n vv l q yd tm k y rin dü r ki,
R miz M hdiy v «milli id y » v nun mü t lif t z -
hürl rinin mövcudlu unu ictim i fikir t ri inin r l
ünsürü kimi qiym t l ndirir. ctim i fikir t ri ind
r llıq l n bu mü l hiz l rin v y n m l rın q bul
dilm si d m k d yildir ki, milli dövl tçiliyin id -
l giy sı l n z rb yc nçılı d ir fikir mü t lifli-
yinin özü d ictim i h y t t tbiq lun bil r. z r-
b yc nçılıq nl yı mın milli dövl tçiliyin m n f yi
b ımınd n r dırılm sı mühüm h miyy t k sb
dir.

R miz M hdiy v m s l ni r dır rk n göst rir
ki, z rb yc n «milli id y sı»n id l n fikir v
mül hiz l rd iki b lı c istiq m ti görm k
mümkündür. Birincisi, «türkçülük, türk – isl m
t f kkürü v « z rb yc nçılı »n mill tçilik kimi b
dü ülm si, ikincisi is z rb yc n «milli id y sı»nın
r m ntikl diril r k türkl dirilm kimi b
dü ülm sind n ib r tdir.¹

R miz M hdiy v türkçülük id y sının
y r nm sının t ri i bir z rur td n m yd n g ldiyini

¹ B : R miz M hdiy v. «Türkçülük t ri in gözü il , y ud milli
id y srl rin q vu u und » - « z rb yc n: t ri i irs v müst qillik
f ls f si». B kı-2001, s.188-189.

göst rir: «Sözün çıs sı, «türkçülük» id y sının y r nm sı t ri i z rur t – türk tn sunun m hv lm q v düny nın h kim mill tl rind n biri kimi siy si s hn d n çı m q t hlük sind n q rünm q z rur ti il l q d r idi. L kin «türkçülük» id y sı bir – birin q r ı müb riz p r n id y l r l min «p ntur nçılıq» kimi ümumi nl yı klind d il lmu dur ki, nun d m qs di bütün türk lql rını bir dövl td birl dirm k idi».¹

z rb yc nçılıq nl yı ı il türkçülüğü q rıdır nl r, lb tt ki, t ri ilikl mü sirlik r sind kıl q v mün sib tl ri unud r q y dd n çı rırl r. T ri n türk lql rının v hid bir dövl t qurumun d il lm l rı b r d bu v y dig r m nb l rd n m lum t lm q mümkündür. M s l n, «Kit bi – D d Q ruqd»d kıl 24 q bil – t yf birliyi, 24 t yf d birl n S lcuq h kimiyy tinin mövcudlu u, S lcuqun n v si T rul b yin 1038-ci ild özünü sult n l n tm si il rqd böyük S lcuq imp riy sının y r nm sı (1038 – 1157) v s. dig r t ri i g rç klikl r türkl rin v hid dövl td birl m sini t sdiq d n r llıql rd n ib r tdir. Dig r t r fd n, türk lql rının im ld n C nub , rqd n Q rb t ri i y yılm l rı nl rın böyük bir imp riy d ilind mövcud lduql rını t sdiq d n f ktl rdır. L kin indi z m n bizi h min t ri i m rh l d n yli

¹ B : R miz M hdiy v. h min s r, s.192.

uzql dırmıdır. Türk lql rı indi r zi c h td n, döv tçilik qurumu b ımınd n, tn psi l ji c h t- d n, dil n rm l rı b ımınd n dif r nsi ll mıdır. H r bir lqın özün m sus milli – tnik n n l ri y r nmıdır. Bun gör d m s l n, q z dilind , m d niyy tind , m i tind , s si l – iqtis di h y - tind lb tt ki, qır ız, q r q lp q, lt y, özb k, türkm n, t t r, çuv , kumık, n q y, q r ç y – b lk r, q q uz lql rınd n f rql n n f rdi c h tl r m yd n g lmi dir. l c d z rb yc n lqın m sus tnik pr s sl ri millilik b ımınd n b q türk lql rı il t m ynıl dirm k mümkün d yildir. dur ki, türkçülük id y sın ı z rb yc n h y tın t tbiq tm kl b lı l n id y l r h qiqi m n d r m ntizmd n, y lp r stlikd n b q bir y d yildir. n gör d R miz M hdiy v h qlı l r q y zır ki, «Milli id y nın s sın ı, b lı c m lını y li id y l r v r m ntik rzul r d yil, t ri i n n l r , v v lki n sill rin t crüb sin v dövrün ruhunu uy un l n milli dövl tçiliyin y r dılm sı t kil dir. lqımız t ri i t crüb d n v s n ill rin pr ktik sınd n m hz bu q n t g lmi dir»¹.

B q bir t r fd n, «türkçülük» id y sın ın z rb yc n id l giy sın t tbiqi z rb yc n tn s nu ölk r zisind y y n b q tnik t b q d n yrm q d m kdir. H lbuki z rb yc n

¹ B : R miz M hdiy v. h min s r, s.204.

lqı minillikl r b yu, srl r b yu ölk r zisind m skun l n bir ç tnik t b q nin q yn yib – q rı m sı v q vu m sı n tic sind y r nmıdır. Bu tnik pr s sl rd y ınl m v birl m l bir vüs t t kil tmi dir ki, nl rın int qr siy sı v hid bir z rb yc n mill tinin t kkülünü m yd n g tirmi dir. Niz mi C f r v b l bir fikrin t sbit lunm sı üçün d lill r g tirir ki, türk s sh z rb yc n lqının v z rb yc n mill tinin f rm l dı ı m k n z rb yc n r zisind n ib r tdir. yni z m nd , Niz mi C f r v z rb yc n lqının f rm l m sind iki mühüm dövrün mövcud ldu unu göst rir. Bunl rd n biri dif r nsi siy , ikincisi is int qr siy dövrü dl ndırılır. Niz mi C f r v un h min mül hiz sind d yilir: «Dif r nsi siy dövrü d dikd türk tn sunun mü t lif lql r (sırd n z rb yc n türkl rin , y ud z rb yc n lqın) yrılsı pr s sinin int nsiv dövrü n z rd tutulur. nt qr siy is z rb yc n c miyy tinin tnik t ri inin s nr kı dövrl rin id lub türk (v bir sırd q yri – türk tn sl rının) k nsolidasiyası, bütöv bir lq t kil tm si pr s sind n ib r tdir»¹. Niz mi C f r v z rb yc n lqının bir tnik v hid kimi f rm l m sının üç m rh l üzr b v rm si fikrini ir li sürür. Birinci m rh l hun qıpç q türkl rinin

¹ B : Niz mi C f r v. z rb yc n ün sh giri . B k1-2002, s.91.

z r b y e n d m s k u n l m s ı d ö v r ü n d n i b r t h s b dilir. T r i d n m l u m l d u u ü z r h u n q ı p ç q l r z r b y e n r z i s i n d r m ız ın i l k s r l r i n d n y y ı l m b l m ı d ır.

kinci m r h l u z t ü r k l r i n i n z r b y e n g - l i i n (I s r i n v v l l r i) i d l n d ö v r ü h t d ır.

Üçüncü m r h l i s V s r i n s n u , V I s r i n v v l l r i , ü s u s n , S f v i l r d ö v l t i n i n y r n d ı ı d ö v r d n i b r t h s b d i l i r .¹

N z r l m q l z ı m d ır k i , S v t d ö v r ü n d d z r b y e n d t n i k b i r l i k l r r s ı n d d i f r n s i y b v r m i d ır. B u d m k d y i l d i k i , s v t i d l g i y s ı l z r b y e n l q ı n ın b ü t ö v l m s i n i n t r f d r ı l m u d u . k s i n , s v t i d l g i y s ı b ü t ü n l q l r ı f r m c m i l l i , m z m u n c s s i l i s t m d n i y y t i k i m i f n t s k t i k b i r v h d t i n h y t k ç i r i l m s i n p r m q i s t y i r d i . s l i n d , b u r d q l b l b i r r u s l d ı r m s i y s t i n i n h y t k ç i r m s i m q s d i v r i d i . L k i n b u i d y b t u t b i l m z d i v t r i d b u n i m k n v r m z d i . E t n i k b i r l i k l r a r a s ı n d a k ı l a q l r i n p o z u l m a m s ı n a g l i n c i s b u u z u n m ü d d t l i t a r i x i b i r k o n s l i d a s i y a n ı n n t i c s i k i m i n z r a l ı n m a l ı d ır.

Mü s i r d ö v r d d z r b y e n l q ı d d i k d , m h z z r b y e n r z i s i n d m s k u n l n t n i k t b q n i n i n t q r s i y s ı p r s s i n i n n t i c s i b

¹ B : N i z m i C f r v . Y n r d . s . 100, 103, 107.

dü ülür. rtuq, h min pr s s ç d n y ti ib s n
ç tmi dır. Türkçülük id y sının y nil dirilm si is
müst qıl dövl tçilik m rh l sind milli birliyin,
müst killiyyin v ictim i h mr yliyin p zulm sın ,
l c d dövl tçiliyyin möhk ml sind s si l
ng ll rin v lüzumsuz pr bl ml rin m yd n
g lm sin g tirib çı rır. *Türkçülük id y sı, slind ,
türk lql rının tnik birliyini t c ssüm tdir n
ictim i t v kkürün v hd ti v v risliyi m n sind
b dü ülm lidir.* n gör d z rb yc nçılı ı milli
üür kimi q bul diriks , nu milli id y nın t m li
kimi qiym tl ndiririks d m li bütövlükd
dövl tçiliyyin v hd tini q bul tmi luruq. Çünkü
dövl tçilik lqd n v mill td n yrı d yil, mill tin v
lqın bütövlüyünün, v hd tinin t min tçısıdır. Bu
m n d , R miz M hdiy v h qlı l r q y zır ki, «Milli
id y » l qı v h kimiyy ti birl dir n bir z mindir
v müst qıl y m q hüququ ld d n z rb yc n
öz t ri i n n l rini y ni d m kr tik dövl t t sis tl ri
il üzvi sur td l q l ndirm yi b c rm lıdır. «Milli
id y nın» gücü dövl tdirs , dövl tin d gücü «milli
id y y » idm t tm kdir. Bütün z rb yc n lqı –
z ri türkl ri, rusl r, t lı l r, l zgil r, kürdl r, t t rl r,
v rl r, bir sözl , Z RB YC NLIL R sl
dövl tçilik ruhu il y s l r mill tçiliyyin y ni p yd
lmu «n v t rl rı» il müb riz d bu ruhu q rus l r,
y lınız bu z m n k çmi in c nlı n n l ri, indiki v

g l c k n sill rin quruculuq f liyy ti s sind
m n vi v iqtis di c h td n güclü, din mik, müs tqil
siviliz siy li Z RB YC N DÖVL T
y r d c ql r»¹.

z rb yc n lqının bütöv bir tnik v hid kimi
f rm l m sind srl r b yu b v r n int qr siy
pr s sinin h miyy ti n q d r böyükdürs ,
d nilm zdırs , onun sonrakı m rh l l rd qorunub
saxlanılması da xalqın bütövlüyü v müt kkilliyi
baxımından o q d r h miyy tlidir. Bütölükd , bir
r zid y y n tnik t b q üçün v hd t y r d
bilm k imk nl rı heç bir dövrd q p lı olmamıdır.

lqın tnik p t nsi lının g ni l nm sind bu pr s s,
slind , vv lki dövrl r m sus n n nin d v mı
kimi öz rdıcılılı mı q ruyub s l mıdır. Müst qil
dövl tçilik m rh l sind is milli birliyin
q runm sın idm t d n bu v hd t ç böyük s si l,
siy si v id l ji h miyy t d ıyır.

z rb yc nçılıq id y l rı müst qil dövl tçilik
m rh l sind milli r kt r d ıdı ı üçün nu
dövl tçilikd n yrı t s vvür tm k lm z. N z r
lm q l zımdır ki, milli id y l r m hz dövl tçilikl
q runur. Dövl tçilik lm d n milli id y l rı q ruyub
s l m q v d v m tdirm k, nu milli üür
ç virm k mümkün d yildir. Dövl tçiliyin inki fı

¹ B : R miz M hdiy v. Göst ril n s r, s.205. (h min m q l il
l q d r b : « lq q z ti», 14,15,17,18 s nty br 1993).

milli id y l rın, z rb yc nçılıq düny görü ünün d im inki fın v z nginl m sin s b b lur. dur ki, müst qıl dövl tçiliyimiz çiç kl ndike , nun iqtis di qüdr ti rtdıqc ırd mill tçilik hissini ç vril n v yni z m nd f nt stik l m p rıb çı r n «türkçülük» id y sının öz m n sını itir c yi d r llı ç vril c kdir. nc q z rb yc nçılıq düny görnü ünü ydınl dır rk n «türkçülük» id y sının n d m k ldu unu v bu id y nın kiml r üçün g r kli ldu unu d çıb göst rm k v cib m s l l rd ndir. Q ldı türk lql rının ümumiliyi v birliyi m s l sin , bur d f nt ziy d n y n k çib r llı ı n z r l m q v cibdir. R miz M hdiy vin d diyi kimi, «Türkçülük id y sı h l y yır v türk lql rının milli ruhun öz t sirini itirm mi dir. ... düzgün y n ıls , s l m q vr nıls , h min id y h zırd öz müst qıl dövl t l rini y r tmı türkl r, z rb yc nlıl r, özb kl r, türkm nl r, q z l r, qır ızl r r sınd q r ılıqlı iqtis di v m d ni m kd lı m inki fınd mü yy n müsbt r l yn y r, nl rın bir – birin y ınl m sını , düny birliyin q vu m sını köm k d r».¹

Bu gün z rb yc n R spublik sınd milli id y nın, z rb yc nçılıq düny görü ünün v z rb yc nçılıq üurunun y tikinl m si üçün h r cür imk n v r it v rdır.

¹ B : R miz M hdiy v. Göst ril n s r, s.200.

z r b y e n ç l i q ü r u n u n f r m l m s ı v
y t k i n l m s i z r b y e n l i b r z ı n ı n f r m l m s ı n ı
r t l n d i r i r . z r b y e n l i b r z ı n d m i l l i m n v i v
l q i – t i k k y f i y y t l r , v t n p r v r l i k , d ö v l t ,
l q i d m t i n n b r i z n ü m u n l r i ö z t c s s ü m ü n ü
t p ı r . z r b y e n l i b r z ı ö r n k d i r . H m z r b y e n
c m i y y t i ü ç ü n , h m d b u ö l k y v n u n h l i s i n
l q ı n , m i l l t i n m r q g ö s t r n l r ü ç ü n .
z r b y e n l i b r z ı b y n l l q l m d z r b y e n
v z r b y e n l i l r m ü n s i b t i f r m l d ı r ı r .
Ö l k n i n , l q ı n v m i l l t i n t n ı n m s ı n d n ü m u n v i
z r b y e n l i b r z ı n m ü h ü m i n f r m s i y s u b y k t i
k i m i d i q q t l y i q d i r . B l k i , m s l n , b y n l l q
l m d z r b y e n h q q ı n d k ı i n f r m s i y l r d
N i z m i , F ü z u l i , N s i m i , T u s i , M l l P n h V q i f ,
M i r z F t l i u n d v k i m i d h i s i y y t l r y d
d ü ü r . B l s i y y t l r c m i y y t i n g ü z g ü s ü d ü r .
n l r f i k i r v i d y d h i l r i d i r . z r b y e n d
c m i y y t i ö z r s ı n c p r m q d i r l n b i r ç
s i y y t l r , d ö v l t d i m l r i v s r k r d l r d
y t i r k i l l r i n , s r l r i n t i r s i n d b d i b r z
y r t m l r . z r b y e n c m i y y t i n m ü s t q ı l
d ö v l t ç i l i k q u r u c u l u u b t m i s i y y t k i m i
H y d r l i y v i n b r z ı d h p r l q d ı r . B u b r z ı n
p r l q i ı ı s r l r i v m i n i l l i k l r i k ç i b y y c q d ı r .
H y d r l i y v i n p r l q z r b y e n l i b r z ı n d
c s r t l i l i k , t b b ü s k r l ı q , y r u l m z l ı q , m r d l i k ,

d y n tlilik, uz qgör nlik, h dis l ri q b ql m q m h r ti, dövl t , lq s d q t, milli m n f yi uc tutm q kimi k yfiyy tl r ümumil mi dir. yni z m nd , H yd r liy vin siyy tind milli – m n vi d y rl rl b ri d y rl r q vulmu dur. H yd r liy v siyy ti bu m n d n sill r nümün br zını f rm l dırmıdır.

M hz H yd r liy v kimi böyük ins nlrın siyy tind y r nmı br z gör z rb yc n lqının milli – m n vi d y rl ri b r m d niyy tinin bir t rkib hiss sin ç vrilir. B l likl , mü sir dövrd milli – m n vi d y rl ri özünd birl dir n z rb yc nlı br zı b r m d niyy tinin n y ı n n l rini m nims m kl öz siyy tinin bütövlüyünü v t mlı ını nüm yi tdirm y q dir lur.

Bu gün z rb yc n R nspublik sının pr zid nti lh m liy v srimizin lid ri kimi ölk iqtis diyy tının sür tli inki fını t min tm kl , siy si v dipl m tik f liyy tind y ni u url r q z nm ql , r gi nd sülhün v ictim i s bitliyin q runm sını t min t y r tm ql z rb yc nın nüfuzunu q ldırır, öz siyy tinin nümün sind z rb yc nlı br zının r fini uc ldır.

z rb yc n milli m d niyy tinin v z rb yc n milli id l giy sının t bli i v t tbiqi s h sind bu gün H yd r liy v F ndunun Pr zid nti,

YUN SK -nun v S SK -nun m r mlı s firi, mill t v kili M hrib n nım liy v nın ç büyük m yi, z hm ti v idm tl ri v rdır.

M hrib n nım liy v z rb yc nçılıq id y l rının y yılm sı, h y t k çirilm si v t bli i il lq r sind büyük nüfuz q z n r q özünün p rl q siyy tind r fli bir z rb yc nlı q dım br zını y r tmı dır. M hrib n nım liy v özünün hum nit r sity s t s h sind ki f liyy ti il z rb yc nın t ri ind Mömin tun (II sr), S r tun (V sr), B yim tun (VI sr), Tutu Bik (VIII sr), B yim nım (I sr) kimi q dın siy s tçil rin irs q yduql rı hum nist id y l rı y dır, inki f tdirir v z nginl dirir.

M hrib n nım liy v nın bil v sit t bbüsk rlı ı v m li f liyy ti il r spublik mızd mü sir m kt b bin l rının v s hiyy c ql rının tikilib istif d y v rilm si, m ddi – m d niyy t bid l rinin q runm sı, s l nm sı v b rp sı milli z rb yc nçılıq üurunun inki fin büyük t sir göst r n v t np rv rlik nümun sidir.

M hrib n nım liy v nın bu s h d p rdı ı i l r R spublik Pr zid nti c n b lh m liy vin z rb yc n R spublik sının m n f yi n min yön lmi f liyy ti il h m h nglik t kil d r k bütövlükd H yd r liy v irsinin l y q tl d v m tdirilm sinin b riz nümun sin ç vrilmı dir.

Pr zid nt lh m liy vin siy si v dipl m tik
f liyy ti z rb yc n R spublik sının düny siy s ti
m yd nınd g tdikc d h rtiq nüfuz q z nm sın
t sir göst rir. z rb yc nın nüfuzunun rtm sı düny
z rb yc nıl rı m k nınd z rb yc nçılıq
id y l rın m r ın v diqq tin g ni l nm sin s b b
lur.

z rb yc nçılıq id y l rının y r nm sı,
f rm l m sı v nl rın milli üür , milli dü ünc
t rzin , bütövlükd milli id l giy y ç vrilm si
pr s sini ydın b dü übd rk tm kd n ötrü ictim i
t f kkürün, milli m n vi d y rl rin v milli
dövl tçilik n n l rinin üzvi l q l rin id
pr s sl rin r dırılm sı v cibdir.

B R NC BÖLM

z rb yc n c miyy tind ictim i t f kkürün f rm l m s

z rb yc n c miyy tind ictim i t f kkürün f rm l m sının s si l, t ri i v n nvi kökl ri v rdir. C miyy t h y tind mühüm r l yn y n m d-di – m n vi m d niyy t nümün l ri, s si l, siy si v iqtis di d yi m l r, yrı – yrı m d niyy tl r r -sınd k l q v mün sib tl r, mü t lif int qr siy pr s sl ri ictim i t f kkürün f rm l m sının q y-n ql rını t kil dir.

Yusif Rüst m v t f kkür h qqınd b hs d r-k n y zır: «T f kkür düny nın nl yı l rd , müh ki-m l rd , n z riyy l rd v s. f l if d lunm sı s h sind bu v y dig r m s l rin h lli il , düny nın d rk dilm sini ümumil dir n v sit l rl bil v sit l q d l n li üür v sit sidir».¹ Bu m n d ictim i t f kkür ictim i üurun c nl nm sın , y r nm sın , f rm l m sın t sir göst r n idr k v sit sidir. ictim i üür, bütövlükd , «ins nl rın ictim i v rlı nı, nl rın m ddi h y t r itini ks tdir n v c miyy td mövcud l n id y l rın, n z riyy l rin, görü l rin, hissl rin, hv l – ruhiyy nin, d t –

¹ B : Yusif Rüst m v. F ls f nin s sl ri. B kı, 2004, s.257.

«... n n l rin m cmusu d m kdir»¹. Qıs kild d s k, ictim i üür c miyy td ins nl rın öz b ri hüquq v z dlıql rını d rk tm si d m kdir. ctim i t f kkür c miyy t üzvl rinin yrı – yrılıqd kı f rdi, si düny görü ü d yildir. ctim i t f kkür bütövlükd c miyy t h y tınd y r nmı düny görü d m kdir. ctim i t f kkür ins nl rın c miyy td ki s si l h y tının, m i tinin, l qi – tik n rm l rının, v t np rv rlik duy ul rının ümumi h ld kı t c ssümü d m kdir.

ctim i t f kkür lqn m n vi h y tını, m i tini, y r dıcılıq mün sib tl rini mü yy n d n f lkl r nümun l rind , irl rin, müt f kkirl rin, m rifçil rin c miyy t h y tın g tirdiyi id y l rd , h mçinin s si l, siy si h dis l rd c nl nır. Bunl rı mü t s r kild id kı kimi s ciyy l ndirm k l r:

1) f lkl r nümun l ri

ctim i t f kkürün f rm l m sind c miyy y td ili h dis v pr s sl r böyük r l yn dı ı kimi, nun y yılm sind , c nl nm sind v s nr kı n sill r t sir göst rm sind f lkl r nümun l ri v zsiz t sir dici qüvv y m likdir. F lkl r nümun l rind c miyy t h y tı üçün s ciyy vi l n, nun yrılm z m n vi – psi l ji q tını t kil d n il – m i t l qı, tik n rm l r, ins nl rın

¹ B : Yusif Rüst m v. Y n r d , s.257.

q r ılıqlı l q v mün sib tl ri, yni z m nd
v t np rv rlik duy ul rı özünün b riz t c ssümünü
t pır. B l ki, m s l n, f lkl r nümün l rinin
ümumil dirm b imınd n p rıcı q lunu t kil d n
t l r sözl ri v z rbi m s ll rd ictim i - tik
n rm l r, v t np rv rlik duy ul rı, b y tıl rd d ili
hiss v h y c n, ins n c miyy tin d ir hum nist
mün sib tl r, n il v d st nl rd ibr t miz h dis v
pr s sl r c nl ndırılır. t l r sözl ri « br zlı
t f kkürün f rizm klind if d si lm q tib rı il
milli t f kkürd ki cil l nmı t ri i t crüb ni, d rin v
s mb llı h y t h qiq tl rini b dii idr k v t yyülün
süzg cind n k çir r k y dır, nl rı tük nm z bir
n ji il d l un ks tdirir».¹

F lkl r nümün l rind , üsus n, t l r
sözl rind ictim i, m n vi, psi l ji v tik
n rm l rl b lı bir ç d yiml r f rm l mı dır.
M s l n, d stluq h qqınd : «D st d st t n g r k, t n
lm s g n g r k», «D st min is zdır», «D st
y lund b r n l r, q r l r», «D stu ç l nın gücü
ç l r»; y ılıq, yir hlıq h qqınd : «Y ılı
y ılıq h r ki inin i idir, y m nlı y ılıq n r
ki inin i idir», «Y ı y ld y m n günd t nın r»;
düzlük, m rdlik sözübütövlük v siyy t h qqınd :
«Düz söz d d n k ç r», «Düz y l g d n y rulm z»,
«Y l nçının vi y ndı, h ç k s in nm dı», « gid

¹ B : t l r sözü. «Önd r n riyy tı», B ki, 2004, s.4.

b sđı ını k sm z», «M rd ömründ bir d f öl r, n m rd günd yüz d f öl r», « gid öl r, dı q l r, mü nn tin n yi q l r», «Ki inin sözü bir l r», «M rd ld n tut r, n m rd y qd n», «M rd ki i çör yini d d n çı rd r», «M rdin gözü t l r»; ıl v idr k h qqınd : « ıl ıld n üstündür», « ıl y d lm z, b d l r», « ıllı d m qı ın q ydin q l r», « ıllı l n bir d f ld n r»; t rbiyy v tik h qqınd « ır tur, b tm n g l», «Böyük d nı nı kiçik götür r», «Böyüksüz vd yir – b r k t lm z», «Böyüyün üzün lm zl r», «C n d , c n it», «Qız n d n öyüd götür r», « ul t d n gör r süfr ç r»; v t n v l t sübk liyi h qqınd : « l bir ls d yn d r y rind n», « l gücü, s l gücü», «V t n g ldim, im n g ldim», «V t n vir n d ls y n c nn tdir», « l d diyi müb r k l r», « l gözü t r v zdir», « lin sözü vv l – ır düz l r» kimi hikm t zin si y r nmıdır.

B y tı rd d ins nın d ili hiss v h y c nl rı, hum nist mün sib tlı ri v v t n t ssübk liyi öz p rl q if d sini t pır. Bū gün b y tı r kl ssik j nr s viyy sind q ls d lqın h y tını, nun ictim i t s vvür v t f kkürünü c nlı kild if d d n bir b dii v sit kimi ç büyük h miyy t d ıyır. N ıll rd , d st nl rd bu v y dig r h dis nin t sviri il ins nl rın rzu v y ll rı öz t c ssümünü

tapır. M s l n, y sul d m n zin t pm sı
h qqınd kı dü ünc l rind nun h y tının fir v n
k çm si rzusu t c ssüm lunur. B z n n ıll rd
lqın ı t b q sini t msil d n d ml r ıl,
idr k, dü ünc tib rı il yu rı t b q d n l n b y,
n, t cir, v zir, v h br zl rınd n üstün göst rilir.
Bu müq yis n üçün v rilir? n gör ki, d rud n
d s d lq iç risind l ıllı d ml r t pılır ki,
nl r c miyy td özl rin l yiq l n y ri tut
bilmirl r. nl rın yu rı t b q d n üstün v rilm si
is ı t b q ni t kil d n ıllı d ml rın yüks k
pill y q l m q rzusudur. kinci t r fd n, n ıll rd
v ril n b l piz dl r lqın özünün bünövr sind ,
m y sind int ll ktin mövcudlu unu göst rir.

N ıll rd k ç l br zı d , bir q yd l r q,
ç bilmi , uz qgör n, f r s tli s kimi t qdim
dilir. K ç l, slind kimdir? Bir q rın çör y möht c
q l n, ynın p lt r, b m p p q, y m y qq bı
t pm htıy cı l n ı t b q nin
nüm y nd sidir. B l ldu u h ld , k ç l n üçün
nd n, b yd n, v zird n, hd n ıllı v rilir ? n
gör ki, k ç l d c miyy t üzvüdür. d özünün
s si l htıy cl rını öd m k rzusund ır. Yu rı
t b q y üstün g lm k nun y lıdır. M s l n, bir
n ıld d yilir ki, p d h öz qızını y l n d nı m ı
b c r n bir s r v rm k ist yir. B l bir
m yd n bir k ç l girm li lur. P d h p m n lur.

n gör v zirin buyurur ki, k ç lin y l n l rını d ru kimi q l m v rsinl r. P d h d qızını k ç l v r msin. K ç l ç y l n l r uydurur, nc q q bul tmirl r. B l ldu u h ld k ç lin b ı güd z d g d bil r. dur ki, k ç l ç ı ı y lu t pır. Böyük bir küp il g lib p d h n q pısını k sdilir v rt q yur. D yir ki, «m nim t m ç lu ruz v b ç ni s tib düny p d hl rın küp l rl qızıl v rib. Bu p d h d h min qızıld n y ddi küp dü üb. g r d ru s yırsınızs , qızılı v rin, y l n il qızı v rin». P d h is c v bsız q lır. N tic d iki rtd n birini q bul tm lidir. nc q slind p d h bu rtl rd n y qurt rm q üçün d y d bil rdi ki, d rudur, b l küp l rd n zin d v r... G l p r. zin y l küp l r q yub içini d , t rp ql d ldurub k ç li m lub d bil rdi. D rud n d k ç lin t sının qızılı h r d idi? Qızılı ls idi lu niy k ç l lurdu? nc q lqm iç risind m ddi htıy c ç k n d ml r ç ldu und n n ilçı k ç l üstünlük v rir. H ç bir n ıld k ç l hökmd rlıq rzusund d yil. Çünkü nu bir q rın çör k d h rtıq m r ql ndırır.

K r lunun k ç li d b l dir. D yirm nd K r lu öz üç qüvv sinin (qılnc, t, n r) birind n istif d dib Qır tı nd n l bil rdi. K r lunun üç qüvv sind n biri tı idi. H mz nin lin k ç mi di. kincisi qılncı idi. Qılnc H mz y ç t bilm zdi. Üçüncüsü n r si idi. n r ki, D li H s n kimi

q ç q bir c ng v r, D mirçi lu v Kürd lu kimi
igidl r, r b R y h n kimi bir p hl v n h min
n r d n b silmi dil r. N üçün K r lu n r d n
istif d tmir? Çünki bun htıy c y idi. K ç l
H mz n r y l yiq d yildi. N r igidl r üçündür.
K ç l H mz is bir q rın çör yin quludur. Üst lik t
d n g r k d yil. l K ç lin m qs di d tı v rib
p qızını lm q idi. S nr t n c lur lsun. H tt
K ç l Dür tı q çırd nd fikirl irdi ki, «T q td kim
n bilir Qır t h nsıdır, Dür t h nsıdır». D rud n d
K r lu T q t g l nd K ç l H mz «Söz
d yirm nd kıdır», d yib özü tı n t hvil v rdi.

K r lu is d st nd lqn ictim i t f kkürün-
d n d n, ictim i düyagörü ün m hsulu kimi f rm -
l n, z m tliliyin, m rdliyin, igidliyin, s v tlili-
yin r m zidir. yir hlı m n t c ssümüdür. lq özü
üçün b l bir br zı y ti dirib n ümuid çır ı kimi
b ır. K r lu zülm lind n d l r ç kilib. Zülm,
h qsızlıq gör nl r d K r luy p n h g tirirl r.
Çünki lq h mi ictim i d l t möht c lub.
H kiml rin zülmünd n c n d y n ins nl r ictim i
d l t n min K r luy üz tutmu l r. N ıl v
d st nl rd b l m tivl r ç dur. Bunl r lqn
ictim i t f kkürünün m hsulu kimi f lkl r
nümun l rind c nl ndırılır.

N ıl v d st nl rd k ç lin v y s d d ml -
rın ıllı t svir lunm sı lqn d ili int ll ktu l

p t nsi lının t c sümüdür. K r lu v K r lu kimi sl rin igidliyi, m rdliyi, s v tliyi is lqın rzu tdiyi s si l d l tin if d sidir.

lq d biyy tı lqın ictim i t f kkürünün l b riz, l c nlı if d sidir ki, nl r z m n – z m n y - yır, cil l nır, y zıy köçürülür, öyr nilir, q runur, m nims nilir. B l nümün l r lqın özünün ruhun ç vrilir v müq dd sl ir. lqın d ilind n g l n bu müq dd slik ruhu n il v d st n q hr m nl rını - siyy t ç virir. siyy t t ri d ictim i h dis l rin g di in t sir d n büyük bir qüvv dir. N il, d st n q hr m nl rını müq dd sl dir n v sit is m hz ictim i t f kkürd b l q hr m nl rın siyy t - l dirilm sidir. R miz M hdiy v y zır ki, «Z ruri v rlıq l n t ri i siyy t öz z m n sinin y tirm si - dir. lqın v dövl tin m ruz q ldı ı ç mür kk b t b ddül tl r v tr nsf rm siy l r dövründ , inki f v t r qqi n min h dis l rin g di ini v t ri i d - yi dirm k m qs di il siy s t s hn sinin önün ç ır. B q sözl d s k, t ri i siyy t lqın ist k v rzusun uy un l r q t ri in g di ini d yi dirm yi b c r n, g r kli nd z m nın t l bini üurlu sur td q bul d n, öz v zif sin m suliyy tl v y r - dıcılıql y n n görk mli lid rdır. ctim i f liyy tin suby kti kimi b l lid r mü yy n t ri i dövrd t kc

ümummilli id y l rın d ıyıcısı d yil, h m d bu id y l rın h y t k çirilm sinin t kil tçısıdır».¹

ctim i t f kkürün m hsulu kimi y ti n siyy- y tl rin n b lıc m lı v t np rv rlikd n ib r tdir. M s l n, v t nin q runm sınd n, v t np rv rlik t r- biy sind n d nı nd h mi Q z n n kimi, K r lu kimi lqın siyy t br zın ç viridiyi q h- r m nl r göz önünd c nl ndırılır. V t np rv rlik birb v t nin bütövlüyünü q rum q m n sind döv- l tçilikl üzvi l q nin t c ssümüdür. Ümummilli lid rimiz H yd r liy v göst rir ki, «Dövl tçilik h r bir v t nd ın q lbind lm lıdır. n gör h r bir v t nd v t np rv rlik hissli ri il y m lıdır v bizim p rity mız, bütün dövl t r q nl rı, bütün t b- li tımız z rb yc nd dövl tçiliyi inki f tirm k üçün h r bir v t nd d milli v t np rv rlik hissli rini y r tm lıdır. Milli v t np rv rlik hissli ri h r bir v t nd d q d r güclü lm lıdır ki, h r bir v - t nd milli m n f yi öz si m n f yind n, öz si y yı ind n, öz si h y tnd n – h r yd n üstün tutsun. Milli v t np rv rlik, milli qürur hissi bizim dövl tçiliyimizin y m sı üçün n böyük mill rd n biridir».²

¹ B : R miz M hdiy v. « z rb yc n: t ri i irs v müst qillik f ls f si». B k1-2001, s.23.

² B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

z r b y c n f lkl r nümün l rind illi, müdrik, uz qgör n, c miyy t h dis l rind n d ru – dürüst b çı r n siyy t br zl rı bir q yd l r q s qq l, düny görmü ins nl r kimi t svir dilir. M s l n, D d Q rqud, K r lunun t sı lı ki i, ç tin m q md q hr m nl r y l göst r n «Q c » br zl rı bununun b riz nümün sidir. N üçün müdrik ins nl r «Q c » br zınd t c ssüm tdirilir ? Bu d ictim i t f kkürün m h suludur. C miyy td y r n n b l bir fikrin v qid nin t c ssümüdür ki, illi ins nl r y d lduqc d h d müdrikl ir (ksin lı z l nl r y d lduqc lı d h d z lı r). dur ki, müdrik ins n br zı m hz «Q c » siyy tind ümumil dirilir. C miyy td q c l r , y lıl r , böyükl r hörm t v htir m d m hz m i t h y tund f rm l mı tik td n ir li g lir. Ümummilli lid rimiz H yd r liy v göst rir ki, «V tı il M skv d n nüm y nd l r g lirdil r, g dib bizim h rl ri, k ndl ri g zirdil r. G lib t ccübl m n d yirdil r ki, «Biz g tdik, fil n y rd 10 – 15 g nc turmu du. Bizi gör n kimi h mısı y q l dı. Biz t ccüb tdik. N c ldu ki, bunl r y q l dıl r? Bu niy b l dir?». D yir m ki, bu t bii bir h ldır. D yir ki, « ı biz indi Rusiy d bir k nd , h r g d k bizi görüb h ç d nı dırm y c ql r, h ç biz fikir v rm y c kl r. mm bunl r y q l dıl r.» D dim ki, bu bizim lqn üsusiyy tidir.

Bu lqımızın m nt lit tidir. Bu kiçiyin böyü hrm tidir. Bu v s hibinin q n hrm tidir».¹

Ümumi h ld , bu nu göst rir ki, ictim i t f k kür bütün lql rd yni d r c d f rm l m mıdır. H r bir lqın ictim i t f kkürü nun ictim i ürünü y ti dirir. H r bir lq öz ictim i t f kkürünün bünövr sind ictim i düny görü ün v ictim i tik – l qi n rm l r yiy l nir. z rb yc n lqın m - sus ictim i t f kkürün v bun uy un kild f rm l - n ictim i ürünü güzgüsü, göst ricisi kimi f lkl r nümün l rinin müst sn h miyy ti v rdır.

2) irl rin, söz ust dl rının, müt ff kir siyy y tl rin y r dıcılı ı

ctim i t f kkürün f rm l m sind v nun ictim i ür ç vrilm sind irl rin, söz ust dl rının, müt f kkirl rin, y r dıcı ins nl rın müst sn m yi v z hm ti v rdır. z rb yc nın t ri ind düny m d niyy tini b ri fikir v id y l rl z nginl dir n böyük siyy tl r y ti mi dir. D rudur, t ri in d rinlikl rin g tdikd b l siyy tl rin bir ç unu t rib t pm q, mü yy n tm k imk nl rı z lır. nc q biz m lum l n m nb l r nu göst rir ki, z rb yc n m d niyy ti, z rb yc n d biyy ti v z rb yc n ictim i fikri ç d rin v z ngin bünövr üz rind y ti mi dir.

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

– I srl rin y dig rı l n «Kit bi – D d Q rqud» d st nl rını z nl r y r tmı ls d bu kit b n dilind q l m lnmı n böyük d bi bid kimi qiym tl ndirilm lidir. I srd s r yd y zıb y r d n bül ül G nc vi, Q tr n T brizi (1010 – 1080), F l ki irv ni (1108 – 1146), fz l d d n q ni (1120 – 1199), milli m d niyy timizin «qızıl s rini» y r d nl rın n görk mlisi Niz mi G nc vi (1141 – 1209) z rb yc n ictim i fikrinin y r nm sınd v f rm l m sınd öz üz rl rin dü n ç böyük t ri i v zif ni r fl y rin y tirmi l r.

III – IV srl rd Övh di M r inin (1275 – 1338) «D hn m»si, Zülfıq r irv ninin (1190 – 1245) lirik sı, ir linin «Qiss yi – Yusuf» d st nı (XI sr),

III – IV srl rin st n sınd zz d d n H s n lunun «Div nı», Must f Z ririnin «Yusif v Zül y » v Suli F sihin «Yusif v Zül y » p m l rı y zılmı dır.

V – VI srl rd z rb yc n m d niyy tinin inki find üsusi bir m rh l b v rmi dir. vv lki dövrl rd y r n n d biyy t nümun l ri z rb yc n v f rs dill rind y zılırdı , V – VI sr d biyy tnd f rs dilli nümun l r lduqc z idi.

z rb yc n dilli d biyy tın y r nm sı il bir t r fd n n dilinin inki fı imk nl rı gücl nirdi, dig r t r fd n is z rb yc nçılıq id y l rı d h rtıq c nl ndırılırdı. Bu dövrd T brizd , m id v

z r b y e n n d i g r h r l r i n d g ö r k m l i m d n i y y t
d i m l r i , i r l r , l i m l r , m m r l r , m u s i q i ç i l r
y y ı r v y r d ı r d ı l r .

V s r i n i k i n c i y r ı s ı n d z r b y e n
m d n i y y t i n i n b ö y ü k d i m l r i n d n r i f r d b i l i ,
s s r T b r i z i b ö y ü k ö h r t q z n m ı d ı l r . r i f
r d b i l i N i z m i n i n « s r v v i r i n » p m s ı
s s ı n d ö z ü n ü n « F r h d n m » s r i n i y z m ı d ı .
s s r T b r i z i n i n « M h r v M ü t r i » s r i n d
z r b y e n ç ı l ı n m ü h ü m c h t l r i n i c n l n d ı r n
q h r m n l ı q v d s t l u q m t i v l r i b l ı c y r t u t u r d u .
Y r d ı c ı l ı n ı n s s h i s s i V s r t s d ü f d n
m d d d i n N s i m i n i n i r l r i z r b y e n
d b i y y t ı n ı v ü s l u b f r m l r ı n ı z n g i l d i r i r d i .
H m i n d ö v r ü n i r l r i n d n l n h Q s i m n v r
h m z r b y e n e , h m d f r s c i r l r i n m ü l l i f i
i d i . B u d ö v r d K i v r i T b r i z i ö z ü n ü n l i r i k i r l r i i l ,
t y i T b r i z i « Y u s i f v Z ü l y » p m s ı i l ,
H q i r i « L y l i v M c n u n » p m s ı i l , l f i
« m s » s r i i l , B d r i r v n i v Z i y r d u b d i
k i m i i r l r l i r i k i r l r i , ü s u s n , q z l l r i i l b ö y ü k
ö h r t q z n m ı d ı l r . F r s d i l i n d « m s » y r t m ı
r f M r y i ü s u s i l m h u r l m ı d ı .

h s m y ı l t y i d ö v r ü n d s r y d b i r ç
i r l r t p l m ı d ı k i , n l r ı n s r l r i z r b y e n
h y t ı , m i t i v m i l l i d ü n y g ö r ü ü i l s ı b l ı i d i .
S r y d t y i n i n ö z ü i l b i r l i k d S ü r u r i , h i ,

M t mi, Tüf yli, Q simi kimi irl rin y r tdi ı
s rl rd bil v sit z rb yc n c miyy tin , tik –
l qi n rm l r id l n m tivl r i iql ndırılırdı. Bu
irl rd c nl ndırıl n dini m tivl rin s s m zmunu
bil v sit z rb yc nçılıq id y l rı, z rb yc nlı
h y tı v m i ti il b lı kild if d lunurdu.

h sm yıl t yi t llüsü il z rb yc n
dilind s rl r y zmı dır. nun «Div n», «N sih tn -
m », «D hn m » dlı s rl ri r qd ç böyük öh-
r t q z nmı dır. Bu dövrün irl rind n l n H bibini
tırl m m q mümkün d yildir. nun s d , s n b
dü ül n irl rind z rb yc n h y tı lduqc d l un
bir kild t r nnüm dilir.

Dövrün n görk mli nüm y nd si M h mm d
Füzuli (1494 – 1556) idi. Füzuli ömrünün 40 ild n ç -
unu b dii v lmi y r dıcılı h sr tmi di. Füzuli
özünün lirik irl ri, üsusil d q z ll ri il Y ın v
rt r qın bütün irl rind n ir li g tmi di. nun
s rl ri z m n v m k n hüdudu t nımır. Bu s rl r-
d z rb yc nlı ictim i üurunun f rm l m sın d ir
b dii t svirl r ç güclüdür. Füzulinin «L yli v M c-
nun», « ik y tn m », «B ngü b d » s rl ri ç
böyük öhr t q z nmı dır.

Füzulinin «L yli v M cnun» s rind z rb y-
c n h y tın , z rb yc nlı m i tin d ir h dis l r,
z rb yc nlı düny görü ü v t s vvürl ri q d r
inc likl q l m lınmı dır ki, bur d h dis l r t ke

VI s r mühiti il m hdudl mır. Bu s rl rd Füzulid n vv lki v s nr kı dövrl r id ictim i mühit d s n tk rlıql c nl ndırıl r. Bu s rl rd z rb yc nlı t f kkürü mü yy n ictim i h dis l r b z sınd t svir edilir. z rb yc nlı h y tı v m i ti b ri dü ünc l rin yrılm z bir t rkib hiss si kimi çatdırılır. M s l n, «L yli v M cnun» s rind s s m tiv ins n z dlı mın, s rb st, z d v müst qil c miyy t id y l rının t r nnümünd n ib r tdir. Bu t kc L yli v M cnunun rzusu d yildi. Füzuli L yli v M cnun br zl rının tims lind c miyy td mövced l n ictim i t f kkürü, ictim i rzu v dü ünc l ri c zk r bir b dii dill if d dir. «L yli v M cnun» p m sınd m kt b h y tı b l t svir dilir: h ddi-buluq y ınd k l nl r v qızl r d rsd c rg – c rg tur rmi l r. Y ni bir c rg d l nl r, bir c rg d qızl r t r rmi . D rs z m nı bir – birin y zı d ötür rmi l r.

lb tt ki, VI s rd ri t q nunl rı bun y l v rm zdi. nc q bu Füzulinin z rb yc n c miyy tind görm k ist diyi idi, nun rzul rının t c ssümü idi. ns n hüquq v z dlıql rının h y t k çirilm si il b lı y n ısı idi. B q bir y rd L ylinin n sı L yliy n sih t v r r k n nu d nl yr v d yir ki, «L l kimi s nd lütf ç dur, mm n d yim, üzün çıqdır». ı VI s rd ri t y l v r rdimi ki, L yli y d l n qızl r üzü çıq g zsin.

Bu mükün d yildi. Füzuli is ins n z dlı ını h r
yd n üstün tutub qızl rın üzü çıq g zm sin
t r fd r çı ırdı. Füzulinin «L yli v M cnun»un bu
id y q dim z rb yc n m i tind n g lirdi. nc q
Füzuli VI sr mühitind h min id y nı l cil l yır
ki, dövrün f n tikl ri n ir d tut bilmirl r.
B l likl , Füzuli, VI srin isl m id l giy sı
mühitind z rb yc nhl r m sus ictim i v tnik –
psi l ji t f kkürü c nl ndır bilmi di. Y ud,
M cnunun t sının L yliy lçi g ldiyi s hn d qız
t sı qızını v rm y r zı d yil. nc q q n ın
r fin d bd b li bir m clis düz ldir. Ç böyük
n z k tl d yir ki, «S nin dın, nüfuzun m n
r fdir. mm lun q rib dir. H mı n M cnun
d yir. M nim qızın s nin lun l yiq d yil». D mir
ki, «S nin lun l yiq d yil». nc q ümid y ri d
q yur ki, lun y ıl sın, L yli nunkudur.
L ylinin t sı qızı v rm k ist m diyin gör
d yinmir, k bud c v b v rmir. Gül – gül q r il yır,
gül – gül y l s lır. Bu Füzuli böyüklüyüdür ki,
z rb yc n m i tind l qi – tik n rm l rı b l
görm k ist yirdi. z rb yc nhl ictim i t f kkürünün
c nl ndırılm sı il ictim i üurun y tkinl m sini
ist yirdi. z rb yc nhl ictim i üurund b ri
id y l rın özün y r t pm sını ist yirdi. Bu lb tt ,
irin srl r v z m nl r sı m y n ç güclü b dii
t yyülünün m hsulu s yılm lıdır. Y ri g lmi k n

d m k l zımdır ki, böyük Niz mid d b l güclü t yyül v rdır. M s l n, « sk nd rn m » s rinin « r fn m » hiss sind sk nd rin rusl rl döyü s hn si v rilir. Bur d rusl rın q dd rlı ind n, m nsızlı ınıd n söhb t çılır. sk nd r is d l tin t c ssümü kimi v rilir. sk nd r q lib g lir. S nki hıqsızlıq üz rind d l t q l b ç lır. *T ri d is slind sk nd rl rusl rın döyü ü lm yıb. Çünki sk nd r dövründ rus dövl ti y idi.* sk nd r r d n vv l 334-cü ild rq yürü tmi , h m ni hı III D r il döyü mü , rt siy y v r d n Hindist n k çmi dir. 10 il d v m d n döyü (. . 334 – 324) Hindist nd b ç tmı dır. 323-cü ild sk nd r 33 y ınd ölmü dur.

Rusl r is 914-cü ild (sr) z r s hill rin g lmi , 938-ci ild B kıy y ınıl mı l r. S nr is rr nın m rk zi B rd y g lmi l r. 944-cü il vqustun 24-d B rd ni müh sir y lmi l r. B rd d ç lu t l f t v r n rusl r 945-ci il vqustun 12-d yı dıql rı q nim tl rl B rd ni t rk tmi l r. Bund n s nr yli müdd t B rd dirç l bilm di.

Bu h dis , görünür, ir güclü t sir tmi , rusl rın q dd rlı ını, m nsızlı ını v nl rın rq ölk l rin q r ı vinst siy s tini q b rıql dırm q üçün h dis ni r d n vv l ç kib p rıb nl rı sk nd rin v sit si il m lub tmi dir. Q l b ni d l t v rmi dir. Bu d z rb yc nlıl rın h qq i in ,

s si l d l t d h ç m ylli l m sını göst rm k
üçün bir v sit idi. Bütünlükd , h qqm v d l tin
z rb yc nlı ictim i t f kküründ d rin t ri i kökl rl
b lılı 1 Niz minin s n tk r t yyülünd özünün
c nlı if d sini t pır.

VI – VII sr d biyy tının s ciyy vi c h tl -
rind n biri bu idi ki, f rs dilli d biyy t t n zzül u -
r y rdı. z rb yc n dilli d biyy t is üstünlük t kil
dirdi. Dig r t r fd n, z rb yc n irl ri t r find n
f rs dilind y zıl n s l rd d z rb yc n c -
miyy tin s l n h dis l r if d lunurdu. VII s-
rin rt l rind n ist d dlı irl rd n biri Qövsı T b-
rizi idi. Qövsı T brizi, s s tib rı il lirik irl r
mü llifi kimi t nır. nun irl rind z dlıq, z d
c miyy t rzul rı, ictim i d l t m tivl ri üsusi bir
y r tutur. VII sr irl rinin iç risind S ib T brizi
d l yiqli y r tutur. S ib T brizinin irl rind
v t np rv rlik, d m diy r m ftunluq m tivl rin
üstünlük v rilir. Dövrün m hur l n irl rind n biri
d M sihi Rüknddin M sud lmu dur. I h bb sın
r fin «V r q v Gül » s rini y zmıdır.

Dövrün irl rind n biri d T r zi f rdır.
z rb yc n, f rs v r b dill rind y zmıdır. H r üç
dild y zdı 1 s rl rd mövzu z rb yc n h y tı,
z rb yc n m i ti il b lı lmu dur. Bu dövr
lq d biyy tının görk mli nüm y nd si l n ıq
bb s Tuf r q nlı y ti mi dir. D m z rb yc n,

T briz h ri, D rb nd v Tuf rq n nun y r dıcılı-
ınd üsusi y r tutur. nun q m , div ni, g r ylı v
mü mm sl rind ictim i d l tsizlik, dövr d n ik -
y t, d rd v k d r m tivl ri mühüm y r tutur. ctim i
birliy ç ır ı , tik – l qı k yfiyy tl rin t r nnümü
d nun s rl rind aparıcılıq t kil edir. Q r ılıqlı
tim d, s f m h bb t id y l r ı ı in y r t d ı ı
« bb s v Gülg z» d st nınd c nlı v t sir dici bir
kild v rilmi dir.

Bu dövr d y y ıb – y r d n l irl rind n biri
d S r ı ı q lmu dur. S r ı ı q b y t ı ust d ı kimi
m hurl m ı d ı. ns nın s mimi q lb duy ul r ı,
s flıq, t mizlik, q r ılıqlı hum nist k yfiyy tl r S r ı
ı in y r dıcılı ınd p rıcı mövzudur.

Bu dövrün güclü l s n tk rl rind n biri d
Tikm d l ı st Q sım dır. g r ylı, q m , t cnis,
b y t ı, b lm , q ıfıl b nd kimi s rl rl öhr t
q z nm ı dır. Yüks k b dii s n tk rlıq v p tik dilin
lqiliyi Tikm d l ı st Q sımın y r dıcılı mın
b lic k yfiyy tl ridir. ı in y r dıcılı ınd lqın
d ili hiss v duy ul rının, hum nist
mün sib tl rinin b dii t c ssümü ictim i t f kkürün
c nl ndırılm s ı üçün p tik bir v sit dir.

VII srin b dii nümun l ri iç rsind
«K r lu» d st nının, l c d « hriy r v S nub r»
d st nının üsusi bir y ri v rdır. ctim i t f kkürd
özün y r t p n v t np rv rlik, m rdlik, hum nist

id y l r bu d st nl rd t svir lun n h dis l r
s sind lduqc c nli bir kild öz t c ssümünü
t pır. Öz t ri i kökl ri üz rind c nl n n z rb y cn
m d niyy ti VIII srd bir ç görk mli
siyy tl rin y ti m sin r it y r tmıdır. Bu
dövr d y ti n S ili, S l h, Urf ni, M l li kimi irl r
st Q sımın, Tuf r q nli b bsın v S rı ı n
n n l rini d v m tdirirdil r.

VIII srd y zı b y r d n irl rd n kir
irv ni, Ni t irv ni, M sihi, ik st irin v
N bi d h ç t ri i h dis l ri i iql ndırıldıl r.
nl rın s rl rind ictim i siy si h dis l r, lqn
düç r ldu u ictim i v s si l b l l r, k d r v
n r zılıq m tivl ri s s y r tuturdu. Bu d ictim i
h y t yıq gözl b m q üçün ins nl rın üurun
t sir göst rm y bilm zdi. lqn hiss v duy ul rı
irl rin s rl rind ümumil dirilmi kild
v rilirdi. B l ki, k d r, s si l ç tinlikl r, ins nl rın
üzl dikl ri b l l r bir sin h y t f ci si kimi
q l m lnmırdı. Bu h dis l r ictim il diril r k
c miyy t h y tn t tbiq lunurdu. kir irv ni
« irv n h qqınd d st n» dlı mü mm sind 1743-
cü ild ki m ı üsy nı z m nı b v r n qır ınl rı
q l m lmıdı. VIII sr r müh rib l ri ir
M sihinin bir mü mm sind t svir lunur. ik st
irin Tiflisin r n i lçıl rı t r find n dı ıdılm sı
mün sib ti il p m y zmıdı. ctim i t f kkürün

ictim i üür k çm si üçün bu s rl r c miyy tin b dii dill m rifl ndirilm si m qş din idm t tmi dir. VIII srd y zılmı bu s rl rd ictim i h mr ylik v z dlıq u rund müb riz p rılm sı b lı c m tiv idi.

VIII srd lq y r dıcıl rı t r find n f rm l dırıl n « hriy r» d st nı üsusi bir m r q d rudur. N srl y zılmı bu s rin s s m zmunu c miyy t d b v r n s si l d l tsizliyin r d n q ldırılm sı kimi rzu v ist kl rin ictim iyy t ç tdırılm sınd n ib r t idi.

VIII sr d biyy tınd n d nı rk n büyük d bi sim l rı – M ll V li Vid dini v M ll P n h V qifi üsüsıl n z r lm q l zımdır.

M ll V li Vid di 1709-cu ild mkird n d n lmu dur. Vid dinin s rl rind ictim i k d r, s si l d l tsizilk m tivl ri üstünlük t kil dir. nun k d ri v t nin l n s vgid n, lqın düç r ldu u b l l rın tör tdiyi f s dl rd n ir li g lirdi. Bu s rl r c miyy td lb tt ki, t sirsiz q lırdı, ıllı ins nl rı ç tinlikl rd n il s lm q üçün y ll r t rm sövq dirdi.

M ll P n h V qif 1717-ci ild Q z m h lının Qır q S l hlı k ndind n d n lmu dur. nun s rl rind h y t nikbin b ı l y n m q m yll ri üsusi y r tutur. Bu d ins nl rın s b hkı gün in mının rtm sın , nl rın rzu v ümidl rinin

ba tutaca ına yön l n hum nist id y l rın t r nnümü kimi qiym t l ndirilm lidir. yni z m nd , V qifin bir sır irl rind ictim i d l tsizliy q r ı tir z s sl ri d q ldırılır. VIII srd s r y n n l rini d v m tdir n irl r d v r idi. S r y ir n n l rinin d v m tdirilm si, slind , kl ssik ir n n l rinin z ngnl dirilm si d m k idi. L kin bununl y n ı bu d biyy td dövrün h y t h dis l ri v ictim i mün sib tl ri d c nl ndırılırdı. Bu d ictim i üurun y tkintl m sin öz t sirini göst rm y bilm zdi. H min n n ni d h ç ki nl rı s r ynd y y n H cı M h mm d, Hüs yn n Mü t q kimi b dii y r dıcılıql m ul l n sl r d v m tdirirdil r.

ki irl ri iç risind VIII srin birinci y rısnd y y b y r tmı Sül ym n dlı bir ir d lmu dur. Bu irin M ll P n h V qif ç böyük t siri v r idi.

I srd dövrün ictim i siy si h dis l rini b dii dill q l m l n v c miyy td ki s si l mün sib tl ri h dis l rin t sviri f nund c nl ndır n görk mli d bi sim l r y ti mi di.

Bü dövrd Mirz fi V z h (1794 – 1852) öz lirik irl ri il z dlı ın v hum nist id y l rın c rçısı kimi ç ı ı dirdi. bb squlu B k ı n v Qüdsi t llüsü il bir ç b dii s rl r y zmı dı. Qüdsinin s rl rind m rifçilik düny görü ü s s y r

tuturdu. Dövrün görkəmli dəbişimlərindən olan İsmayıl bəy Qutqanlı hərbçi idi, gənrlər-məryə rütbəsi qəzənmədi. Fransız dilində yazdığı «Rəhbər və Sədat nım» dənə pəvəstində insanın bərhüquq və zəhləqlərindən tərənümçüsü kimi çıxırdı. Bu dövrdə sətirik pəziyyətdə inkişaf edirdi. Sətir mövzusu Qəsim bəy Zəkirin (1786 – 1857) sətirlərində üsusi yəritur. Sənə sətirik sətirlərində sətiribər ictiməiddə lətsizlik tənqid olunur. Dövrün görkəmli dəbişimlərindən olan Mirzə Fətəli Əndəvən (1812 – 1878) sətirlərində mərifətçilik ideyalarını üstünlük təkilədir. İrs, üsusi, sətiribər sətirlərini tərifləmərifətçilik dövrü kimi dəyərləndir. Bu dövrdə zərbyənd Nərimən Nərimənvən təbbüsü ilə ilk kütləvi kitab nəşrçiləmdir. Kitabın yərdəmləşməictiməifəkrin, xüsusən, məarifçiliyin fərməmləşmə üçün mühüm ədəmlərində idi. Məarifçiliyin inkişafında Həsən bəy Zərdəbinin (1842 – 1907) çəbətəy, zəhmət və fəaliyyəti ələndir. Sənə nətiribər lədu «kənçi» qəzəti 1875 – 1877-ci illərdə iştəüzü görmədü. zərbyənd mərifətçilik inin hətək çirilməsində 1879-cu ildə iştəüzü görən «Ziyət» (1880-ci ildə nə «Ziyət – Qəfəziyyə»), 1880-ci ildə nə rələndən «Kəkül» 1891-ci ildə kimi qəzətlərində Tiflisdə çəpələndə zərbyənd hətəyət və zərbyənd ictiməifəkrini cənəndirirdi.

1880 – 1890-cı illərdə Bəkiddə «Kəsp», «Bəkinski izvəsti», «Bəku» və bəqəz tələrdə dərc olunmuş bələdi. İslərin görkəmli sözsənətkərlərindən Səyidəzim İrvənin, Nərimən Nərimənvən, MirzəFətəli Əndəvən, SultənMəcid Qənizdənin, bədürhim bəy Həqverdiyevin, Ərəd bənu Nətvənin sərləri həmmərifçilik idyolərinin yəylməsi, həmmədəictim i həytinə cənəndirilməsində çəböyük həmiyyət kəsb tmi dər.

İslərin sənu, İslərin vətənlərində mərifçilik hərəktinə Cənubi zərbyəndə dənəvi vətənləmədi. Yərdən bədi nümən lərdə həytinə rəlmənzərəsi ölkədə bəvərnəictim i – siyəsə hənizlərfənədə iqləndirilər. 1905 – 1911-ci illər Mərut (kənstitusiyəli dənkrətik qurulu) inqiləbi dəvründə Cənubi zərbyəndə ilk dəfənə dilində bir sərqəz təvəjurnal rən rəlmə bələmədi. «zərbyənə», «nə dili», «Məzli», «Zənbur», «Hər t – ül rəz» jurnal rən dilində n r dilirdi.

Həlinin gənə kütləsinin mərifləndirilməsində bəmmətbu rəqlərinin məhüm rəlvəridi. yni zəməndə, ictim i fikrin cənənməsində zərbyənəvə fərsədlərdə dərc olunən «Nəlyi - mill t», «Məll Nəsr dən» jurnal rən də məhüm yərtuturdu. Bədəvrdəki jurnal rəndərc olunən mətərlər, səsnə, dənkrətik idyolərinin yəylməsi ilə bələli idi. rən

m nb l rind n ln n m lum tl r gör M rut
inqıl bı dövründ C nubi z rb yc nd 50-y y ın
dd q z t v jurn l n r dilmi dir.

srin vv ll rind C nubi z rb yc nd
d re lunmu n mühüm q z tl rd n biri 1917-ci ild
bülq sım Fyüz t v y M h mm d iy b ni
t r find n 1921-ci il kimi n r lun n «T c ddüd»
idi. Bu dövrd bülziy büst ri, S yid Hüs yn
d l t kimi q l m s hibl ri d m kr tik ruhlu
q z tl rd ictim i fikrin c nl ndırılm sın idm t
d n y zıl rl ç ı tmi l r.

ctim i fikrin f rm l m sınd , n s sı is
c miyy td ins nın z d, s rb t, müst qıl h y t
mövq yin q ulm sınd sr d biyy tı ç
böyük h miyy t d ıyır. B dii d biyy t h r z m n
ins nl rın üurun v dü ünc sin ciddi t sir d n v -
sit lmu dur. srd , üsus n, s v t id l giy -
sının güclü t bli dildiye bir m rh l d milli üurun
c nl ndırılm sın t sir d n s rl rin y r dılm sı
ç tin idi. L kin d biyy t ç tinlikl d ls öz i ini
görürdü. C miyy ti z d, s rb st, müst qıl dü ün-
c y , v t np rv lik m lın n il lm s sl yirdi.

lb tt ki, bu y ld b v r n ç tinlikl r c miyy t
h y tund f s dl rın y r nm sın d öz t sirini göst -
rirdi. üsus n, S v t h kimiyy tinin ilk nillikl rind
z rb yc nın int ll ktu l p t nsi lı bu s h d böyük
itkil r m ruz q ldı. Hüs yn C vid, Mik yıl Mü fiq,

C f r C bb rlı, H cı K rim S nılı, hm d C v d,
S m d M nsur, C bb r f ndiz d , lm s ldırım,
Müniri, br him T hir v bir ç b q l rı dövrün
siy si qurb nl rı siy hısın d il lmu dul r. L kin
ictim i fikri l ngitm k, nun q r ısını lm q mümkün
d yildi. C miyy tin htiy cı ldu u ictim i fikir v
dü ünc l r d v m tdirilirdi. li N zmi, bdull
iq, C f r C bb rlı, S m d Vur un, R sul Rz ,
M mm d R him, Nig r R fib yli, Mirv rid Dilb zi,
hm d C mil, C lil M mm dquluz d , bdürr him
b y H qv rdiy v, H cıb b N z rli, bülh s n
l kb rz d , Hüs yn M hdi, Mir C l l, li V liy v,
S bit R hm n, Sül ym n R him v, T ı hb zi
Simurq kimi b dii söz s n tk rl rı mövcud
ç tinlikl r b m y r q 1920 – 1930-cu ill rd öz
s rl rind h y ti r llıql rı t c ssüm tdirirdil r.
1930 – 1940-cu ill rd M mm d S id rdub di,
Hüs yn M hdi, Mirz br him v, R sul Rz , S m d
Vur un, Sül ym n Rüst m, S bit R hm n, Mir C l l,
Z yn l lil, sm n Sır v lli, Sül ym n S ni
und v, S yid Hüs yn, Sül ym n R him v, li
V liy v kimi y zıçı v irl r h y t h qıq tl rini
c nl ndır n s rl rl b dii dilin vüs tin istin d
d r k ictim i üurun c nl ndırılm sınd v zsiz
idm tl r göst rmi l r.

Y zıçıl rın v irl rin y r tdı ı s rl rd b dii
ümumil dirm ictim i t f kkürün d h d c nl nm -

sın v bununl b lı ictim i üurun f rm l m sın
ç güclü t sir göst rir.

H yd r liy v göst rir ki, « z rb yc nın müt -
f kkir ins nl rı, müt r qqı ins nl rı z rb yc nın bö-
yük siyy t l ri, z b yc nın hörm tli siy si v
dövl t diml ri, böyük lm, m d niyy t diml ri
z rb yc nın milli – m n vi d y rl rini y r dıbl r».¹

Bütün bunl r ictim i t f kkürün c nl nm sın
v ictim i üurun f rm l m sın t sir göst r n
mühüm m n vi – psi l ji mill rdir.

3) m ddi m d niyy t bid l ri

ctim i t f kkürün c nl nm sınd m ddi
m d niyy t bid l rinin ç mühüm v t sir dici r lu
v rdir. H r h nsı ölk d , h r h nsı m k nd m ddi
m d niyy t bid l rinin ç lu u h min m k nın
t ri inin q dimliyini v m d niyy tinin z ngin
ldu unu göst rir. M ddi m d niyy t bid l ri t ri in
c nlı y dd ıdır. *B zi bid l r v rdir ki, z m nd n –
z m n nl rın özü q lib. B l bid l r q runur v
s l nılır. B zil ri mü t lif z m nl rd b v r n
h dis l rin t sirind n d ilib izi q lib. B l bid l r
b rp lunur. B zi bid l r d v rdir ki, nl rın izl ri
nc q t s vvürl rd y yr. B l bid l r y nid n
qurulur v y r dılır. M ddi m d niyy t bid l rind*

lqın h y tın , m i tin , d t – n n l rin , f ls fi
düny görü ün , tik – l qi n rm l rın v

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

f liyy tin d ir t s vürl r c nl ndırılır. M ddi m d niyy t bid l ri bütövlükd c miyy td ins nl rın fikir, dü ünc v t s vvürl rini ümumil dirir. M ddi m d niyy t bid l ri ictim i fikri z m n – z m n f r m l dırır v z nginl dirir. H r bir dövrd y r n n m ddi m d niyy t bid l rind c miyy tin bir m rh l si c nl nır. Bu bünövr üz rind is ictim i fikrin n n l ri inki f dir v z nginl ir.

z rb yc n r zisind mü yy n dil n ilkin ins n m d niyy tinin izl ri bir mily n b yüz min il bund n vv l g dib çı ır. Quruç y m d niyy tin id l n nümun l r s s tib rı il di ç y d l rınd n h zırl nmı k bud m k l tl rind n ib r tdir. yni z m nd , bu m k l tl rinin iç risind l ç p c ql rı, itiuclu l tl r, mü t lif növ q vl r, di li isk n y b nz r l tl r v s. v rdır. Bu l tl r k sm k, d m k, sıyrm q i l rin t tbiq lunurdu.¹

Q bust n r zisind p rıl n r l ji q zıntıl rın n tic si göst rir ki, bur d h y t 12 min il vv l b l nmı dır. Q zıntıl r z m nı r zid n ç m q d ı v ç y d ind n, h b l sümükd n h zırl nmı mü t lif l tl r k r dilmi dir. k r dil n l tl rin t yin tı öyr nil rk n mü yy n

---

¹ B : z rb yc n t ri i. B kı, 1994, s.20-21.

lunmu dur ki, sümükdn biz, ucu, b lıq t ru
t unulm sınd istif d dil n l tl r h zrl nırmı .¹

r d n vv l VII – VI sl r id l n m k
l tl ri G ne y ınlı ınd kı Gillikd r zisind d
k r dilmi dir. Bur d n görünür ki, q dim
z rb yc n r zil rind ist hs l v sit l ri mövcud
imi . st hs l v sit l rinin mövcudlu u nd n b r
v rir ki, h l q dim z m nl rd n z rb yc n
r zisind ist hs l s h si y r nmıdır. st hs l
s h l rinin f rm l m sı is iqtis diyy tın mövcudlu-
unu v nun müv fiq inki f p rsp ktivl rinin ldu-
unu t sdiq dir. *H r bir iqtis di inki fın r sınd
is siy s t, m d niyy t v s si l m s l l r durur. Bu
d m kdir ki, n q dim dövrl rd z rb yc n r -
zisind ist hs l, siy s ti, m d niyy ti, s si l pr b-
l ml ri t nziml y n müv fiq dövl tçilik qurumu d -
y nmıdır.*

p rıl n t dqıq qtl r v t hlill r nu göst rir ki,
z m n k çdike m k v rdi l rinin t kmill m si v
ins nl rın t niki q yd l r yiy l nm si y lu il
t s rrüf t h y tınd mühüm d yi iklikl r b v rmi -
dir. Bununl , birlikd , dövl tçilik quruml rınd d z -
m n – z m n t kmill m b v rmi dir. r d n v-
v lki VI – IV minillikl r id l n n lit dövründ
m t li l m v m t llurgiy nın inki f tm si ins n-
l rın h y t t rzin ç böyük t sir göst rmi dir. Kül-

¹ B : z rb yc n t ri i. Y n r d , B kı, 1994, s.25.

t p , Ç l nt p , liköm kt p , L yl t p v s.
r zil rd k r dil n m t l y l rin s ye ç lu u
z rb ye nd m t l ritm nin q dim t ri m lik
ldu unu sübut dir.

r d n vv l IV minilliyin s nun v II minilli-
yin vv ll rin t s düf d n Tunc dövrü m hsuld r
qüvv l rin sür tl rtm sın ciddi t sir göst rmi dir.
T kinçiliyi ı kinçiliyi il v z lunmu , y ni
h yv n növl ri hlil dirilm , y yl q m ld rlı ı t -
kkül t pmı , s n tk rlıq t r qqi tmi di.¹

m k l tl rinin t kmill dirilm si, t s rrüf td
ir lil yi l rin b v rm si, ictim i h y td iqtis di
dirç li l b lı n iliy tl rin mövcudlu u h linin
düny görü ün v ictim i t f kkürün f rm l m sın
d öz t sirini göst rmi dir. B l ki, m s l n, Tunc dö-
vrün id l n tr f l m b r sind ki t s vvürl r,
ir t düny sın v mifik l m in m, q bir bid l ri,
d fn m r siml ri (ölül rin y ndırılm sı, k ll ktiv v
y t k d fn tm , ölül rin y nın mü yy n l tl rin
q yulm sı v s.) t s rrüf t l tl rinin n ı l nm sı,
q y üstü r sml r (Q bust n, G linq y , K lb c r) v
s. n lit dövrü üçün s ciyy vi l n h dis l rd n
s yılm lıdır.

z rb ye nd rt Tunc dövründ (r d n
vv l II minilliyin birinci y rısı) rtuq, ilkin h r
m d niyy ti t kkül t pm b l mıdır. rt Tunc

¹ B : z rb ye n t ri i. B kı, 1994, s.33.

dövrünün y yı m nt q l ri v v lkil rd n f rqlı
l r q d h büyük s h ni h t dirdi. B l ki,
m s l n, Üz rlikt p v Göyt p y yı m sk nl ri
3 h kt r , Çin rt p 7 h kt r y in s h ni h t
dirdi. N çıv n z n sınd öyr nilmi y yı
m sk nl ri möht mliyi il f rql n r k Q dim
rqd ki h r dövl tl rini turl dırdı.¹

rt Tunc dövründ ictim i – iqtis di s h d
b v rmi d yi iklikl r h linin düny görü ün v
tr f l m mün sib tin t sir göst rmi dir. rt
Tunc dövrü z rb yc nd q dim inc s n tin
çığ kl nm si m rh l sidir. S sı q bl rın üz rind
ç kilmi n ı l r q dim r ss ml rın b dii t f kkürünü
nüm yi tdirir. Q bust nd , G linq y v K lb c rin
q y üstü r sml rind h yv n t l mi, m i t v v
s hn l ri, yl nc v m nlı id l n m giy t svir
lunmu dur.²

r d n v v l I – VIII srl ri s ciyy l ndi-
r n c lı – G d b y m d niyy tin d ir bid l rd
t ri imizin mühüm bir m rh l si y yır. Bu m d -
niyy t r zic Kiçik Q fq z v Kürün s s hil z n -
sını h t dir. Bu dövrü r kt riz d n m d niyy t
G nc – Q r ba m d niyy ti kimi d t nınır. S ysız
– h s bsız m ddi m d niyy t nümun l ri iç risind
tuncd n t b rzin v y y stı b lt l r, d st yi b k li,

¹ B : z rb yc nt ri i. B ki, 1994, s.38-39.

² B : z rb yc nt ri i. B ki, 1994, s.43-44.

b z kli nc r v qılncı r, y b l r, q yt r nlı t
cil vl rı, s ll q q n dlı v y rp q killi niz
ucl rı, k m rl r, qu fiqurl rı, s ysız – h s bsız b z k
y l rı d h g ni y yılmı dır.¹

z rb yc n r zisind ist hs l l tl rinin rtımı,
ins nl rın h y t r itinini y ıl m sı, m d niyy tin
inki find kı c nl nm dövlt quruculu unun
f rm l m sın v nun strukturunun t kmill m -
sin s b b lmu dur.

z rb yc n r zisind m ddi m d niyy t bid -
l rinin z nginliyi q dim dövrl r m sus dövlt tçilik
quruml rının t ri inin uz q k çmi l r id ludu unu
göst r n m ddi sübutl rdır. B l bid l rin möv-
cudlu u, lb tt ki, ictim i t f kkürün f rm l m -
sın ç böyük t sir göst rir. nl rın q runub g l c k
n sill r ç tdirilm sı is z rb yc nın q dim döv-
l tçilik quruml rı b r d ki t s vvürl ri g ni l ndirir
v z nginl dirir. z rb yc nın l bir gu si y dur
ki, r d q dim t ri imizin izl ri bu v y dig r
bid l rd s l nm sın. M s l n, Q bust nd kı Bö-
yükd , Kiçikd , Y zılıt p dlı m nt q l rd q dim
t ri imiz , m d niyy timiz , h y t v m i timiz
id ç m r qlı nümün l r y m qd dır. Bu uc
q y lıql r üz rind 2 mind n rtıq n sli k silmi h y-
v n növl ri, h mçinin, n ibti di g yim v mü t lif
dini yin s hn l rini ks tdir n t svirl r v rilmı dir.

¹ B : z rb yc n t ri i. B kı, 1994, s.44-45.

H min t svirl rin n q diml ri 3 – 4 min il bund n vv l iddir. Böyükd d ı t yind k r dil n q y üstü y zıl r t ri imizin q r nlıq q tl rının i ıq- l nm sınd üsusi h miyy t d ıy r.

Q z r y nu r zisind , «D mcılı bul ı» d - yil n y rd v yd ın t kl ri b yu mü t lif dövr- l r id l n bürel r, q l l r v s. t ri i bid l r v r - dır. Bur d 100-d n rtıq t bii m r k r dilmi - dir. H min y rd itiuclu ucluql rının v q dim d dövrün (p l lit) id m k l tl rinin q lıql rı d t pılmı dır. N çıv nd Kült p dl n n y rd mis - d dövrün (n lit), tunc dövrün v ilk d mir dövrün id m k l tl ri v h yv n fiqurl rı k r dilmi dir.

c lı çölünd r d n vv l I minilliyin rt l rın q d r d v m d n tunc dövrün id d qutu klind ki q bir, s sı q b, b z k y l rı v mü t lif qu fiqurl rı t pılmı dır.

N çıv n v mkir r zil rind k r dilmi tunc dövrün id l n sikl p tikintil ri üsusi m r q d urur. Bunl r s ng r, hörükd v y q l ç dl ndırılır. Göygöl r y nu r zisind tunc dövrün id l n d n d l rı, tunc b lt – t b rzin, tunc qılıncl r, qu killi q n dlı büt, gild n düz ldilmi çır ql r v b q s sı m mul tl rı t pılmı dır. Zurn b d k ndind rt srl rd n q lm bir q l d k r dilmi dir.

Ming ç vird V – VI srl r id l n m b d tikintil ri, d mir r q, t uculuq d zg hının hiss l ri, tunc dövrün id küp killi n hr , h yk ll r, qızıl v gümü d n l n b z k y l rı v dig r m mul tl r t pılmıdır.

Q r y nunun L kit k ndi y ınlı ind d ir vi f rm lı bir q dim m b din r b lıql rı q lır. Tikinti VI – VII srl r iddir. Qum k ndind is VI sr id ldu u t min dil n iki m b din q lıql rı k r lunmu dur. D rb nd, Gillikç y, S mur ç yı v B b rm q d ı y ınlı ind tikilmi q l l r nl rı tikinti t nik sın gör V – VII srl r id tm y imk n v rir. H min z n d Çır q l dl n n q dim bir tikintinin yüks k bir q y üz rind bin dilm si m r q d urur.

Y vl d miry lu st nsiy sind n 20 kil m tr m s f d q dim B rd nin q lıql rı a kar edilmi dir. yni z m nd , tikintisi IV sr id dil n B rd türb si s l nm qd dır. B yl q n r y nu r zisind y rli h linin Ör nq l dl ndırdı ı q dim h r r b l rının izl ri q lır.

Bur d VIII sr id sikk l r t pılmıdır. nc q liml rin d diyin gör h rin t ri i d h q diml r g dib çı ır.

G nc h rind n 6 kil m tr im l – q rbd köhn G nc nin q l div rl rı, s r yl r, d d n, bi mi v çiy k rpicd n tikilmi bin q lıql rı v rdir.

Bu r b l r II sr iddir. G ne d I sr id l n C m rd Q ss b türb si 2004-cü ild b rp dlilmi dir. yni z m nd , q dim h rin tributl rınd n l n q l div rl rı, Niz mi G ne vinin türb si, lqn mif l ji t f kkürünü c nl ndır n « ir v Gün » bid si, « y ulduz» k mpl ksi, «G ne nin g rbi», «G ne d rv z l rı»v s. kimi t ri i y dig rl r qurub g l c k n sill rin rm nın ç vrilmi dir. m - id I sr id «Y ddi gümb z» bid si S l n- m qd dır.

N çıv nd II sr id t b b türb si (Yusif ibn Qüs yr) t b y (Mömin tun) m qb r si öz z m ti il bu gün d k q lm qd dır. « t b y» (Mömin tun) m qb r sinin hündürlüyü 25 m trd n r- tıqdır. N çıv nd n 37 kil m tr im l – q rbd hün- dürlüyü 16 m tr l n IV sr id bir türb q llm q- d dır.

B kı h rind I sr id Sını q l min r si, in sı II sr isn d v ril n «Qız q l sı» IV sr id l n min r v cüm m scidinin bin sı q lm qd dır. Qız q l sının hündürlüyü 28 m tr, div rl rın q lınlı ı id n 5 m tr, yu rı hiss d is 4 m trdir. H mçinin B kıd VI sr id irv n hl r s r yı XVI sr aid qala divarları M rd k nd VIII v IV sr id q l l r qorunub s l nılır. H mçinin, R m n v N rd r nd IV sr id q l l r, Sur nıd VIII sr id t p r stl r m b di q lm qd dır. u d

VIII s r id q l n n izl ri, «G nc q pıl rı», « ns r yı» bid l ri v rdır.

Q r q r ç y n s hilind VIII s r id sk r n q l sı, kid , VIII s r id n S r yı, h min döv- r id ki n vl r vi t ri imizin v m d niyy - timizin y dig rl rı kimi q lm d dır.

st f d n 40 kil m tr r lı Gürcüst n s rh d- dind r m ç yı üz rind srl rd n b ri q l n «Sınıq körpü» v z rb yc n n r nl s rh dind ki « ud f - rin körpüsü» kimi tikilil r üsusi m r q d urur¹.

z rb yc n r zisind bund n b q ç lu, s yı - h s bı bilinm y n q l l r, q l ç l r q dim dövrl rin y dig rı l n türb v m qb r l r, körpül r v s. m ddi m d niyy t bid l ri vardır. nl rın h r biri öz t dqıq tçısını gözl yir. H r bir bid t ri in c nli hidi v y dd ıdır. H r bir bid d z rb yc nli t f kkürü, dü ünc si v düny görü ü h kk lunmu dur.

4) s si l – siy si h dis l r.

ctim i t f kkürün f rm l m sind c miyy t- d ki ictim i – siy si h dis l rin, inqıl b v q r idur- m l rın, h mçinin, dövlt l r r sind kı mün qi l rin d t siri vardır. D rudur, ictim i – siy si h dis l r, cüml d n, inqıl b v mün qi l r h ç d t m mil

¹ T ri i bid l rl b lı s s m lum tl r « z rb yc n n t ri i bid l ri» B ki, z rb yc n lml r k d miy sının n r., 1958, kit bind n götürülmü dür.

c miyy tin yrin d yildir. Y ni h r bir mün qi v
ç ki m , h r bir q r ıdurm v inqil b c miyy td ki
ictim i s bitliyin ziy n vurur. Bunun r sine is
mü yy n m hrumiyy tl r, itgi, iqtis di pr bl ml r v
s. g lir. L kin yni z m nd , ictim i üür d
silk l nır, c nl nır. H dis l rin ç vikliyi ictim i
üür d bir f ll m y r nm sın s b b lur. S nki
y tmı hiss l r y nır. C miyy t y ni bir b ı
f rm l ır. z rb yc n c miyy tind s si l – siy si
h dis l r t ri n d im int nsiv lmu dur. M hz
bunun n tic sidir ki, z rb yc nd ictim i üürun
f llı ı v ç vikliyi c miyy td b v r n s si l –
siy si h dis l rl h m h ng l r q inki f tmi dir.
z rb yc n c miyy tind ictim i üürun
f rm l m sind kı ç vikliyin v f ll in t siridir ki,
ictim i t f kkürd z m n – z m n z dlıq, s rb stlik
v müst qillik, z d c miyy t y r tm q id y l rı
y mıdır. z rb yc n m k nınd t ri n b v r n
mün qi l rin v dig r s si l – siy si h dis l rin n ti-
c sind p rç l nm l rin b v rm si ins nl rı p r -
k nd s l mıdır. Z m n – z m n bu p r k nd lik
hv l – ruhiyy l rd v ictim i b ı l rd y dl m -
l r s b b ls d milli r kt rl rd ictim i t f k-
kürl b lı t sirl r y m qd d v m tmi dir. Bunl r
b lı c l r q, milli – tnik d t – n n l rd n, l qi
– tik n rm l rd n, n b lı c sı is z dlıq v
müst qillik id y l rınd n ib r tdir. T ri n b v r-

mi p rç l nm l r , s p ritzm m ruz q lmu y rl r-
d y y n h linin t rkibin v s yın b m y r q
h nı m k nd ictim i t f kkür d h ç vik lmu s ,
r d ictim i üür d f l lmu dur. Y ni ki, b l
m k nd ins nl rın ictim i v milli üurununu b q ,
y d t sirl r, z rb yc nçılı uy un g lm y n
id y l r üst l y bilm mi dir. n gör d m hz
ictim i üurun milli r kt rinin d h güclü, d h
c nlı ldu u bir m k nd lv ri li t ri i r it
y r ndıqd h min id y l rın h y t k çirilm si
r ll bilmi dir. lb tt ki, bund n ötrü t ke
lv ri li t ri i r itin özü kif y t tmir. B l bir
r itin r llı ç vrilm si üçün t ri i siyy t mili
mühüm v p rıcı y r tutur. siyy t mili, lid r
mili n gör p rıcıdır ki, vv l , münbit t ri i
r itd n istif d dib lqı müt kkil tm k
l zımdır. lqın müt kkiliyi q l b nin st n sı
d m kdir. Q l b ld tdikd n s nr nu s l m q
v d h s nr c miyy ti iqtis di, siy si, id l ji
c h td n möhk ml ndirm k kimi v cib pr s sl rin
h y t k çirilm sin ç lı m q b lı c rtdir.

z rb yc nın t ri ind c miyy tin ictim i
üurun t sir d n n mühüm h dis l rd n biri 1828-
ci il r n – Rusiy müq vil sinin n tic sind ölk nin
iki hiss y bölünm si lmu dur. B l ki, m s l n,
t ri l r b yu s ysız – h s bsız s si l – siy si
h dis l rl , üsy n v i ti l rl , q r ıdurm v

mün qıl r l üzl mi z rb yc n c miyy tind h min h dis l rin n tic si l r q z d, müst qıl, suv r n bir dövl t y r tm q id y sı h y t k çirilm mi dir. Mövcud l n dövl tçilik quruml rı is müst qıl s yıla d n l r c miyy td milli üuru f r m l dır bilm mi l r. N tic d h kimiyy tin id l giy sı z rb yc nın milli m rql rın uy un g lm mi dir. B q sözl , b l dövl tçilik quruml rı milli z rb yc n dövl tçiliyin ç vril bilm mi dir. M s l n, z rb yc n t ri ind n uzun ömürlü l n S f vil r dövl ti (237 il) milli z rb yc n dövl tin ç vril bilm mi dir. n gör d bu dövl tçiliyin dı t ri d z rb yc n l y , sül l dı il (sül l nin b nisi y S finin dı il) q l mı dır.

1828-ci il h dis l rind n s nr z rb yc n t rp ql rının bir hiss si r nın r zisind q l mı dır. C nubi z rb yc nın T briz, y, M r nd, S lm s, Miy n , Q zvin, M ku, Z nc n, Urmiy , rd bil, S r b, l l, M r , Bin b, st r v s. kimi h rl ri v dig r iri y yı m sk nl ri ictim i – siy si h dis l rin m yd nın ç vrilmidir. Bütün bunl r is C nubi z rb yc nd ictim i üuru ç vikl dirmi v f ll dırmıdır. N tic bu ldu ki, I srin s nl rınd C nubi z rb yc nd imp ri - lizm q r ı lq kütl l rinin g ni çı l l rı b l ndı. Bu müb riz 1890-cı ill rd n N sr ddin hın ölk d y r tı ı ictim i d l tsizliy q r ı b q ldırmıdır.

İlq r sınd ictim i – siy si v milli üurun y n-
m sı ç böyük h miyy t k sb dirdi. N h y t,
1905-ci ild C nubi z rb yc nd «M rut inqil bı»
(k nstitusiy lı d m kr tik t sis t) b v rdi. H min
dövrđ C nubi z rb yc nd r nın b q r y n-
l rın nisb t n s si l ziddiyy t l r v siy si v ziyy t
d h g rgin idi. İlq d l tli qurulu y r dilm sın
t l b dirdi. H r k tın b ind «S rd ri milli» (mil-
l tin b çısı) dl ndırıl n S tt r n, «S l ri milli»
(mill tin s rk rd si) dl ndırıl n B ır n dururdu.
L kin bu h r k t y tırıldı v «M rut inqil bın » s n
q yuldu. Bununl b l , bu dövrđ h y t k çiril n
r pr ssiy l r lqın ictim i üurunun y nı m ks
t sir göst r bilm di. 1917-ci il f vr lın 27-d
Rusiy d q lib g lmi burju – d m kr tik inqil bı
C nubi z rb yc nd milli z dlıq v d m kr tik
h r k t d öz t sirini göst rdi. C nubi z rb yc nd
h linin ç ı l rın r n D m kr tik P rtiy sının
(DP) y l t k mit si istiq m t v rirdi. y l t
k msit sinin r hb ri y M h mm d iy b ni idi.
1917-ci il pr lin 9-d DP y l t k mit sinin r q nı
«T c ddüd» («Y nil m ») q z ti ç p lunm
b l dı. 1917-ci il vqustun 24-d T brizd DP-nin
z rb yc n y l t k mit sinin k nfr nsınd z r-
b yc n D m kr tik Firq si (DF) müst qil l n lun-
du. DF-nin Mr k zi K mit si v nun r hb ri y
M h mm d iy b ni s çildi. 1918-ci ilin f vr lınd

DF-nin B k t kil t y r ndı. Bu t kil t C nubi z rb yc n h lisini z dlıq müb riz sin ç ır n « z rb yc n» q z tini n r tdi. 1920-ci il pr lin 7-d DF sil hlı üsy n pl nı h zırl dı. Üsy n b tutdu v q l b il n tic l ndi. 1920-ci il iyunun 23-d mv qq ti icr h kimiyy ti r q nı s sınd Milli hökum t y r dıldı. z rb yc n « z dist n» dl ndırıldı. iy b ni s dr s çildi.

1920-ci il s nty rbrın 12-d ksinqil bi qüvv l r T briz hücum tdi. ksinqil bçıl r s nty brın 14-d «T c ddüd» q z tinin r dksiy sını d ıtdıl r. iy - b ni v h ic sin öldürüldü. Üsy n y trlıd. D m k- r tl r 5 y h kimiyy td ldul r.¹ Bu z rb yc n lqının ictim i d l tsizliy , özb n lı , d ili irtic y q r ı q z b v nifr tinin s nu d yıldı. im li z rb yc nd d h min dövrl r rzind z dlıq v müs t qillik u rund müb riz g dirdi.

1918-ci il m yın 28-d Tiflisd z rb yc nın dövl t müst qilliyi l n dildi. z rb yc n lq Cümhuriyy ti y r dıldı. Cümhuriyy tin f liyy ti Milli ur t r find n t nzim dilirdi. Milli ur nın s dri M mm d min R sulz d idi. 1918-ci il iyunun 16-d z rb yc n Milli ur sı v Müv qq ti hö- kum t G ne y köçdü. S nty brın 17-d z rb yc n Milli hökum ti B k ıd q r rl dı. 1920-ci il pr lin

¹ M lum tl r z rb yc n t ri i. («Mü llim» n riyy ti, B kı, 2005) dlı kit bd n götürülmü dür. B : s h. 256-260.

28-d b l vik Rusiy sı t r find n z rb yc nın dövl t müst qilliyin s n q yuldu. z rb yc n D m kr tik Cümhuriyy tinin süqutu il l q d r mü t lif mü l hiz l r ir li sürüls d n b lıc s b b idi ki, hökum td v p rl m ntd s bitlik y idi. Hökum t r hb rl ri id r çilikd , siy s td v dipl m tiy d t crüb li d yildil r. lqd milli birlik v müt kkillik y r tm q mümkün lm mı dı. n b lıc sı is milli lid r y idi. Z m nı öz r snc p rm q dir l n t ri i bir siyy t c miyy tin d h ç htıy cı v r idi. L kin bu h dis l r t ri d t crüb idi. S nr kı h dis l r üçün ibr t d rsin ç vrilmı di. Bun gör d h m C nubi z rb yc nd , h m d im li z rb yc nd milli z dlıq h r k tı öz m q mınd t sirini göst r bil c k p t nsi l bir qüvv y ç vrildi. B l ki, 1941 – 1945-ci ill rd C nubi z rb yc nd y nid n d m kr tik h r k t b q ldırdı. Bu dövrd ölk d ki ictim i d l tsizlikl r z rb yc n dilind n r lun n q z t v jurn ll rd ks lunm b l mı dı. Bununl d d m kr tik h r k tın birinci m rh l si b l ndı.

C nubi z rb yc nd D m kr tik h r k tın ikinci m rh l si is 1945-ci ilin iyun – s nty br y- l rınd n b l ndı. S nty brın 3-d S yid C f r Pi - v ri z rb yc n D m kr tik P rtiy sının y r nm sı b r d b y n t v rdi. 1945-ci il «21 z r» (12 d - k br) günü Milli M clis i b l dı. S yid C f r Pi -

v rinin b ılı ı il Milli hökum t y r dıldı. Milli dir-
 li f ktı l n bu h dis z rb yc n lqının t ri in
«21 z r h r k tı» kimi d il ldu. 1946-cı il
d k brın 12-d r nın hökum t q unlrı T briz
d il ldu. Milli hökum tin f liyy tin s n q yuldu.
St lin Pi v riy tövsiy dirdi ki, r nın m rk zi
hökum tin güz t g tsin. D m kr tik h r k tın bir
 zvl ri m hv dildi. Bir qismi is im li
z rb yc n (z rb yc nı SSR-) k dı. S yid C f r
Pi v ri is z rb yc nd B kı – G nc y lund
mmm lı kild tör dilmi vt m bil q z sınd
h l k ldu. Bütün bunl r lb tt ki, lqın z dlıq v
mst qillik id y l rının m hv lm sı d m k d yildi.

lqın d ilind ki bu ist k n z m ns h y ti r llı
 vrilib z b hr l rini v rm li idi. T ri sübut tdi ki,
bu d rud n d b l dir. B l d ldu. 1990-ci ild
SSR dövl ti süqut u r dı. z rb yc n 1991-ci il
kty brın 18-d z dövl t mst qilliyini l n tdi.
nc q h min dövrd ms tqilliyi ld s l m q 
 tin idi. lk d d ili bir niz msızlıq v r idi.

1991-ci il s nty brın 14-d y z Mt lib v
z rb yc n R spublik sının pr zid nti s ilmi di.
lk s ri t siz r hb rl rin lind s nki bir yunc
 vrilmi di. 1992-ci il ilin y nv rınd D lıq
Q r b ın K rkic h n, f vr l yınd is M lib yli v
Qu ul r k ndl ri rm ni s p r tıl rı t r find n
tutuldu. 1992-ci il f vr lın 25 – 26-d Rusiy y

m sus 366-cı m t tıcı l yın i tir kılı c lız bt lundu. 1992-ci il m rtın 6-d y z Müt lib v ist f v rdi. M yın 18-d C – Mus v t cütlüyü h kimiyy ti q sb tdi. L kin bu h kimiyy tin ömrü ç l m dı. H kimiyy t kr sl l rının s hibl ri milli m n f v zin öz si m n f l rin üstünlük v rirdil r. Ölk s iç risind idi. H kimiyy td lid rlik d nl r v r idi. nc q nl rın iç risind milli lid r l m q dir bir r hb r y idi. Bunun n tic si idi ki, 1992-ci il m yın 7 – 8-d u , m yın 17-d is L çın rm nil r t r find n l k çirildi. 1993-cü il pr lin 3-d K lb c r tutuldu. Bu h dis l r c miyy ti m n vi v psi l ji ifl s p rırdı. lq is öz il sk rın – H yd r liy v üz tutdu. 1993-cü il iyunun 15-d H yd r liy v lqın t kidi il h kimiyy t q yıtdı. Bu z m n q r id bir m qs d dururdu. Q z nılmı müst qilliyi q ruyub s l m q! Bunun üçün ictim i – siy si s bitliyin y r nm sı v cib idi. L kin ölk d C – Müs v t cütlüyünün tör tdiyi m ll r bu i ciddi ng l y r dırdı. rm nist n is bund n istif d dib hücuml rını g ni l ndirirdi. 1993-cü il iyulun 12-d d r , 23-d d m, vqustun 21-d Füzuli, vqustun 23-d C br yıl, vqustun 31-d Qub dlı, kty brın 2 – 7-d Z ngil n r y nu i l dildi.

Bütün bunl rd n l v , ölk d d ili s p r tçılıq m yll ri d b q ldırmı dı. 1993-cü ilin vqust

şınd lıkr m Hüb t v 7 c nub r y nu s şınd
qur dırm «T lı Mu n R şpublik sı» y r ndı ını l n
tdi.

im l – Q rb r gi nund «L zğist n dövlti»
y r dılm sı m yll ri b q ldırdı. 1993-cü il iyulun 4-d
G ne d qiy mçıl r d st si p yd ldu. Ölk b l bir s
iç risind b ulurdu. L kin ümummilli lid r H yd r
liy vin g rgin m yi, ç ciddi ş yl ri v siy si
uz qgör nliyi ş y şınd 1994-cü il m yın 12-d t k s
ld dildi. Müst qillik ld dildikd n s nr ölk d n
v cib l n birinci rt y rin y tirlidi. Müst qillik
ç tinlikl r b h şın q runub ş l nıldı. Bund n s nr is
ölk nin iqtis di dirç li ini t min tm k v zif si q r ıd
dururdu. 1994-cü il ş nty brın 20-d böyük n ft
str t giy sı h y t k çirildi. « şrin müq vil si» dlı 30
illik bir ş zi ba tutdu. 1999-cu ild «B kı C y h n» ş s
i r c N ft k m ri h qqınd ş zi imz l ndı. 2000-ci ild n
ölk d b v r n iqtis di dirç li din mik inki fi
m rh l şinin b l n ıcı d il ldu. 2004-cü ild n is
ş n y ist şs l nın rtımını ölk d şür tli iqtis di inki fi
t m lini y r tdi.

B l likl , z rb yc nd y ni bir h y t b l ndı.
şrl rl rzuy ç vrilmı z dlıq, müst qillik id y l rı
şrl rin n böyük d hisi Ümummilli lid r H yd r liy vin
g rgin z hm ti, böyük ş yl ri, siy si v dipl m tik
m h r ti ş y şınd h y t k çiril r k öz b hr l rini
v rm y b l dı.

K NC BÖLM

Milli – m n vi d y rl r

z rb yc nçılıq id y l rının f rm l m sınd milli – m n vi d y rl rin ç mühüm r lu v rdır. Ümummilli lid r H yd r liy v milli m n vi d y rl ri milli id l giy mızın ikinci hiss si kimi qiym tl ndirir: «Milli id l giy mızın ikinci hiss si bizim milli – m n vi d y rl rimizdir. Biz öz milli – m n vi d y rl rimizl f r tm liyik. Bizim milli – m n vi d y rl rimiz srl r b yu lqımızın h y tnd , y yı ind f rm l ıbdır. Milli – m n vi d y rl ri lm y n mill t h qiqi mill t, h qiqi lq l bilm z. z rb yc n lqının milli – m n vi d y rl riminin n s sı bizim müq dd s kit bımız «Qur ni – rif»d öz ksini t pıbdır. nc q bununl y n ı z rb yc nın müt f kkir ins nl rı, müt r qqi ins nl rı, z rb yc nın böyük siyy tl ri, z rb yc nın hörm tli siy si v dövl t diml ri, böyük lm, m d niyy t diml ri z rb yc n lqının milli – m n vi d y rl rini y r dıbl r. Bu bizim d t – n n l rimizdir. Bu bizim milli l qi m t lit timizdir. Bu bizim bütün b q m n vi d y rl rimizdir. Bunl rın h mısı il biz f r tm liyik. Milli – m n vi d y rl rimiz bizim n

dilimizdir, z rb yc n dilidir, bizim dinimizdir. Bizim d t– n n l rimizdir».¹

Mü sir b yn l lq int qr siy r itind milli – m n vi d y rl r t ke öz hüdudl rı d ilind inki f dib z nginl bilm z. Milli – m n vi d y rl rin inki f tm si v z nginl m si üçün mü sirl m n b lı c rtdir. Milli – m n vi d y rl rin mü sirl m si nun b ri id y l rl q vu m sı s y sind mümkindür. Milli – m nvi d y rl rin mü sirl m si ins nl rın üurun t sir d r k nl rı tik, l qi c h td n, h mçinin, b ri id y l rın m nims nilm si c h td n k mill dirir. Ümummilli lid rimiz H yd r liy v milli – m n vi d y rl rimizin ümumb ri id y l r int qr siy sı b r d b hs d rk n göst rir: «Bizim milli id l giy mızın bir si, bir q lu d ümumb ri d y rl rdır. Ümumb ri d y rl r z rb yc n lqı t r find n bir ç ill rdır, srl rdır ki, q vr nıbdır, q bul lunubdur. Öz milli – m n vi d y rl rimizi ümumb ri d y rl rl birl dirib, z nginl dirib z rb yc n lqının ümumi d y rl rini, m n vi d y rl rini y r tm lıyq».

Milli – m n vi d y rl rimizi, b lı c l r q, id kı kimi s ciyy l ndirm k mümükündür.

¹ B : H yd r liy v. Y ni z rb yc n P rtiy sının yaradılmasının luncı ildönümün h sr lunmu t nt n si yı inc qd kı nitqi. « lq q z ti», 24 n y br , 1998.

1) n dili

z rb yc nçılıq h qqınd b hs d rk n n dili m s l sin üsusi bir diqq tl y n m q l zımdır.

n dili h r bir lqın, mill tin v rlı ını t yin d n n b lı c tributl rd n biridir. n dili s d c inf rm siy v sit si kimi q bul dilm m lidir. n dili lqın min ill rd n b ri y r tdı ı milli – m n vi s rv tl rin d ıyıcısıdır. z rb yc n lqının düny - görü ünd , lmi v b dii t f kküründ y r dil n n v rs s nr k n sill r n dili v sit si il ç tdırılır.

n gör d n dilini s vm k, nu q rum q, dilin n rm l rın ri y t tm k h r bir v t nd ın b reudur. Dilin n rm l rı gözl nilmirs s nr k n sill r üçün nun nl ıqlılıq s viyy si z lır. D m li, bu gün biz n dilini q rumuruqs g l c k n sill ri milli – m n vi s rv tl rimizd n m hrum tmi luruq. H yd r liy v göst rir ki, «G r k h r bir v t nd öz v t nin gör , öz mill tin gör , öz lqın gör , öz n dilin gör qürur hissi k çirsin, z rb yc nlı lm sı il f r tsin. H r bir z rb yc nlı rus dilini, ingilis dilini, b q dill ri mük mm l bil r k nl rd n istif d dirs öz d m z rb yc n dilin diqq tini v hörm tini z ltm m lıdır».¹

Dil l ictim i v rlıqdır ki, nun q runm sı, n rm s bitliyinin s l nm sı v z nginl m si bil v sit dövl tçilikl b lıdır. Dövl tçilik dilin

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

d y ıdır. Dövl tçilik l m dıqd dilin özünün m n vi bir s rv t kimi q runm sı, dil n rm l rının s bitliyinin s l nilm sı h ç k sd m suliy t hissi y r t mır. Dil strukturunun z nginl m sind n is söhb t çm q mümkün l mır. dur ki, dild n n c g ldi istif d dilir, n tic d r zil r üzr ç lu nitq f rql ri (di l ktizml r) y r nır. Dil ç lu i tiy ri sözl r d il l ur. Böyük müt f kkirl r, söz ust dl rı, liml r öz s rl rini n dilind y , dövrün d h nüfuzlu s yl n b q bir dilind y zm s y göst rirl r. B l lduqd , vv l , n dili s nr kı n sill r üçün öz nl ıqlı nı z ltmı l ur, ikincisi is z rb yc nlı müt f kkirl rin y r dıcılı ı b q lql rın dın çı ılır. H min s rl r n dilini b dii, st tik, lmi c h td n z nginl dirm k v zin b q dill rin inki fın idm t göst rm li l ur. z rb yc nın t ri ind b l h ll r y l v rilm si mövcud lmu dur. Bu dil, h tt , s v t imp riy sı dövründ öz m k nınd ikinci bir dil kimi i l dilm y d m ruz q lmı dı. nc q ümummilli lid rimiz H yd r liy vin böyük s yl ri n tic sind 1978-ci il z rb yc n k nstitusiy sind n dilimiz dövl t dili kimi t sbit lunmu du. z rb yc nd müst qil dövl tçiliyin y r dilm sı n dilimizin t btiqin , nun y zılı v if hı n rm l rının y ınl m sın , dilin m n p t nsi lının d ili imk nl r h s bın z nginl m sin münbit bir r it y r tdı. n dilinin

q runm sı, t tbiqi v nun t kmill m si b r d
H yd r liy vin f liyy ti t ri i bir h dis kimi
qiym tl ndirilm lidir. H yd r liy vin R spublik
h kimiyy tind lm dı ı v tl rd n dilimiz b r d
ç m suliyy tsiz q r rl r v rilirdi. h tt y r
g lmi di ki, dilin özünün dı d sır d n çı rılmı dı.
B l ki, 1992-ci il d k brın 22-d C – Müs v t
cütlüyü t r find n id r dil n z m nkı z rb yc n
Milli M clisi n dili b r d y nlı bir q r r q bul
tmi di. Bu q r r gör z rb yc n R spublik sının
dili türk dili l n lunmu du. T kc bunu n z r
ldıqd ki, z rb yc n dili il türk dili r sınd
n rm b ımınd n ç lu f rql r v rdır, nd h min
q r rın n c m suliyy tsizlik ldu u bir d h
ydnl r.

H yd r liy v 1995-ci ild bu m s l il
l qd r müz kir l r k çirdi. n dilinin öz dı
y nid n özün q yt rıldı. 2001-ci il iyunun 18-d
z rb yc n R spublik sının Pr zid nti H yd r
liy v Dövl t dilinin t tbiqi i inin t kmill dirilm si
b r d möht m bir f rm n imz l dı. 2001-ci il
iyulun 4-d is n dilinin t tbiqi m s l l rinin h y t
k çirilm sinin t min lunm sı m qs di il Dövl t Dil
K missiy sı y r dıldı. R spublik Pr zid ntinin 9
vqust 2001-ci il t ri li f rm nı il vqustun 1-i n
dili v lifb günü kimi t sis dildi. Dövl t dilinin
t tbiqi i inin m li kild h y t k çirilm sini t min

tm k m qs di il 30 s nty br 2001-ci ild R spublik Pr zid ntinin t sdiq tdiyi « z rb yc n R spublik sınd Dövl t dili h qqınd » z rb yc n R spublik sının q nunu qüvv y minmi dir. H mçinin, « z rb yc n R spublik sınd Dövl t dili h qqınd z rb yc n R spublik sı q nununun t tbiq dilm si b r d » 2003-cü il y nv rın 2-d z rb yc n R spublik sı Pr zid ntinin f rm nı v rilmi dir.

Bu gün z rb yc n dili müst qil bir dövl tin dili kimi g ni t tbiq imk nl rın m likdir.

z rb yc nın milli m d niyy t nümun l ri, ölk nin s si l – iqtis di n iliyy t l ri, R spublik mızd b v r n y nilikl r b yn l lq l m m hz n dilind y yılır. n dilinin t tbiqi imk nl rı il r smi üslub z nginl ir. R smi üslub b z sınd n dilinin y ni siy s t v dipl m tiy üslubl rı f rm l ır. Ümum-milli lid rimiz H yd r liy vin v z rb yc n R s-publik sının Pr zid nti lh m liy vin rici ölk d

z rb yc n dilind ki çı ı l rı dövl t dilimizin siy s t v dipl m tiy üslubl rının t m lidir. z rb yc n dilind bu dilin öz p t nsi lı s sınd h rbi üslub y r nır. Mü sir dövrd dilin n b lic pr bl mi y zılı v if hi nitqi bir – birin y ınl dır n n r- m l rın t tbiqind n v s bitl dirilm sind n ib r tdir. N rm s bitliyi h m dilin z rb yc n m k nınd n k n rd öyr nil r k istif d lunm sını, h m d z -

m nd n – z m n v ril n inf rm siy l rın q bul edilm sini s nl dırır. z rb yc n b r d b yn l- lq l md d ru inf rm siy l rın v rilm si n b - lı c h tl rd n biridir. z rb yc nd müst qil dövl tçilik öz b hr l rini v rdıkc dilin öz m k nınd n k n rd öyr nilm sin m r q rtır. Bu is z rb yc n id düzgün inf rm siy l rın m hz bu dilin v sit si il lınm sın münbit r it y r dır.

2) dini t sübk lik

z rb yc nd ictim i üurun f rm l m sı pr s sind , üsusil , l qi – tik n rm l rın z nginl m sind dinin mü yy n r lu lmu dur. H yd r liy v milli id l giy h qqınd b hs d rk n dinl l q d r fikirl rini b l if d dir: «Biz müst qillik ld d nd n s nr isl m dinini özümüz q yt rdıq. Y ni bu din ins nl rın q lbind h mi y yırdı, nc q r smi d yildi. Bu, r smi q yıtdı, b rp lundu. übh siz ki, müq dd s kit bımızd , «Qur ni- rif»d böyük l qi n rm l r ks lunubdur. nl rd n s m r li istif d tm k l zımdır».¹

Dind n s m r li istif d tm k b l b dü ülür ki, bu din tiq d göst r n h r bir k s nun q nunl rın , tik– l qi n rm l rın hörm tl y n m lıdır. rt nd d yildir ki, h r bir v t nd hökm n Qur nı t hlil tm yi b c rm lıdır. nc q h r

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

k sin b reudur ki, dini yinl r hörm tli y n s n, f n tizm m yl göst rm sin. Dini düny görü , ri t q yd l rı srl rl ins nl rın ictim i üurund özün y r t pmı ldu u üçün q yri – n nvi dinl r v y t riq tli r m yl göst rilm sin. b d t y rl rin , müq dd s s yıl n siyy tli r v ziy r tg hl r htir m göst rilsin. H yd r liy v bütün bunl rı üumuil dir rk n öz fikrini c miyy td ydın d lill rl ç tdirir: «Biz imk n v rm m liyik ki, dini b zi si m qsd l r üçün istism r tsinl r. Bun imk n v rm m liyik. Dinin nd n öz m qsd l ri üçün istif d tm k ist y n yri – yri d ml rın lin k çm sin imk n v rilm m lidir. Din h qiqi din diml ri t r find n istif d v t tbiq lunm lıdır. Bur d d bizim gör c yimiz il r ç dur v biz dini t bli d rk n müq dd s isl m dininin l q n rm l rını ölk mizd v t nd l rın r sınd g ni y y rk n, yni z m nd , f n tizm y l v rm m liyik. Fund m nt lizm, F n tizm h ç d müq dd s kit bımızın m n sı d yıl. Bu s nr d n y n d dind n istif d dib öz siy si m qsd l rin n il lm q üçün, y ud d ki, öz dövl t i l rini qurm q üçün y r nmı yri – yri istiq m tli rdir. Biz, z rb yc nd bun y l v rm m liyik».¹

N z r lm q l zımdır ki, mü sir dövrd s nzur sız d biyy tın y yılm sı imk nl rınd n

¹ B : « lqq z ti», 24 n y br, 1998.

istifadənin sl r v y t kil tl r isl m dinini t bli tm k üçün s ysız – h s bsız ünvnı, n r y ri, b z n d müllifi bilinm y n kit bl r v kit bçıl r ç p tdirirl r. Bunl rın bir ç u ins nlrı h qq , d l t , m n vi k milliy d v t tm k v zin nlr d küskün, b dbin hv l – ruhiyy y r tm m yllidir. n gör d üsus n g ncl r r sınd z rb yc nçılıq üuru b z sınd m rifl ndirm i i p rılm lıdır. H yd r liy vin tövsiy tdiyi kimi, g ncl r düny y yıq gözl b m lı, t bbüsk r lm lı, h y ti ç tinlikl rd n çı ı y ll rını t rıb t pm d im s y göst rm lidirl r.¹

sl m dinin id h qiq tl r is birb müq dd s Qur nd öz t sdiqini t pmıdır. Qur n il hi bir kit b kimi özünd üçölçülü m ntiqin m hd tinin t c ssüm tdirir.

Z hiri m ntiq – un nlrın b dü ülm sin v nlr ri y t lunm sını idm t dir. Z hiri m ntiq yinl rin düzgün, d yi dirilm d n öz n rm sı hüdudund y rin y tirilm sini rtl ndirir.

B tini m ntiq – düny v ir t, b d n v ruh, i iq v q r nlıq, görün n v görünm y n kimi kslilikl rin q r ılıqlı v hd tidir. B tini m ntiq b riyy tin böyük k fl r n il lunm sının irf n q pısıdır.

---

¹ B : H yd r liy v. F l h y t mövq yinin f rm l dırılm sı, m n vi t rbiy nin t crüb si v ktu l pr bl ml ri. B kı, 1979, s.15.

B ri m ntiq – c miyy t h y tünd l qi- tik mün sib tl rin, ins nl rın hüquq v z dlıql rının t min tçısıdır. B ri m ntiq bütün srl r b yu c - miyy td v cib l n h y t v m i t n rm l rının m cmusudur.

Qur n h qıq tl rind n k n rd d yil nl r is lb tt ki, ins nl rın d ru y ld n uz ql m sın s b b l n m yll rdir. dur ki, dini düny görüş yiy l ndikd h qıq t y lunu tutm q n v cib m s l kimi diqq ti g l b tm lidir.

3) l qi v tik n rm l r

z rb yc n lqın m sus l qi v tik n r- m l r z rb yc nlı milli üurunun t ri n f rm l - mı t rkib hiss sind n ib r tdir. H r bir lqın l qi v tik n rm l rınd özün m sus millilik v rdir.

z rb yc n lqın m sus l qi – tik n rm l rın milliliyi il v c miyy t mün sib td f rm l mı - dır. z rb yc nlı il l r üçün s ciyy vi l n l qi v

tik k yfiyy tl rin n b lic sı budur ki, bur d il b çısının mövq yi s s tutulur. Bu mövq m cburi q bul dilmir, ictim i psi l giy d n viliiy s sl nır. yni z m nd , il d h r h nsı bir pr bl m il nin bir b çısı t r find n t kb ın h ll dilmir.

il d v cib pr bl ml r ki i v q dın t r find n m sl h t lunmu q yd d h ll dilir. Ki i v q dın t r find n ld dil n il m nf tind yris çkilik lmur. il üzvl ri bir – birini idir. il üzvl ri

r sınd m hrib nçılıq y r nır. Bununl d il tik sı, il t rbiy si f rm l ır. il d u ql r bu tik n rm l rı q bul tdikd il t rbiy b ımınd n nümün vi s yılır. B l il l rin bünövr si s d q tlilikl v bir – birin in ml möhk ml nmi lur. il d b l mün sib t lm dıqd is n rm l t rbiy d n söhb t g d bilm z. B l il l rd f s dl rın b q ldırm sı istisn d yildir. Nümün vi il l r is c miyy tin bütövl m sind , ictim i birlik v ictim i h mr ylik y r nm sınd p rıcı y r tutur.

H yd r liy v göst rir ki, «H r lqn öz m nt lit ti, l qi q yd l rı v rdır. Bizd n q d r göz l l qi q yd l r v r. ndi nl rı n y s b q yl r qurb n v rm k lm z. M s l n, bizim lqımızd srl rd n b ri f rm l mı , g lmi d tl r v rdır: kiçiyin böyüy hörm ti, böyüyün kiçiy q y ısı, övl dın v lid ynl rin h dsiz hörm ti, v lid ynl rin öz övl dl rın l n q y ısı v m h bb ti. Bu, bizim lqımızın m nt lit tidir v biz bununl f r tm liyik».¹

z rb yc nlı il l rind q n qp rv rlik d ictim i psi l giy d özün möhk m y r t pmı tik tl rd ndir. T s düfi d yildir ki, q pını döyüb « ll h q n ıy m», - d y n « ll h d qurb n lum, q n ın d », - d mi l r.

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

Ümumiyy t l , z r b y e n c miyy ti üçün s s
l n k yfiyy t l r ictim i psi l giy d f r m l r q
il d n c miyy t , c miyy t d n d il y k ç r k
möhk ml nir. z r b y e n c miyy t i n d f r m l n
v n sild n – n sl k çib n n klini l n l qi –
tik n r m l r , b l ic l r q , ı d k ı kimi
ümüil diril bil r:

- 1) q n qp r v rlik, li ç ıqlıq, s v t l i l i k
- 2) bir – birin hörm t , htir m v q r ılıqlı
hum nist mün sib t
- 3) sözün bütövlük, öz siyy tin hörm t,
q r ısında kın htir m
- 4) böyüy hörm t, kiçiy htir m
- 5) q r ıl d ıqd s l ml m ql htir m
göst r m k
- 6) q d ınl rd il l rin s d q t l i l i k, u q l r
m h bb t
- 7) ki il rd m rdlik v dözümlülük
- 8) l zım g ldikd güz t g tm k lic n bl ı
- 9) d stluqd s d q t l i l i k, q humluqd
d y n t l i l i k
- 10) ki isi lm y n v d il lm m q
- 11) v t n , t r p , d uldu u m k n b l ılıq
- 12) böyük siyy t l ri il f r tm k, n l r ın
tir sini v htir m ını ziz tutm q
- 13) q d ınl rd b ır, h y , ism tin q runub
s l nm sı

14) ki il rd q dnl r q r 1 l y q tlilik

15) ki il rin q dın y nınd , q dnl rın ki i y nınd l qi – tik n rm l r müv fiq d v rnm sı

16) mü sir m rh l d b ri id y l rın n y 1 n n l rinin öz l qi – tik n rm l rımız t tbiq lunm sı

z rb yc n c miyy tind f rm l mı l qi v tik n rm l r b lıç l r q lqın özünün ictim i psi l giy sı il b lıdır. lqımız m sus liqi – tik n rm l rın mü yy n qismi is isl mın müq dd s kit bı l n «Qur ni - K rim» s sl nır.

4) d t – n n l r

z rb yc nçılıq milli üuru lqın q dimd n b ri g l n d t – n n l rind üsusil q b rıq kild ks lunur. z rb yc n lqın m sus d t – n n l r ictim i r kt rd ıyır. B l ki, z rb yc n d t – n n l r i c miyy td f rm l ı b c miyy t idm t dir v c miyy t h y tind d y m qd d v m dir. d t – n n l r c miyy td v rislik prinsipi üzr y r nır, f rm l ır, z nğinl ir v y yır. H yd r liy v göst rir ki, « z rb yc n lqı t ri b yu n q d r ziyy tl r ç kibdir. n c q dilini d , dinini d d t – n n l rini d öz m n vi – l qi m nt lit tini d s l yıbdır».¹

z rb yc n lqın m sus d t – n n l rin bir ç u n q dim dövrl rd n bu günümüz g lib

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

ç t m i d ır. B z i d t l r i s unudulub, öz n n sini itir-
mi dir. L k i n n l r ın v z i n i c t i m i d ü n y g ö r ü l
b l ı l n b q d t l r y r n r q n n k l i n d ü -
mü d ır. M s l n, z r b y c n l q ı n d t q d i m d n
q l n d t – n n l r i n t i m s l i n d q n q p r v r l i k
(q n q q b u l t m k, y l s l m q), d s t l u q (s i m ü -
n s i b t l r s s ın y r n n v y i l m ü n s i b t l r i
üz r i n d q u r u l n d s t l u q), q h u m l u q (q h u m l u g ö -
r m ü n s i b t l r i n d v m t d i r i l m s i), m ü y y n i l
m r s i m l r i n d v m t d i r i l m s i (m s l n, i l
q u r m q m r s i m i, l ç i g t m k, n i n p r m q, t y
t m k, g l i n g t i r m k, t y d n s n r k ı m r s i m l r,
u q n d n l n d d q y d u k ç i r m k v s.);
b y r m l r l b l ı m r s i m l r i n k ç i r i l m s i (y z
b y r m ı n d y u m u r t b y m q, q p ı p u s m q, d
y n d ı r m q, b y r m s ü f r s i ç m q, k s – k ç l
y u n l r ı n ı t k i l t m k, b t s ı n m q v s.) b u g ü n d
y y ır. Y z b y r m ı n ı n t m t r q l ı k ç i r i l m s i i l b -
y u n u n d l ı q l , f i r v n l ı q l , b t l i k l k ç i r i l m -
s i n i n r m z i l m t i d i r.

z r b y c n l q ı ü ç ü n s c i y y v i l n b z i d t
v n n l r d v r d ır k i, n l r ı n f r m l m s ı i s l m
d i n i i l b l ı d ır. M s l n, ö l ü n ü n d f n i q y d l r ı,
ö l n y s m r s i m l r i n i n s l n m s ı, c ü m m ü
g ü n l r i n i n q y d l u n m s ı, m ü q d d s s y ı l n y r l r i n
z i y r t d i l m s i v s. i s l m d i n i i l l q d r y r n r q
f r m l m ı d ır.

B z i d t v n n l r i s r tıq unudulmu dur.
nc q nl rın izl ri bu v y dig r sözl rd q llmı -
dır. M s l n, öl n sin d fni h qqınd b z n
«quyul nm q» sözü i l dilir. Bu d m kdir ki, n
v ts öl ni indiki kimi d fn tm yib quyuy
s lrl rmı . Y ud b z n kimins h qqınd «c ni
y nmı », «tünb tün lmu », «c nımı d s lm q»,
« t sın d vurm q» kimi if d l rin d i l dilm sin
t s düf dilir. Bu d m kdir ki, n z m nc öl nin
y ndırılm m r simi bizim c miyy td d mövcd
lumu dur. L kin isl md n s nr bu d tl r r d n
çı mı dır. nun dild y y n izl ri is h nsı
d tl rin s nr l r ictim i n rm l rd n uz ql dı nı
göst rir. B z n dild «d ı tılmı », «d q l q
lunmu », «külü t p sin q yum», «gözün kül
lmu » v s. kimi if d l r d i l dilir. Bu d m kdir
ki, n z m ns y öl nin r snc d tm q d ti
lmu dur, y gün h i l mi d mı d – q l q y lu il
öz c z sın ç tdırmı l r, y ud b in v y gözün
kül q ymu l r. nc q bu d tl r unudulmu dur. d t
– n n ictim i r kt r d ıdı ı üçün bu gün b ri
d tl rd n istif d m i td özün g ni y r
t pmı dır. M s l n, t y m r siml rind ki bir ç
d tl r unudulmu dur. T yd «b y t rifi», «g lin
td ndı», t y z m n t kil dil n y rı l r v s. y dd n
çı ı b. T yd b yl g linin bir m clisd turm sı,
h mının birlikd r qs d v t lunm sı, t yun üsusi

p rıcıl rının l m sı v s. y ni d t l rd ndir. Y ud, q dnl r b yr mının, s vgilil r b yr mının k çirilm si y ni d t l r sır sınd ildir. Milli r kt rli d t l rin iç risind y rli (l k l) d t l r d v rdır ki, b l d t l rd h r h nsı r gi n m sus n n l r t c ssüm lunur. Bütövlükd is bunl rın h mısı z rb yc nd d t – n n l rinin t rkib hissli rini t kil dir.

d t v n n l l rin, b yr ml rın, m r siml rin ictim i r kt ri nl rın kütl viliyi il s ciyy l nir. C miyy t h y tınd kı kütl vil m is ictim i h mr - liyin, m n vi-psi l ji birliyin v v hd tin t m lidir.

5) ümumb ri d y rl r

Ümumb ri d y rl r d d t v n n kimi ictim i r kt rlidir. nc q d t v n n l rd n f rqli l r q ümumb ri d y rl r ql b l h miyy tli üurun t z hur f rm sınd n ib r tdir. Ümumb ri d y rl r ins n c miyy tind h mi mövcud lmu dur. Ümumb ri d y rl r l bir m n vi t sir v sit sidir ki, nl r bir m k nd y r nır v öz ictim i r kt rin gör s rh dl rini g ni l ndir bilir. Ümumb ri d y rl r, b q sözl , ins nın ictim i üurun d h int nsiv kild t sir d n m n vi – psi l ji v sit dir. Ümumb ri d y rl r m d ni n nl ri l n ins n c miyy tl rinin h r birind f rm l bil r. M s l n, z rb yc nd II srin büyük d hi müt fikiri Niz mi G nc vinin y r tdı ı ins n z dlı ı, hüquq b r b rliyi h qqınd kı fikirl r,

d m kr tik c miyy t rzul rı ümümb ri id y l r
kimi qiym tl ndiril bil r. D rud n d Niz mid n
vv l b dii d biyy td bu id y l r
ümumil dirilm mi v h min dövrün dövl tçilik
quruml rınd n l rın h y t t tbiq lunm sı b r d
h ç bir t bbüs y r nm mıdır. L kin id y l r
y mıdır. Niz minin s rl ri y yıldığı , unduq
nun y r tdı ı id y l r d m r q ç l mıdır.

vr p d h min id y l r Niz mid n dörd yüz il
s nr y nm b l mıdır. nu d n z r lm ql -
zımdır ki, Niz mid h min id y l r n q d r mük m-
m ldirs , vr p d ut pistl rin y r tdı ı id y l r
q d r s d görünür. Niz minin y r tdı ı id y l r
N simi, Füzuli v b q s n tk rl r t r find n d h
d d rinl dirilm v z nginl dirilm dir. Ümu-
miyy tl , b ri id y l rın y r nm sınd böyük -
siyy tl rin ç mühüm t ri i r lu v rdır. Ümummilli
lid rimiz H yd r liy v t s düfü d mir ki, « z r-
b yc nın müt f kkir ins nl rı, müt r qqı ins nl rı,
z rb yc nın böyük siyy tl ri, z rb yc nın
hörm tli siy si v dövl t diml ri, böyük lm,
m d niyy t diml ri z rb yc n lqının milli -
m n vi d y rl rini y r dıbl r».¹

*H r bir lqın y r tdı ı milli – m n vi d y rl r,
bil v sit h min lqın özü üçün s ciyy vidir,
b q l rı üçün örn k. H min milli – m n vi*

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

k yfiyy tl r lqn tik tidir. B ri d y rl r is h mü
üçündür, hüdudsuzdur, g ni dir. H r h nsı bir
c miyy td y r n n b ri d y rl r h m düny vi
ictim i üür t sir göst rir, h m d lqn özünün
m n viyy tını z nginl dirir, lqn üüründ
b rilik y r dılm sının stimulum ç vrilir. Mü sir
dövr d b ri id y l r s s tib rı il b yn l lq
iqtis di m k nd b v r n ql b ll m il l q d r
y yılır. Ql b ll m milli m d niyy tl r birb
t sir dir. R miz M hdiy v y zır ki, «Ql b ll m
milli m d niyy t v n n l rin pri rit tl rini gizli
kild d ıdır, özün m susluqd n uz ql m
g tirib çı rır v c miyy tin c r fi v iqtis di
v ziyy tind n v siy si qurulu und n sılı lm y r q
nun q rbl m sini h y t k çirir».¹

N z r ldıqd ki, mü sir dövr d ql b ll m -
nın t siri il Q rb m sus m d niyy t tik tl ri b -
q ölk l r s ssiz – küysüz d il lur, nd , milli m -
d niyy timizin q runm sı h qqınd H yd r liy v
tövsiy l rin big n q lm ın y lv rilm z ldu u
h mını dü ündürm lidir. Biz Q rbd n l tik tl ri
q bul tm liyik ki, nl r milli – m n vi d y rl rimizi
z nginl dir bilsin. Çünki mü sir b yn l lq
int qr siy ritind z rb yc n c miyy ti özünü
düny d n t crid d bilm z. Bu gün z rb yc n

---

¹ Bax: . « : ».
, 2004, .561.

Rəpublikamızın iqtisadi, siyasi, imi, mədəni və bircəşhəlrdə bəynəlmillət inteqrasiyası mərkəzinə qəbulu dur. Onun görə də bəzi mədəniyyətlərinə yeni ümummillət rinqbulu təkliflər təqdim edilmişdir. Yəni zəmanədə, mədəniyyətlərinə yeni məsələlərə bəzi cəmiyyətlərinə milli – mədəni və dərəcələrinə bəzi mədəniyyətlərinə bəzi tərkib hissəsinə qəbul edilmiş və bununla əlaqədar dərəcələrinə təminat yəridir. Beləliklə, vətəndaşların milli mədəniyyətlərinə qəbul edilmiş və bəzi rinqbulu təkliflərdir. Bunun görə Ümummillət liderimiz Həydrəliyev göstərir ki, «öz milli – mədəni və dərəcələrinə bəzi ümummillət rinqbulu təkliflərini, zəmanədə bəzi rinqbulu təkliflərini, mədəni və dərəcələrinə bəzi rinqbulu təkliflərini yəritməliyiq».¹

Ümummillət rinqbulu təkliflərinə bəzi rinqbulu təkliflərini dilməsinə də Həydrəliyev bəzi kənd rinqbulu təkliflərini yəridir. Həydrəliyev göstərir ki, «bunun içində hətə mədəniyyət, hətə hüquqların rinqbulu təklifləri, hətə dünyəvi dövlət, hətə insan zədalı, insanın hətə rinqbulu təklifləri, plürlizm, sənəst ticarət, insan sənəstliyi, sənəst bəzi rinqbulu təklifləri, sənəst bəzi rinqbulu təklifləri və bəzi bəzi rinqbulu təklifləri ümummillət rinqbulu təkliflərinə bizim milli – mədəni və dərəcələrinə bəzi rinqbulu təkliflərinə vətəndaşların mədəniyyət rinqbulu təklifləri».²

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

² B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

Bu müddət rinq bul dilmisi zrb yend
dövl tçiliyin tmlinin möhkəmləndirilməsinə zmin
y rtm qdır, dövl tçiliyin tributların hörmət və h-
tir m göstərməkdir, zrb yend nmd niyyetini düny
md niyyetini tntm qdır, milli md niyyetimizi
düny md niyyetinin b r b r hüquqlu subyektin ç -
virməkdir, dünyə lmindən s m r l i kild b hr -
l nm kdir, iqtisadiyyatımızı gücləndirib dü m n
üz rində q l b y v lqımızın rifahının
yüksəldilməsinə n il l m qdır.

Bütövlükdə milli – m n v i d y r l rimizin z n-
ginlə m s i c miyyetimizdə m n v i z n g i n l i k y r d ı l -
m s ın , milli üürün y t k i n l m s i n v müstəqil
dövl tçiliyimizin m n f y i n i n q r u n m s ın i d m t
göstərilmişdir. B q sözlə , c miyyetdəki
milli v m n v i z n g i n l i y i n ö z ü müstəqil dövl tçiliyi-
mizin m n v i d y ıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLM

Müst qil dövl tçilik n n l ri

Milli üurun f r m l m sınd müst qil dövl tçilik n n l rinin lduqç mühüm r lu v rdır. Dövl tçilik n n l ri h r h nsı bir ölk d t ri n f r m l ır. z rb yc nd müst qil dövl tçiliyin t ri i q dim lm s d r tıq nun özün m sus n n l ri f r m l mı dır. Bu n n l r z bir müdd td q d r z nğnl mi dir ki, nl r ümumilikd y ni y r n n dövl tçilik quruml rı üçün d örn k l bil r. Dövl tçilik n n l ri d ictim i r kt rlidir; c miyy tin bütövl m si, milli id y l rın b ri id y l r ç vrilm si, ölk d ins nl rın fir v n h y t qur bilm si, lmin, m d niyy tin inki fı bil v sit bu n nl rin b r q r r lunm sı il b lıdır.

z rb yc n R spublik sınd y r nmı müst qil dövl tçilik n n l rini id kı kimi ümumil dir- m k l r:

1) ictim i birlik, müt kkillik, ictim i h mr y- lik.

Müst qil dövl tçiliyi b r q r r lunm sınd icti- m i birlik, müt kkillik v ictim i h mr ylik n s s v p rı cı rtl rd ndır. Müst qil z rb yc n döv- l tçiliyin ilkin m rh l sind bu rtl r üsusil v cib

idi. Çunki ölkədə dördüncü vətəndaşlar qüvvəli rəhbərlik dövlətçiliyin bünövrəsinin möhkəmləndirilməsi qərarında çətin böyük mənaçiliklər yaranmışdır. Bun gördüyümüz Həydrəliyev deyirdi: «Mən hər dəfə həmin milli birliyə vətəndəmlər, milli həmrəyliyə vətəndəmlər, həmimizi birlikdə zərbcən müstəqilliyini qoruyub saxlaymalıyıq».¹

Zərbcən də iqtisadi – siyasi sərbəstliyin yaranması dərindən, bilavasitə, Həydrəliyevin də ilbətindədir. Zərbcən Respublikası 1991-ci ildəki bərin 18-də öz müstəqilliyini lənətdi. Müstəqilliyin lənətdəmləsi tərifi birməqəmədi. Ərtəqəmiyyətdə iqtisadi ürənlər fərqlənmiş və sənaye bəlmə birməqəmədə istifadə lənətlənmiş münbit rətiyə rətmədi. Yeni zəməndə, zərbcən müstəqilliyin lənətdəmləsi, slənətlənən tərifi köklər üzərində bərqərrən lənətlənmişdi. Həydrəliyev zərbcən müstəqilliyin lənətlənmiş dərhiyə tərifi bəlmə rəhərdi: «Müstəqilliklə dənə bəlmə ölkə, milli zədlənmişlə dənə ləqəz bəlməliyin gəlib çətir. nəcə müstəqilliyi lənətlənmiş böyük nəliyyə tənədu kimi, nəyyə tənqəv bəlmə tənəndən böyük nəliyyə tənəndən çətən bəlmədir. sənə, 1918-ci ildə zərbcən dövlət müstəqilliyini lənətdi. Bəlmə tərifi düzgən tənətlənmiş lənətləndir. gərəcə rəlmə rəlmə sənə dənə bəlmə tərifi – iqtisadi rəti

¹ Bəlmə : « ləqəz tənə», 24 nəyyə bəlmə, 1998.

y r n m s ydı, bizim müt r qqi ins nl rımız n q d r müb riz p r mı ls ydıl r d h ç bir müs t qillik ld d bilm zdil r. Müst qillik l n lundu, 23 yd n s nr bu dövl t, hökum t m hv ldu. Birinci, n gör ki, d ili ç ki m l r imk n v rmirdi ki, bu dövl t y s n. kincisi d ç r Rusiy sı d ıldı s bir, iki, üç il V t nd müh rib si g d nd n s nr özünü möhk ml ndirdi v nun y rind S v t imp riy sı y r ndı. z rb yc n öz dövl t müst qilliyini itirdi. D m k müst qilliyi ld tm k, nu y tm q t ri i ictim i – siy si r itd n s ılıdır.

1991-ci ild d S v t l r ttif qı d ılm s ydı h ç bir qüvv , 15 mütt fiq r spublik nın h ç biri öz müs t qilliyini l n d bilm zdi. Y ni 1991-ci ild d 1918-ci ild ldu u kimi z rb yc nın dövl t müst qilliyini l n tm si y r nmı t ri i ictim i – siy si v ziyy tin n tic sind lmu dur. nc q bu müst qilliyi y tm q n cür ldu ?

1991-ci ilin s nunu v 1992-ci ili götür k. 1992-ci ild z rb yc n müst qilliyini s l y bilirdimi ? Y . 1993-cü ilin iyun yınd b l nmı v t nd müh rib si z rb yc nın müst qilliyini m hv dirdi».¹

Müst qillik l n dildikd n s nr q r id bir s s m qs d dururdu. d müst qilliyin q runub s l nm sind n ib r t idi. nc q z m n h -

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br, 1998.

kimiyy td t msil lun n sl r bunu d bilmir-
dil r. H min dövrd z rb yc nd h kimiyy t ld n
– l k çirdi. dövrd bir t r fd n h kimiyy t ifl s
u r yırdı, dig r t r fd n is müst qililyin v bütöv-
lük d dövl tçiliyin itirilm si t hlük si b v rirdi. H -
min v td z rb yc n R spublik sının üzl diyi
b l l rın s b bl rini ıd kı kimi ümumil dirm k
l r:

a) milli birlik, müt kkillik, ictim i h mr ylik
y r dıl bilm mi di.

b) h kimiyy t b ind kı sl r milli m n f l -
r idm t tm k v zin öz si m n f l rin üstün-
lük v rirdil r.

c) r hb rlik d n sl rin dövl tçilik t crüb si
y idi. H kimiyy t siy s t l mind h ç bir nüfuz
q z nm mı d ml rın lin k çmi di.

d) h kimiyy td l n sl r r sınd h ç k s
milli lid rlik nüfuzu q z n bilm mi di.

1993-cu il iyunun 15-d H yd r liy v
R spublik li S v tinin s dri s çildi. Ölk mizin
t ri in qurtulu günü kimi d il l n h min v td n
s nr dövl tçiliyin q r ısınd dur n müst qilliyi
q ruyub s l m q kimi v cib bir m s l nin h y t
k çirilm si b r d q tiyy tli ddıml r tılm
b l dı. B d n – b s iç risind l n bir ölk d
ictim i birlik, müt kkillik v ictim i h mr ylik
y r tm q kimi t ri i bir v zif H yd r liy vin

öh dsin dü mü dü. H yd r liy v z m nı, dövrü, h dis l ri düzgün qiym t l ndir r k z rb yc nın müst qilliyini q rum q m qs dini ç büyük siy si b c rıql h y t k çirdi. Bunun üçün ilk növb d lqı müt kkil tm k l zım idi. H yd r liy v h l S v t dövründ z rb yc n r hb rlik tdiyi z m n h linin rif hının y ıl dırılm sı üçün bütün imk n l rd n istif d tmi di. lq n in nırdı. nu il sk r h s b dirdi. n gör d t zlikl l q H yd r liy vin tr fınd sı birl m y b l dı. H l H yd r liy v 1991-ci ild N çıv nd ik n d k brın 16-d Düny z rb yc n lıl rının h mr yliy id y sını ir li sürmü dü. 1991-ci il d k brın 25-d bu id y z rb yc n li S v ti t r find n q r rl dırıl dı. Bu id y bütün z rb yc n lıl rı milli h mr yliy ç ırırdı, milli üurun c nl ndırılm sın v m n vi birliy d v t dirdi. n gör d h min id y t zlikl öz b hr sini v rm y b l dı. Y r ndı ı müdd td öz t ri i v zif sini u url h y t k çir n bu id y s nr k ı v ı tl rd d milli – m n vi birliyin c nl ndırılm sınd ç büyük h miyy t k sb tm y b l dı. B l ki, Düny z rb yc n lıl rının B k ı h rind 2001-ci il n y brın 9 – 10-u günl ri k çiril n I, 16 m rt 2006 -cı ild k çiril n II qurult yl rı düny nın mü t lif gu l rind y y n z rb yc n lı h linin milli üurund bir y nı v

dirç li y r tmı ldu. Bu, z rb yc nlıl rın milli, m n vi v tnik – psi l ji s f rb rlik nümün si idi.

S n m lum tl r gör z rb yc nlıl r düny nın 67 ölk sind m skunl mıdır. nl rın m skunl dı 1 ölk l r v r d z rb yc nlıl rın s yı b r d m lum t 1 ıd kıl rd n ib r tdir (M lum t 15.04.2006-cı il iddir).

1. B – 1 mily n
2. vstr liy – 8 min
3. striy – 19 min
4. lb niy – 12 min
5. rg ntin – 12 min
6. lc z ir – 260 min
7. fq nıst n – 50 min
8. B nql d – 175 min
9. B lçik – 13 min
10. Birm – 8 min
11. B lq rıst n – 65 min
12. Br ziliy – 75 min
13. But n – 1500 min
14. Büyük Brit niy – 170 min
15. M c rıst n – 27 min
16. Yun nıst n – 13 min
17. D nim rk – 60 min
18. Misir – 900 min
19. Hindist n – 300 min
20. nd n ziy – 44 min

21. rd niy – 450 min
22. r q – 1 mily n
23. r n – 30 mily n
24. rl ndiy – 4 min
25. sp niy – 14 min
26. t liy – 33 min
27. Y m n r b R spublik s1 – 35 min
28. Y m n D m kr tik R spublik s1 – 27 min
29. K n d – 170 min
30. Çin – 30 min
31. Küv yt – 19 min
32. M lt – 2 min 500 yüz
33. M ksik – 27 min
34. M nq lust n – 5 min
35. N rv ç – 50 min
36. Birl mi r b mirlıkl ri – 55 min
37. m n – 19 min
38. P kist n – 650 min
39. P l – 12 min
40. P rtuq liy – 7 min
41. Ruminiy – 45 min
42. S duy r bist nı – 40 min
43. Suriy – 95 min
44. Sud n – 17 min
45. Türkiy – 3 mily n
46. Finl ndiy – 12 min
47. Fr ns – 70 min

48. İm niy – 300 min
49. Ç iy – 2 min
50. Sl v kiy – 2 min
51. sv ç – 2 min
52. Yuq sl viy – 6 min
53. Y p niy – 500 min
54. B l rusiy – 7 min
55. Ukr yn – 500 min
56. Rusiy F d r siy s1 – 3 mily n
57. Özb kist n – 60 min
58. Q z 1st n – 100 min
59. Gürcüst n – 600 min
60. Litv – 2 min
61. M ld v – 5 min
62. L tviy – 4 min
63. Qır ız1st n – 16 min
64. T cikist n – 14 min
65. Türkm nist n – 45 min
66. st niy – 3 min
67. z rb yc n r spublikk s1 – 7 mily n
(Fil :// :/ z rw rld 1. htm)

(S n m lum t gör z rb yc n R spublik sında h linin s yı 9 mily nu k çmi dir).

z rb yc n R spublik s1 h zırd özünün rici ölk l rl dipl m tik v b yn l lq l q l rini g ni l ndirir. Bu is R spublik mızın b yn l lq l md ki nüfuzunun g tdikc rtm sını t sdiq d n r lıq

kimi q bul dilm lidir. H zırd 31 rici dövl tin öl-
k mizd s firliyi f liyy t göst rir:

1. B
2. İm niy
3. B l rus
4. B lq rıst n
5. Böyük Brit niy
6. Çin
7. Fr ns
8. Gürcüst n
9. Hindist n
10. r n
11. r q
12. zr il
13. sv ç
14. t liy
15. rd niy
16. K r y
17. Liviy
18. M c rıst n
19. Misir
20. N rv ç
21. Özb kist n
22. P kist n
23. P l
24. Q z ıst n
25. Rumniy

26. Rusiy F d r sty sı
  27. S udiyy r bist nı
  28. Türkiy
  29. Ukr yn
  30. Y p niy
  31. Yun nıst n
- (Fil :/ :Minstry f F r ign ff irs r.htm)

z rb yc nın ıd kı ölk l rd dipl m tik v
k nsulluq nüm y nd likl ri v rdır:

1. B (yni z m nd M ksik d kkr dit lunub)
2. lm niy
3. vstriy (yni z m nd Sl v kiy R spublik sınd , T T, BMT-nin Vy n bölm si, BMS T, NSHQMT, V -d kkr dit lunub)
4. B l rus
5. B lçik (yni z m nd Lüks mburq, Nid rl nd v vr p ittif qnd kkr dit lunub)
6. Birl mi r b mirlikl ri
7. B lq rıst n
8. Böyük Brit niy (yni z m nd rl ndiy , sv ç v N rv ç d kkr dit lunub)
9. Çin (yni z m nd C nubi K r y , M nq lust n, im li K r y v Vy tn m d kkr dit lunub)
10. Fr ns

11. Gürcüst n
12. Hindist n (yni z m nd N p l Kr llı ınd kkr dit lunub)
13. nd n ziy
14. r n (yni z m nd qtis di m kd lıq T kil tınd kkr dit lunub)
15. sp niy
16. sv çr (yni z m nd Müq dd s T t – T cd kkr dit lunub)
17. t liy (yni z m nd S n M rin R spublik sı, M lt R spublik sı, h mçinin BMT-nin rz q Pr qr mı y nınd kkr dit lunub)
18. rd niy
19. K n d (yni z m nd B yn l lq Mülki vi siy T kil tı y nınd kkr dit lunub)
20. Küv yt
21. L tviy
22. M c rıst n
23. Misir (yni z m nd Liv nd kkr dit lunub, r b Dövl tl ri Liq sı y nınd D imi Mü h id çi)
24. M ld v
25. Özb kist n
26. P kist n
27. P l
28. Rumniy
29. Rusiy F d r siy sı

30. S duyy r bist nı Kr llı ı (yni z m nd
B hr yn, Q t r v m nd kkr dit lunub)
31. Türkiy
32. Türkm nist n
33. Ukr yn
34. Y p niy
35. Yun nıst n
36. vr p ur sı
37. BMT
38. z rb yc n R spublik sının BMT-nin
C n vr bölm si v dig r b yn l lq t kil tl r
y nınd D imi Nüm y nd liyi
39. N T (yni z m nd kimy vi sil hl rın
q d n lunm sı müq vil si T kil tınd kkr dit
lunub)
40. YUN SK
41. st nbuld kı B K nsulluq (yni z m nd
QD T-d kkr dit lunub)
42. L s – nc l sd kı B K nsulluq
43. Q rsd kı B K nsulluq
44. S nkt – P t rburqd kı B K nsulluq
45. T brizd ki B K nsulluq
46. Liv nd kı F ri K nsulluq

z rb yc n R spublik sı ıd kı dı
göst ril n ölk l rl dipl m tik l q l r qurmu dur.

1. Türkiy 14.01.92

2. sv çr 21.01.92
3. Li t n t yn 21.01.92
4. K DR 30.01.92
5. Ukr yn 06.02.92
6. M ksik 10.02.92
7. sp niy 11.02.92
8. vstriy 20.02.92
9. Fr ns 21.02.92
10. P l 21.02.92
11. S duy r bist nı 24.02.92
12. Y m n 25.02.92
13. B nql d 26.02.92
14. B 28.02.92
15. Hindist n 28.02.92
16. Böyük Brit niy 11.03.92
17. Qvin y 11.03.92
18. r n 12.03.92
19. Liviy 16.03.92
20. lm niy 17.03.92
21. K r y 23.03.92
22. Finl ndiy 24.03.92
23. Misir 27.03.92
24. Kub 27.03.92
25. Filippin 27.03.92
26. Suriy 28.03.92
27. r q 30.03.92
28. Nid rl nd 01.04.92

29. Çin 02.04.92
30. Yun nıst n 02.04.92
31. D nim rk 02.04.92
32. Rusiy 04.04.92
33. sr il 07.04.92
34. F l stin 15.04.92
35. M nq lust n 16.04.92
36. st niy 20.04.92
37. M c rıst n 27.04.92
38. C nubi frik 29.04.92
39. t liy 08.05.92
40. sv ç 08.05.92
41. M ld v 18.05.92
42. V tik n 24.05.92
43. T cikist n 29.05.92
44. Lyuks mburq 01.06.92
45. B lq rıst n 05.06.92
46. N rv ç 05.06.92
47. Türkm nıst n 09.06.92
48. P kist n 09.06.92
49. Rumniy 16.06.92
50. B lçik 17.06.92
51. vstr liy 19.06.92
52. Y ni Z nl ndiy 29.06.92
53. T il nd 07.07.92
54. K n d 10.07.92
55. m n 13.07.92

56. Sud n 25.07.92
57. P rtuq liy 04.08.92
58. M r k 25.08.92
59. Qvin y Bis u 27.08.92
60. Q z 1st n 30.08.92
61. Birl mi r b mirlikl ri 01.09.92
62. Y p niy 07.09.92
63. Q n 11.09.92
64. Liv n 18.09.92
65. Vy tn m 23.09.92
66. nd n ziy 24.09.92
67. H b ist n 02.11.92
68. Gürcüst n 18.11.92
69. Qır ız1st n 19.01.93
70. Ç iy 27.01.93
71. rd niy 13.02.93
72. M l ziy 05.04.93
73. M d q sk r 26.05.93
74. B l rus 11.06.93
75. lb niy 23.09.93
76. Br ziliy 21.10.93
77. rg ntin 08.11.93
78. Z mbiy 18.11.93
79. Sl v kiy 23.11.93
80. L tviy 11.01.94
81. lc z ir 22.04.94
82. Sinq pur 15.08.94

83. Q m r d l rı 06.09.94
84. Q t r 14.09.94
85. K ü v y t 07.10.94
86. M v r i t n i y 29.10.94
87. Q v t m l 01.11.94
88. S y l d l rı 02.11.94
89. Ç i l i 03.11.94
90. Q m b i y 11.11.94
91. f q n i s t n 16.11.94
92. N i k r q u 23.11.94
93. n q l 01.12.94
94. K l u m b i y 13.12.94
95. M l d i v d l rı 20.12.94
96. Q n d u r s 22.12.94
97. K m b c 28.12.94
98. M l t 09.01.95
99. Q y n 09.01.95
100. U r u q v y 11.01.95
101. r v t i y 26.01.95
102. B s n i y v H r s q v i n 09.02.95
103. K m r u n 24.02.95
104. N p l 28.02.95
105. B u r u n d i 02.03.95
106. S y r r – L n 13.03.95
107. S n t K i d s v N v i s 22.03.95
108. n t i q u v B r b u d 05.04.95
109. P n m 06.04.95

110. V n su l 12.05.95
111. L s 22.05.95
112. M z mbik 20.06.95
113. M k d niy 28.06.95
114. Uq nd 19.08.95
115. Özb kist n 02.10.95
116. Nig r 10.11.95
117. Y m yk 22.11.95
118. Brun y – D russ l m 24.11.95
119. Litv 27.11.95
120. Sl v yniy 20.02.96
121. S n q l 14.03.96
122. nd rr 30.04.96
123. ri – L nk 21.05.96
124. Lib riy 22.05.96
125. P ru 25.05.96
126. rl ndiy 01.07.96
127. B liviy 08.07.96
128. M vriki 19.07.96
129. Q b n 01.10.96
130. Cibuti 22.10.96
131. B hr yn 06.11.96
132. K t divu r 19.11.96
133. M li 26.11.96
134. K st – Rik 15.01.97
135. S rbiy v Ç rn q riy 26.08.97
136. sl ndiy 27.02.98

137. Tunis 01.07.98
138. l – S lv d r 23.03.99
139. Miy nm 03.08.99
140. B nin 14.10.99
141. Surin m 11.02.00
142. S n M rin 19.04.02
143. B liz 24.06.02
144. H iti 09.05.03
145. S nt Vins nt 23.05.03
146. kv d r 22.03.04
147. S m li 22.03.04
148. K b V rd 22.03.04
149. Ç d 05.04.04
150. rqi – Tim r 05.04.04
151. P r qv y 20.04.04
152. ritr y 20.04.04
153. M l vi 21.05.04
154. Burkin – F s 28.05.04
155. Ru nd 28.05.04
156. K niy 28.05.04
157. kv t ri l Qvin y 11.11.04
158. N uru 11.11.04

z rb yc nın bir ç rici ölk l rd di sp r
t kil tl rı v c miyy tl ri y r dılmı dır.

lm niy nın B rlin, M ynts, H nn v r,
Fr nfurt – M yn, tutq rt, K ln, B -ın Nyu C rsi,

K lif rniy , Missiuri t tl rind , B ltim r h rind ,
vstr liy nın Sidn y h rind , vstriy nın Vy n ,
Qr t , Z lsburq h rl rind , Böyük Brit niy nın
L nd n h rind , Ç iy r spublik sının Brn
h rind , D nim rk nın rkus, K p nh g n
h rl rind , st niy T llin h rind , Fr ns nın
P ris, Str sburq, Qr nb l h rl rind , Gürcüst nın
Tbilisi h rind , sv çin St kh lm, Q t rb rq,
Yusd l, Lin pinq h rl rind , sv çr d , t liy nın
R m h rind , K n d nın M nr l, nt ri
h rl rind , Q z ıst nın lm tı h rind ,
Qır ızıst nın Bi k k h rind , L tviy nın Riq
h rind , Litv nın Vilnus h rind , M ld v nın
Ki iny v h rind , Nid rl ndın H q h rind ,
N rv çin sl h rind , Özb kist nın D k nd,
S m rq nd h rl rind , Ruminy nın Bu r st
h rind , Rusiy F d r siy sının Vl dimir,
V lq qr d, V l qd , V r n y, v n v, K linqr d,
K mç tk , Kir v, K str m , Kurq n, Ms kv ,
Nig rq r dsk, N v sibrsk, P rm, R st v, Ry z n,
S m r , S r t v, Sv rdl v, Tv r, T msk, Tul ,
Uly n vsk vil y tl rind , nti M nisuyusk Mu t r
kruqund , im li Q fq z kruqund , M rk zi
kruqd , Sibir kruqund , Uz q rq kruqund ,
im li Q rbi kruqund , B qırdıst nd , Bury tiy d ,
D ıst nd , Q r ç y – Ç rk zd , K mid , M ri
R spublik sind , im li s tiy d , Udmurd

r spublik sınd , Çuv iy d , Kr sn d r diy rınd ,
Prim rsk diy rınd , r ng lsk diy rınd , H t r n
diy rınd , B lqr d vil y tind , Br ynskd , V lin
vil y tind , Vinnits vil y tind , Dn pr p tr vsk
vil y tind , D n tsk vil y tind , Z k rp ty d ,
Z p r j d , Jit mird , v n v – Fr nk vsk
vil y tind , Kir v qr d vil y tind , Krımd , Luq nsk
vil y tind , Nik l y v vil y tind , Ukr yn nın Kiy v
h rınd , Türkiy nin nk r h rınd
z rb yc nın di sp r t kil tl rı v c miyy tl ri
f liyy t göst rir.

z rb yc nd id kı b yn l lq t kil tl rın
nüm y nd likl ri f liyy t göst rir:

1. siy nki f B nkı
2. t t
3. vr p K missiy sı
4. vr p ur sı
5. vr p Y nid n Qurm v nki f B nkı
6. B yn l lq Miqr ssiy T kil tı
7. B yn l lq Qırmızı ç K mit si
8. B yn l lq Qırmızı ç v Qırmızı yp r

F d r siy sı

9. B yn l lq V lyut F ndu
10. BMT
11. BMT h li F ndu
12. BMT nki f Pr qr mı
13. BMT Q çqınl r Üzr li K miss rlı ı

14. BMT U q F ndu
15. Bmt Ümumdüny rz q Pr qr mı
16. Tr s k
17. Ukr yn lmi T n l ji M rk zi
18. Ümumdüny B nkı

z rb yc nd müst qillik l n dildikd n s nr kı dövrđ milli birlik y r tm q, ins nl rı ölk nin m n f yin , c miyy tin m n f yin idm t d n bir id y tr fınd c ml m y yön ltm k n v cib bir m s l y ç vrilmi di.

Milli birlik y r dılm sı s h sind tıl n n mühüm ddıml rd n biri d 1992-ci il n y brın 21-d Y ni z rb yc n P rtiy sının y r dılm sind n ib r t idi. P rtiy y r n n nd n nun t r fd rl rı, t ssüb k l ri v üzvl ri sür tl rtm b l mı dı. Çünki lq nc q bu p rtiy d n v nun r hb rind n ümid gözl yirdi.

Y ni z rb yc n P rtiy sı t ri i bir z rur td n y r nmı dır. P rtiy l bir z m nd f rm l m b l mı dı ki, ölk t l tüm iç risind idi. Ölk bir t r fd n, rm ni t c vüzün m ruz q l mı dı, dig r t r fd n is d ild f s dl r b v rirdi. h lini günd lik z ruri t l b t m ll rı il t min tm k mümkün d yildi. Üst lik q çqın v köçkün rdusunun t min tı d böyük prbl ml r y r dırdı. Bund n istif d d n qüvv l r ölk ni p rç l m q niyy tini

h y t k çirm k üçün d rid n q bıqd n çı ırdı. Ölk v t nd müh rib sinin st sınd idi. lq m ddi- m n vi, s si l-psi l ji ifl s u r yırđı. lqı birl dirm y q dir l n, b v rmi t l tümd n qurt rm p r n bir qüvv y idi. B l bir böhr nlı z m nd Y ni z rb yc n P rtiy sı y r ndı. P rtiy nin q r ısn q ydu u b lic v zif ölk ni sd n qurt rm q, milli birlik v müt killik y r t- m q, s nr kı m rh l d is ictim i-siy si s bitliy n il lm qd n ib r t idi. M hz bu t ri i z rur tin t l bi il Ümummilli lid rimiz H yd r liy vin b çılı ı ltınd Y ni z rb yc n P rtiy sı y r ndı.

Y ni z rb yc n P rtiy sı y r nm mı dın vv l ölk d C v Müs v t P rtiy sı d mövcud idi. Y ni z rb yc n P rtiy sı t ri i z rur td n y r ndı ı h ld , h min p rtiy l rın mövcudlu n h ç bir ciddi t l b t lm mı dı. S d c h min p rtiy l r SSR -nin d ılm sı il b v r n b luqd n istif d d r k y ölk mizd gözü l n rici müd il çil rin sif - ri l rini y rin y tirirdi, y d öz si m n f l rin h y t k çirm kl c miyy td n d h rtiq p y q - p rtm s y göst rirdil r. n gör d C- Müs v t cütlüyü özl rin d y q t p bilm di. nl rın lq zidd niyy tl ri is ifl s u r dı. H min p rtiy l r iqtid rd t msil lunm l rın b m y r q dövl tçiliyin süknını ll rind s l y bilm dil r. Y ni z rb yc n P rtiy sı is öz üz rin dü n t ri i

missiy nı l y q tl , r fl y rin y tirdi. lqn Y ni z rb yc n P rtiy sı tr fınd kımüt kkilliyi nun 21 – 22 d k br 1999-cu ild k çiril n birinci, 21 n y br 2001-ci ild k çiril n ikinci v 26 m rt 2005-ci ild k çiril n üçüncü qurult yl rınd bir d h t sbit dilmi dir.

H zırd ölk üzr p rtiy üzvl rinin s yı 505 mind n rtıqdır. G nc d is p rtiy üzvl rinin s yı 23 min 525 n f ri ötüb k çmi dir. z rb yc n Pr zid nti lh m liy vin 2007-ci il 9 f vr l t ri li s r nc mı il h min ilin «G ncl r ili» l n dilm sind n s nr p rtiy nın mövq l rinin g nc qüvv l r h - s bın d h d gücl ndirilm si c miyy t h y tınd b v r n n mühüm h dis l rd n biri kimi qiym t- l ndirilm lidir.

H yd r liy v t r find n bünövr si q yulmu milli birlik, müt kkillik v ictim i h mr ylik id y sı Ümummilli lid rimizin h kimiyy t ikinci q yıdı ind n s nr t zlikl öz b hr sini v rdi. lq müt kkil ldu v ölk ni h m d ild n, h m d riced n p rç l m q ist y n qüvv l rin q r ısın sip r ç kdi. H qq q lib g ldi. Bu gün lqn müt kkilliyi y nilm z bir qüvv y ç vrilmidir. Bu y nilm z qüvv ölk pr zid nti lh m liy vin tr fınd sı birl mi dir. Bu birlik günd n – gün rtır, gücl nir v möhk ml nir.

2) ictim i – siy si s bitlik

Müst qilliyin l n dilm sind n s nr k1 müdd td ictim i – siy si s bitlik y r dılm sı n v cib bir m s l kimi q r ıd dururdu. ydındır ki, müst qilliyin l n dilm si özü il birlikd bir sır g str t ji m s l l rin d h ll lunm sını z ruril dirirdi. z rb yc nın müst qillik ld tm sinin q n u dövl tl rd v b yn l lq l md n c qiym tl ndiril c yini n z r lm d n ölk d ili pr bl ml rin h llin n il lm q mümkün d yildi. H mçinin, n z r lm q l zım idi ki, C nubi Q fq zd böyük str t ji h miyy t m lik l n z rb yc n t rp ql rın str t ji mövq yi üçün m r 1 l n ölk l rin görünm y n ll r uz nırdı. Bu ll r bir t r fd n z rb yc nl dü m nçilik d n rm nist nı q b it l yirdi, dig r t r fd n ölk nin d ilind ki t rib tçı ünsürl ri id r dirdi. Bun gör d z rb yc nd ictim i – siy si v ziyy t ç ç tin idi. Bir t r fd n rici müd il l r ciddi pr bl ml r y r dırdı, dig r t r fd n ölk d h kimiyy t üstünd ç ki m l r b v rirdi. Ölk d ili ç ki m l r rm nist n qüvv l rin z rb yc n t rp ql rını z bt tm y d h rtıq r it y r dırdı. z rb yc nın r zil ri h kimiyy t u rund g d n ç ki m l rin n tic sind dü m n lin k çirdi. 1992-ci ild srin f ci si l n « c lı f ci si» b v rdi. c lının süqutunun b lc s b bi bund n ib r t idi ki, ölk y r hb rlik d n y z Müt llib v s ri t siz idi. ctim i

– siy si h dis l ri y ı qiym t l ndir bilmirdi. Bu z if y ri y ı b dü n t rib tçı qüvv l r bilm mi d yildi ki, lq üzünü H yd r liy v ç vir bil r. dur ki, ölk d d h rtiq q rı ıqlıq b v rm si üçün h kimiyy t u rund c nf nlıq d n

C t r fd rl rını f ll dırıldıl r. Ölk d rm ni müd il si d v m tdiyi v td C-çil r mitinql r t kil dirdil r. T rp q müd fi siz q lmı dı. n gör d m lubiyy t – m lubiyy t r sinc g lirdi. « c lı f ci si»d b l b v rdi. c lı d m çıl n k rid r idi. rm nil r bu k rid r s hib lm q üçün d rid n – q bıqd n çı ırdıl r. Bunun üçün m q m y ti di. nl r nk ndind ki Rusiy y m sus 366-cı m t tıcı p lkun y rdımı il c lını l k çir bildil r. B l q rm – q rı ıq dövrd ölk d üç s s d ıdıcı qüvv d b q ldırmı dı. Birincisi, im l r y nl rının h s bın «L zgi dövl ti» y r - dılm sı, ikincisi, C nub r y nl rının s sind «T lı – Mu n R spublik sının» y r dılm sı, üçüncü is M rk zd qub rniy l r y r dılm sı id y sind n ib r t idi. Bu z m n lq Ümummilli lid r H yd r liy vi h kimiyy t q yt rdı. 1993-cü ilin vqustund likr m Hüb t vun b çılı ı il y r dılmı q nd rm «T lı Mu n R spublik sı» H yd r liy vin q tiyy ti il l v dildi.

1994-cü il kty brın 4-d G nc d Sur t Hüs yn vun t r fd rl rı icr h kimiyy tinin bin sın

tutulmuşdur. B kənd qiy məclisi müddətində iki həftə hissədə dövlət çarvili inditir kəndə bənd edildi.

4 kəndin 3-ü 4-ü kəndə gətirildi. Prizidant Həyətliy və rəhbərlik viziyi ilə ləqəmlərini təsdiqlədi.

1994-cü il martın 12-də Qırızistanın paytaxtı Bakıda həftəlik rəhbərlik tərkibində sülhün və minmənin icrasını təmin etmək üçün ləqəmlərini təsdiqlədi. Lakin tərkib təqviyələri ölkəni dəildən pərçimləməyə imkan vermir.

1995-ci il martın 12-dən 13-ü kəndə gətirildi. Qz vəstferiyələrində üsusi Təyinatlı Polis Dəstisi və Rəhbərlik Cədvəlinə quldur dəstələri tərkibində dövlət çarvili icra göstərildi. B kənd 8-

¹ B : Həyətliy və Rəhbərlik Milli Təyinatlı viziyi və rəhbərlik ilə ləqəmlərini təsdiqlədi. 4 kəndin, 1994-cü il. «Müstəqilliyimiz bədidir». Bakı, 1997, 2-ci cild, s.360.

ci kil m tr r zisind y rl n üsusi t yin tlı d st l r d bu t rib t q ulmu dul r. H yd r liy vin s yi v siy si uz qgör nliyi, str t ji f liyy ti il m rtın 17-d sil hlı quldur d st l ri l v dildi. B l likl , ölk d ictim i – siy si s bitlik ld dilm sin t m bir t min t y r dılmı ldu.

3) iqtis di dirç li in b v rm si

Ölk d ictim i – siy si s bitliyin y r nm sı iqtis di dirç li b v rm sin z min y r tdi. S v t dövl tinin süqutund n s nr kı dövrd z rb yc n öz müst qilliyini l n tm sin b m y r q, ölk d h rt r fli bir q rı iqlıq b v rirdi. ctim i – siy si g rginlik özü il bir ç f s dl r d tör dirdi. S v t dövründ H yd r liy vin y r tdı ı bütün infr strukturl r h kimiyy t çin vikl rinin li il d ıdılrđı. Ölk ni iqtis di c h td n y q ldırm q üçün l zım g l n p t nsi l m hv dilmı di. S nki dü ünc l rd «Q y h r y m hv dilib d ıdılsın, biz y nisini y r d q» k busu d l ırdı. Ölk nin siy si v iqtis di v ziyy ti bird n–bir g ril y r k 1918 – 20-ci ill r s viyy sin q yıtmdı. h li h m m ddi, h m d m n vi ifl s u r yrdı. nc q ins nl rın q lbınd H yd r liy v m h bb t y yrdı. lqın Ümummilli lid r m h bb ti ölk nin iqtis di böhr nd n çı rılm sın l n in mı rtırdı. lq H yd r liy v , H yd r liy v is lq r l nırdı. n gör d 1994-cü il s nty brın 20-d « srin

müq vil si» kimi m hurl n n ft str t giy sı pr qr mı h y t k çirildi.

Dövl tçiliyin iqtis di b z sının y r dılm sı müst qilliyin d imi, dönm z v b di lm sın t min tdir. qtis di b z y r dılm d n sülhü, min – m nlı ı b r q r r tm k mümkün d yildir. qtis di inki f lm dıqd b yn l l q int qr siy h qqınd d dü ün m k r tıqdır. qtis di b z sı lm y n dövl t b yn l l q iqtis di ql b ll m q r ısında t b g tir bilm z. H zırd ölk iqtis diyy tının dürm d n inki f tm si üçün ç böyük str t ji h miyy t d ıy n pr qr ml r h y t k çirilir. Bu pr qr ml rın h y t k çirilm si d m kdir ki, ölk d n ft str t giy sı p rı cı ls d y g n mil d yildir.

li hm d vun q yd tdiyi kimi, «H yd r liy vin ölk nin mü sir t ri ind idm ti v h y t k çirdiyi missiy sı sisit mind özünü bürüz v r n s s c h tl rd n biri nun z rb yc nın h rt r fli inki fin n il lm sıdır, h m d bu, k yfiyy t d yi m l rin g tirib çı rm q dir l n sür tli yüks li dir. slind bu, z rb yc n c miyy tinin y ni durmunun, d h d qiq d yils , y ni müsir z rb yc nın özünün y r dılm sıdır»¹

B k1 – Tbilisi – C y h n n ft i r c k m rinin in sı n ft v q z ist hs l d n mü sir s n y

¹ B : li hm d v. Mü sir z rb yc nın qurulm sı. « z rb yc n» q z ti, 12 d k br, 2009

by ktl rin y r dilm sın imk n v rir ki, bu d i tis slı k drl rın v müt sisl rin y ni i y rl ri il t min lunm sın r it y r dır. Bund n l v , z rb yc n n ft v q z s n y si üçün l zımlı v - d nlıql r ist hs l d n bir ölk lm ql düny iqtis diyy tınd bu s h y l n t l b tın öd nilm si pr - s sind d i tir k dir. Bu is b yn l lq iqtis di m kd lı ın d h d möhk ml ndirilm sin t min t - dır.

qtis di inki f h linin rif hının y il dırıl - m sı il birlikd sülh, min- m nlıq, s bitlik v t hlü - k sizlik kimi str t ji m qs dl r n il lm q im - k nlrının d r ll dırılm sın idm t tm lidir. Bu gün q r id dur n n b hc v zif bund n ib r tdir ki, h m iqtis di c h td n güclü v qüdr tli, h m d siy si c h td n müst qil l n bir dövl t y r dilm sın n il lunsun.

z rb yc n R spublik sının Pr zid nti lh m liy v N zirl r K bin tinin 2003-cü il 17 n y brınd k çiril n icl sd kı çı ı ı z m nı ölk mizin iniki fi - nın d v mlılı ını t min tm k üçün dövl tin v höku - m tin gör c yi i l rin istiq m tl rini mü yy nl dirdi v göst rdi ki, z rb yc n iqtis diyy tının inki fi k mpl ks klind t min lunm lıdır.

2004-cü il f vr lın 11-d « z rb yc n R spub - lik sı r gi nl rının s si l – iqtis di inki fi dövl t pr qr mı» q bul dilmi dir. Bu pr qr md z d s -

hibk rlı m inki fı b lı c istiq m t kimi qiym t l n-
dirilir.

R spublik nın s si l – iqtis di inki fı istiq m -
tınd tıl n ddıml rın n h miyy tlısı « z rb yc n
R spublik sınd s si l – iqtis di inki fı n
sür t l ndirilm si t dbirl ri h qqınd » 24 n y br
2004-ci il f rm nın uy un l r q h zırl nmı
« z rb yc n R spublik sınd r gi nl rının s si l –
iqtis di inki fı dövl t pr qr mı (2004 – 2008-ci
ill r)» ldu. Dövl t pr qr mınd z rb yc nın y rı –
y rı r gi nl rının iqtis di inki fı nı t min tm yin
y ll rı göst rilmı dir.

z rb yc n R spublik sının iqtis di inki fı n-
d kı rtım günb gün ins nl rın s si l h y tın v
rif hın öz t sirin göst rir. Bu rtım t mpin gör
z rb yc nın s si l-iqtis di inki fı nı üç s s m r-
h l y bölm k mümkündür.

Birinci m rh l y 1994-cü ild n 2000-ci il d k
l n dövrü d il tm k l r. Bu m rh l z rb yc n-
d ictim i – siy si s bitlik dövrünün b l nm sı il
s ciyy l nir. ctim i – siy si s bitlik dövrü r spub-
lik d iqtis diyy tın y dürm sın imk n v rmi -
dir. dur ki, h min dövr *iqtis di dirç li dövrü*
dl ndırıl bil r. qtis di dirç li dövründ iqtis di
rtımın ilb il c nl nm sı, üsusil , diqq ti c lb dir.
B l ki, 1994-cü ild dövl t büdc si 700 mily n
q d r, 2000-ci ild is 1,2 mily rd d ll r lmu dur.

kinci m r h l y 2000-ci ild n 2004-cü il d k l n dövrü id tm k mümkündür. Bu dövrd iqtis di inki f üzr göst rici vv lki ill rd kind n d h rtıq lmu dur. g r 2000-ci ild dövl t büdc si 1,2 mily rd d ll r idis , 2004-cü ild bu göst rici 2 mily rd d ll r lmu dur. *kinci m r h l z rb yc n iqtis diyy tınd din mik inki f dövrü* kimi qiym t l ndiril bil r.

Üçüncü m r h l 2004-cü ild n s nr kı dövrü h t dir. Bu m r h l d iqtis di inki fin rtım sur ti d h int nsiv lmu dur. B l ki, m s l n, 2004-cü ild dövl t büdc si 2 mily rd d ll r idis , 2005-ci ild 2,5 mily rd, 2006-cı ild 4 mily rd d ll r lmu dur. 2007-ci ild rtıq 6,5 mily rd d ll r h cmind pr qn zl dırılmı dır. 2008-ci ild dövl t büdc si 11 mily rd, 2009-cu ild is 15 mily rd 545 mily n d ll rı ötüb k çmi dir. 2010-cu il üçün icm l büdc sini yu rı h ddi is 12 mily rd 636 mily n m n t h s bl nır. *Üçüncü m r h l ni iqtis diyy td sür tli inki f dövrü* dl ndırm q l r. Mü sir dövrd iqtis diyy tın sür tli rtımını t min d n mill r t kc ölk d ili r sursl rl m hducl bilm z. iqtis diyy tın rtımı üçün b yn l lq int qr siy y q ulm q n z ruri rtl rd n biri h s b dilm lidir. Çünki mü sir ql b ll m r itind int qr siy y q ulm d n dirç li v ir lil yi n il lm q mümkün d yildir. Mü sir dövrd , ql b ll m R miz

M hdiy vin t biric d s k, «Q r ılıqlı iqtis di mill rl mü yy nl n bir pr s s ç vrilmi dir».¹ Bu m n d , ql b ll m slind , iqtis di c h td n güclü l n ölk l rin b q ölk l ri öz t sirinin ltın lm sı kimi b dü ülür. M qs d bur d ql b ll m d n mümkün q d r f yd götürm k imk nl rının ld dilm sind n ib r tdir.

li H s n v h qlı l r q y zır ki, «Ql b ll m k çid dövrünü y y n, mm lı, i çi qüvv si ucuz l n, d ili ist hs lı v b z rı z if q run n ölk l r d h ç ziy n vurur. Bir q yd l r q, b l ölk l rin d ili ist hs lı r q b t dözm y r k t m ifl s u r yır. Bu d n inki h min ölk nin s si l-iqtis di v ziyy tin , yni z m nd , milli –m n vi d y rl rin , milli özün m suslu un v h y t t rzin m nfi t sir göst rir v nun k yfiyy tini d yi ir».²

Ql b ll m bir t r fd n s rh dl rd n – s rh d l r , m s f l rd n – m s f l r k ç r k ins n c miyy y tini z m nd n – z m n q z nılmı ümumb ri d y rl rl birl dirir, ictim i, siy si v psi l ji v h d t y r dılm sın s b b lur. y sullu un rd n q ldırılm sın v b riyy tin m ddi rif hının y - ıl dırılm sın t sir d n iqtis di dirç li t k n v - rir. Dig r t r fd n, c miyy t h y tu ql b ll m nın

¹ B : R miz M hdiy v. I srd milli dövl tçilik. B kı, 2003, s.34.
² B : li H s n v. Mü sir b yn l lq mün sib tl r v z rb yc nin rici siy s ti. B k, 2005, s.157

t z dli n tic l ri il q r il m lı lur. B l ki, bir t r fd n ictim i h y td m ddi ist hs ln h cminin rtm sı ins nl rın rif hının y il m sın t sir göst - rir, dig r t r fd n iqtis di c h td n inki f tm mi ölk l r ql b l t r qqi il y ql bilm diyi üçün mm l m nb yi lm qd n ir li g d bilmir v sılı v ziyy t dü ür. Milli m n viyy td is k yfiyy t d yi m l ri b v rm si istisn lunmur. B q sözl , ql b ll m d n ölk l r yir götürür ki, nun iqtis diyy tı t kc mm l b lı lm sın, h m d ölk d ist hs l pr s sl ri mövcud lsun v inki f tsin. st hs l s h l ri y r d bilm y n ölk l r is t kc mm l m nb yin ç vrilir. mm l m nb yi l n öl k l rd ist hs l y r nm dı ı r itd yrı - yrı s h l rd m n p liy l r b q ldırır. h linin z qismini t kil d n m mur tipli sl r g lir ld dir. Q l n h li is y sulluq h ddind n çı bilmir. Y sul h li y sull r q pr l t ri t ç vrilir. *Pr l t ri tın is t ri i v zif si inqil bçı kütl y ç vrilm kd n ib r tdir.* z rb yc n R spublik sı bu gün iqtis di int qr siy y f l q ulmu ölk l r sır sind dır. z rb yc n R spublik sının b yn l lq l q l r üsus n, iqtis di int qr siy m k nın q ulm sind n m qs d ölk nin müst qilliyini q rum q, nun bütövlüyünü t min tm k, min - m nlı n il lm q, ist hs ln b k sini rtrm ql

insnl rın m ddi rif hını yüks k s viy y ç tdir-
m qdır.

Bu gün R spublik mızın h r v r y nl rınd –
B kıld , G nc d , Sumq yıtd , Ming ç vird , m-
kird v dig r y rl rd p rıl n quruculuq v b dlıq
i l ri t ri ilikl mü sirlıyi q vu durur. T ri i bi-
d l rin b rp sı, düny st nd rtl rın uy un ç kil n
y ll r, y ni p rkl r, y ılıql r mü sir m kt b bin -
l rı, s hiyy c ql rı, s l mlıq v istir h t m rk z-
l ri, g ncl rd v t np rv rlik t rbiy sinin f rm -
l m sın idm t d n limpiy idm n k mpl ksl ri,
s n y ist hs lı mü ssis l ri z rb ye nçılı m c nli
tims lı v b riz nümün sidir.

ydındır ki, mü sir dövrd b yn l lq int qr si-
y y q u l m d n s si l – iqtis di inki f n il lm q
mümkün d yildir. nt qr siy m k nı is t ke ikti-
s diyy tl b lı d yildir. qtis diyy t b q s h l rin
int qr siy m k nın q ulm sının m ddi stimu-
ludur. Y ni iqtis di int qr siy öz r sinc siy si,
dipl m tik, m d ni v s. s h l rin l q m k nını g -
ni l ndirir.

qtis diyy tın sür tli rtımı ölk nin b yn l lq
l md nüfuzunu q ldırır, nun müd fi qüdr tini
gücl ndirir. n gör d müst qilliyin d imi, b di v
dönm z lm sı üçün, ölk mizin r zi bütövlüyünün
t min lunm sı üçün iqtis di inki f s s str t ji
istiq m tdir. Ölk mizin iqtis di n iliy t l rinin

gü b gün rtm sı i l ltınd kı t rp ql rımızın z d
lunm sının b l n ıcı d m kdir, m nfor rm ni
t c süzünün s nunun y ti m si, mifik rm nist n
dövl ti y r tm q idd y sının ifl s u r m sı
d m kdir. *Ölk miz iqtis di c h td n gücl ndikc
nun C nubi Q fq zd r gi n l bir dövl t ç vrilm k
imk nl rı d r ll ır.*

4) milli id l giy

Müst qıl dövl tçilik m rh l sind milli birliy ,
müt kkilliy , ictim i h mr yliy n il lm ql ,
ictim i – siy si s bitlik y r tm ql , iqtis diyy td
ir lil yi ld tm kl milli üurun f rm l dırılm sı
imk nl rı d h rtıq r llı ç vrilm i lur. Milli üur
milli id l giy nın t m lidir. Milli id l giy döv-
l tçiliy idm t göst rir, nu s rsılm z dir. Milli
id l giy icitm i üurd milli dü ünc ni, milli m -
n f l ri, milli t sübk liyi, milli m nliyi, milli d t –
n n l ri, milli psi l giy nı, milli m n viyy tı v
l qı, milli m d niyy ti v milli v t np rv rlik duy-
usunu c ml dirir. Milli id l giy ins n v
c miyy t r sind üzvi b lıhıq y r d n v milli
m n f l r idm t d n milli üur f rm sıdır.

H yd r liy v milli id l giy nın dövl tçilik v
c miyy t h y tı il b lı h miyy tini b l ümumi-
l dirir: « z rb yc nın müst qıl bir dövl t kimi milli
id l giy sı m n bu gün c s r tl d y bil r m ki,
Y ni z rb yc n P rtiy sının m r mn m sind öz

ksini t pıbdır. Bizim h m rici siy s td , h m d -
ili siy s td , h m ictim i – siy si s h d , h m s is l
– iqtis di s h d gördüyümüz i l r h min bu milli
id l giy nın üz rind qurulur».¹

H yd r liy v milli id l giy nın dörd s s
d y q üz rind b r q r r ldu unu göst rir. Bunl rd n
birincisi dövl tçilik, ikincisi milli – m n vi d y rl r,
üçüncüsü ümumb ri d y rl r, dördüncüsü is ,
«milli id l giy nın öz yini, s sını t kil d n
z rb ye nçılıqdır.» H yd r liy v, yni z m nd ,
dövl tçiliyi, milli – m n vi d y rl ri v ümumb ri
d y rl ri z rb ye nçılıq nl y ının t rkib hiss l ri
kimi qiym tl ndirir.²

R miz M hdiy v milli id l giy nın ins n v
c miyy t r sınd k l q l rini rh d rk n y zır:
« z rb ye nçılıq» id y sının d rk lunm sının
s sınd z rb ye n lqının t ri i, m n vi – l qi,
m d ni n n l ri z minind birlik id y sı dürür v
bu, n inki indi, h m d uz q g l c kd z rb ye nli-
l rın t ke bir y , bir ç n sill rin idm t d c k-
dir v müst qillik, milli yniyy t t zlikl h min n sil-
l r üçün h y tı, z dlı ı d rk tm yin yrılm z
tributl rın ç vril c kdir.

Bu gün biz z rb ye nd milli id l giy nın
f rm l m sının hidiyik. Mill tin p t nsi lını v

¹ B : « lq q z ti», 24 n y br 1998-ci il.

² B : « lq q z ti», 24 n y br 1998-ci il.

ölkəni tərk qıy, firvənlidəruparməqdir
siyasi lətinləmsinu göstərir ki, nəkənsərvə
təzmin milli fərməsikimi «zərbyəncəliq» milli id-
ləgiynin səsidir vəzərbyəndövlətinin bütün
təribi bəyudəsəslər qəqləcəqdır».¹

Milli idləgiy, bələkl, özündə idkən
mühüm cəhətləribirlədir:

- 1) tərili
- 2) vərisilik
- 3) tərili kləməsərləyin vəhdəti
- 4) milli – mənvəidəy rələrin bərlə idyərlə
qəvədurulması
- 5) tərindələdil mənvəsərvətlərimizin
qərunub gələcnəsil rəçtədirilməsi
- 6) milli – mənvəsərvətlərimizin ləqən
mənfəyindətəgöstərməsi
- 7) milli – mənvəsərvətlərimizin bəzində
vətlənpərvərləktərbiyəsinin fərlədirilməsi
- 8) dövlətçiliyin idləjibəz sənənin möhkəmlən-
dirilməsi

dəlgiyəhərbisəyasi pərtiyənin fəliyyəti
istiqmətinəməyyənədənkənsəpsiyəpəqrəmdir.
Hərbisəyasi pərtiyənin səsləndiridəlgiyə milli
səciyyəli fəliyyəti istiqmətikimi qəbul dilləbilməz.
dəlgiyəz mənvə milli kənsəpsiyəpəqrəmin

---

¹ Bə: Rəməz Məhdiyəv. İsrə milli dövlətçilik. Bəki, 2003, s.34.

çvril bil r ki, nun t m li milli m n f l r üz rind qurulsun. M s l n, z rb yc nd 1990-cı ill rin b l n icind y r nmı C-Müs v t p rtiy l rının s sl ndı ı id l giy nın t m li lqın m n f i üz rind qurulm mı dı. dur ki, h min p rtiy l r, h tt , iqtid rd t msil lunduql rı v td d lqın p rtiy sın çvril bilm dil r. Çünki p rtiy l rın i i lqın m n f yin idm t tm kl bir r y sı mırđı. n gör d nl r öz s si l d y ql rını itirdil r. fl s u r dıl r. H zırd d h min p rtiy l r siy si f liyy td n uz ql mı v ziyy td dir l r.

Y ni z rb yc n P rtiy sı is lqın m n f ini q rudu u üçün öz s si l d y ql rını günb gün möhk ml ndirdi, lq t r find n q bul lundu v iqtid r p rtiy sın çvrildi. Y ni z rb yc n P rtiy sının rt y q ydu u id l giy milli-m n vi z min üz rind quruldu u üçün bir p rtiy nın pr qr mmı ç rçiv sind n çı r q milli-id l giy y v dövl tçilik id l giy sın çvrildi.

d l giy lqın v dövl tçiliyin m n f in idm t tdiykd y yır v öz dövl tçiliyinin uzunömrlü lm sını t min dir. Bu m n d , id l giy dövl tçiliyin duy n q lbi, dü ün n b yni, m n vi qid sı kimi f liyy t göst rir. P rtiy nın, milli id l giy nın v dövl tçiliyin v hd ti lq idm tin nümün sidir. z rb yc n dövl tçiliyi m hz bu v hd t b z sind inki f dir.

Bin s1 ümummilli lid rimiz H yd r liy v
t r find n qurulmu z rb yc n milli id l giy sı
özünün düny viliyi il , hum nistliyi il , y r dıcı v
qurucu r kt ri il d im y y c q, z nginl c k,
müst qil dövl tçiliyin möhk ml nm sin v
çığ kl nm sin idm t d c kdir.

5) lit r t b q nin f rm l m sı

lit r t b q bütün z m nl rd c miyy tin
p rıcı qüvv si lmu dur. Cmiyy td öz ılı, idr kı,
nüfuzu, int ll kti, ictim i mövq yi il p rıcı qüvv y
ç vrilmi ins nl r lit r t b q ni t kil dir. n gör
d lit r t b q ni s si l, siy si, int ll ktu l, yni
z m nd , m ddi v m n vi c h td n öz üstünlükl ri
il f rql n n c miyy t rist kr tiy sı d h s b tm k
l r. rist kr t t b q c miyy td ictim i üurun
f rm l m sını t sir d n s s v p rıcı qüvv dir.
Bütün z m nl rd c miyy t öz rist kr t qüvv sinin
tr find t pl mıdır. rist kr t t b q c miyy tin
iç risind n y ti n ziy lı l rdır, lm, m d niyy t
d ml rıdır, ictim i – siy si h dis l rin p rıcısı l n
siyy tl rdir, m ddi ist hs lı f rm l dir n y r dıcı
ins nl rdır.

z rb yc nd c miyy ti öz r sine p rm
q dir l n rist kr tik t b q t ri n mövcud lmu -
dur. R miz M hdiy v y zır ki, « lit c miyy tin
id r tm v siy si, d m kr tik pr s sl r t sir gös-
t rm k b c rı ı yüks k l n t b q sidir. « lit » nl -

yı n t r i i – m ntiqi b ımınd n y n ılm lıdır. li-
t lqın milli s rv tidir. H r bir c miyy td lit
mü t lif lur. f rqlidir v lmi, siy si, iqtis di,
d bi – b dii, h kim, inzib ti, mü lif (y ni ks -
lit) v s. lit y bölünür».¹

lit r t b q d n m hrum l n c miyy t m n vi
ifl s u r m m hkumdur.

z rb yc nd t ri l r b yu lit r t b q
f rm l mı v c miyy tin m ddi, m n vi, s is l ji,
m d ni inki find p rıcı qüvv ölmü dür. M s l n,
«Kit bi – D d Q rqud» d st nl rınd D d Q rqud,
B yındır n, Q z n n, Dirs n, B ybur n,
B yb c n n kimi siyy tl r c miyy tin lit r
t b q sinin br zıdır. lq nl rın tr find t pl ır
v gör c kl ri i b r d m sl h t lrl r. H r h nsı bir
q bil h y tnd f s d b v rirs nl r birlikd
h min f s dl rı r d n q ldırıl r.

z rb yc n lqının t ri ind bir ç
hökm d rl r, s rk rd l r, böyük fikir d hil ri
y ti mi dir ki, c miyy tin inki find nl rın
özün m sus f liyy ti lmu dur.

lb tt ki, ictim i fikrin c nl nm sind , ictim i
üurun y nm sind lit r t b q p rıcı qüvv
lmu dur. Bunun n tic sidir ki, 1918-ci ild
z rb yc n D m kr tik R spublik sı y r ndı. lit r
t b q nin f liyy ti lqın m n f yin yön ldikd

¹ B : R miz M hdiy v, I srd milli dövl tçilik. B kı, 2003, s.38.

c miyy t üçün h miyy tli lur. M hz 1991-ci ild q z nılmı müst qilliyin q runm sınd H yd r liy v id y l rını h y t k çir n lit r t b q nin f liyy ti p rıncı lmu dur. *lit r t b q lqın m n f yi üçün ç lu nd lq q z nur. lit r t b q öz m n f yini güdürs c miyy t itirir v m n vi ifl s u r yır.*

1991-ci ild n t ictim i – siy si s bitlik y r nm sın q d r l n müdd t kimi z rb yc nd y rı – y rı qrupl m l rın tör tdiyi f s dl r m hz c miyy t zidd l n « lit nın» h s bın b v rirdi. L kin H yd r liy v c miyy ti s f rb r tdi. Dövrün ictim i h dis l rini lqın m n f yin yön ld bil n siy si lit r t b q f rm l m b l dı.

srin vv ll rind f rm l mı lit r t b q nin d siy si mövq yi b l vik h kimiyy ti il tutu murdu. n gör d h min dövrd nl r fiziki t zyiql r v r pr ssiy l r m ruz q ldıl r. z rb yc nd f rm l n ictim i üurun «s si list üuru» il v z lunm sı dövrü b l dı. L kin lqın milli üuru p t nsi l qüvv y ç vrildi. H yd r liy vin z rb yc nd kı r hb rliyi dövründ y r dıl n r it milli üurun y nid n c nl nm sın s b b ldu.

Bu gün z rb yc nd lit r t b q nin h rt r fli f rm l m sı üçün münbit r it v rdır. z rb yc nd siy si lit nın f rm l m sı is üsusi

bir h miyy t k sb dir. z rb yc nd lit r t b q nin f rm l m sı pr s si ölk pr zid nti lh m liy vin m qs dyönlü siy si f liyy tinin n tic sind b v rir. Mü sir z rb yc nlı lit nın v nq rdı l n lh m liy v y ni srd H yd r liy v n n l rini l y q tl d v m v ink i f tdirir. lh m liy vin bütün f liyy ti nun v t np rv rlik mövq yinin v z rb yc nçılıq m lının p rl q t c ssümüdür.

Ümummilli lid rimiz H yd r liy v ölk pr zid nti lh m liy vin g l c kd ki f liyy tini uz qgör nlikl duy r q lqı min dirdi ki, «H m lh m liy v, h m d Y ni z rb yc n P rtiy sı bund n s nr d lqımızın n l yiqli övl dl rını öz tr find sı birl dir c k, z rb yc n dövl tinin inki fi v lqımızın fir v nlı ı y lund ç i l r gör c kdir».¹

ümidl r h qiq t n bu gün özünü t m mil d ruldur. lq y ni srin qurucu lid ri kimi lh m liy vi s vir, n r l nır v in nır. lql r hb r r sind f rm l mı b l bir qırılm z l q ölk d milli z rb yc nçılıq üurunun f rm l m sı v z ngingl m si üçün n tib rlı v n münbit bir z mindir.

---

¹ B : N vruz M mm d v. Ümummilli lid rimiz H yd r liy vin siy si kursu u url d v m tdirilir. «R spublik » q z ti, 31 kty br, 2004-cü il.

S N SÖZ

d l giy milli dövl tçilik z minind ictim i, siy si v m n vi düny görü ün ümumil dirici bir v sit si kimi milliliyin q runub s l nm sın idm t dir. Milli dövl tçilikd milliliy d ir tik tl r ri y t dilm si mill t kimi f rm l mı lqın mövcudlu un , y m sın v ölk nin r zi bütövlüyünün q runm sın tib rlı t min tdir.

Mü sir m rh l d ql b ll m milliliy m sus n p rı cı k yfiyy tl r guclu t sir d r k nu sır d n çı rm m yllidir. dur ki, ql b ll m nın f s dli t sirind n q runm q üçün milli id l giy nın t bli i v t tbiqi üsusi h miyy t d ıyır. Bun gör d h r bir z rb yc nlı v t n, lq v mill t q r ısınd özünün m n vi b rcunu r fl y rin y tirm lidir. Bunl rı, b lı c l r q ı d k ı kimi ümumil dirm k mümkündür:

- 1) milli – m n vi d y rl rin, l qi – tik n rm l rın, m d ni n nl rin q runub s l nm sı
- 2) dövl tçiliy v nun tributl rın (dövl t dilin , b yr ın , himnin , g rbin) hörm tl y n ılm sı
- 3) düny nın yrı – yrı y y ı m sk nl rind m skunl mı z rb yc nlı l rın bir – birin v müst qil z rb yc n dövl tçiliyin diqq t, q y ı, htir m v r b t göst rm si
- 4) milli – m n vi d y rl rin b ri d y rl rl z nginl dirilm si

- 5) v t np rv rlik m lının f rm l dırılm sı
- 6) dü m n q r ı müb riz d b rı m zlıq, birlik, müt kkil v y nilm zlik nüm yi tdirm si
- 7) ictim i h mr yliyın d im q runub s l nm sı
- 8) g nc n slin yüks k t hsil , t lim v t rbiy y yiy l nm si
- 9) ç tin nl rd v ziyy td n ç ı ı y ll rının t rılıb - r dırılıb t pılm sı
- 10) m n vi s flıq t m lind z rb yc nlı siyy tinin f rm l dırılm sı

tir f tm k l zımdır ki, ql b ll m m rh l sind iqtis di c h td n güclü l n dövl tl r b q dövl tl r , üsus n, inki f tm kd l n dövl tl r t sir göst rm k imk nl rını q t – q t rtırır r. Ql b ll m nın s s t sir gücü milliliy q r ıdır. *Bu pr s sd güclü dövl tl r, üsusil , fövq l dövl tl r üçün r zi bütövlüyünün q runm sı prinsipi d yi r k h g m nçulu ç vrilir.* Milli – m n vi d y rl r ümumi l qi prinsipl rl v z lunur. B l dövl tl r s rh dsiz m d niyy t f rm sı ld tm y n il lurl r. Fövq l dövl tin dili d bütün s rh dl ri y rı b k çir.

Dövl tçilikd milli id l giy nın f rm l - dırılm sı v nun q runm sı lqın bütövlüyünün v müt kkilliyinin b r q r r lunm sı kimi v cib bir f liyy t s h sini t kil dir.

M Ü N D Ü R C Ü K

Giriş .

zərbiyyətçilik idarələri haqqında 3-21

Birinci bölmə .

zərbiyyətçilik miqdarı
ictimaiyyət üçün fərqləndirilməsi 22-66

İkinci bölmə .

Milli – mədəniyyətlər 67-86

Üçüncü bölmə .

Müstəqil dövlətçilik prinsipləri 87-127

Sənədlər.....129-130

« İm v T hsil» n riyy tının dir kt ru:
pr f ss r N dir M MM DL

K mpüt r diz yn ri: Tur l hm d v
T niki r d kt r: Röv n Niz miqızı
M nt jçt: R sim H cıy v
p r t r ç pçt: l d H cıy v

Yı ılımlı v rilmı 25.03.2010.
Ç p imz l nmı 02.04.2010.
rti ç p v r qi 8,2. Sif ri 68.
K ız f rm tı 60 84 1/16. Tir j 500.

Kit b « **lm v T hsil**» n riyy t-p liqr fiy
mü ssis sind s hif l nib ç p lunmu dur.
E-mail: elm_ve_tehsil@box.az
T l: 497-16-32; 050-311-41-89
Ünv n: B kı, ç ri h r, 3-cü M q m y v döng si 8/4.